

**Sociálně ekonomické postavení
osob samostatně výdělečně činných
v české společnosti**

Vyhodnocení analýz realizace projektu
Sociálně ekonomické postavení
osob samostatně výdělečně činných ve společnosti
č. 1J 047/05-DP1
programu MPSV
Moderní společnost a její proměny II č. TP5 – DP1

Ladislav Průša
Ivo Baštýř
Miloš Brachtl
Jan Vlach

VÚPSV, v.v.i. Praha
2008

Vydal Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i.
Praha 2, Palackého náměstí 4
Vyšlo v roce 2008, 1. vydání, náklad 220 výtisků, počet stran 112
Tisk: VÚPSV, v.v.i.

Recenze: Ing. Vladimír Seidl (MPO)
Ing. Martin Fassmann (ČMKOS)
prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)

ISBN 978-80-7416-011-0

<http://www.vupsv.cz>

Abstrakt

Souhrn výstupů z projektu Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, č. 1J 047/05-DP1, který v letech 2005 - 2008 realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. v rámci programu Moderní společnost a její proměny vyhlášeného Ministerstvem práce a sociálních věcí. Na základě analýz statistických dat a sociologických šetření autoři sledují zhodnocení společenského postavení osob samostatně výdělečně činných v souvislostech jejich ekonomické situace, pracovních a životních podmínek a jejich postojů a chování v české společnosti po roce 1989. Upozorňují na otevřené problémy a formulují náměty dalšího výzkumu.

Klíčová slova: osoba samostatně výdělečně činná, sebezaměstnaný, sektor samostatné výdělečné činnosti, mikropodnik, zdanění, zdánlivě samostatná výdělečná činnost, životní a pracovní podmínky

Abstract

Summary of findings of the Social-economic status of the self-employed persons in society project No. 1J 047/05-DP1 which was executed by the Research Institute for Labour and Social Affairs in years 2005 - 2008. The project was implemented within the program of Modern society and its metamorphosis which was granted by the Ministry of Labour and Social Affairs. On the basis of analyses of statistic data, the authors monitor valorization of status of the self-employed persons in context of their economic situation, working and living conditions, their behaviour and attitude in the Czech society after 1989. The authors refer to the open problems and define themes of further research.

Key words: self-employed, sector of self-employed, microenterprise, taxation, apparent self employed activity/work, living and working conditions

Obsah

Úvod	7
1. Metodika a organizace výzkumu	10
1.1 Vymezení problémů	10
1.2 Analýzy	11
1.3 Terénní šetření	12
1.4 Syntéza	15
1.5 Průběžné ověřování získaných poznatků	15
2. Vymezení osob samostatně výdělečně činných	17
2.1 Charakteristika sociálně ekonomického postavení a úlohy OSVČ v mezinárodním a historickém kontextu	17
2.2 Obsahové pojetí, rozsah a struktura OSVČ v ČR	21
3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných	32
3.1 Rozsah a struktura samostatné výdělečné činnosti v zemích EU	32
3.2 Společné rysy sebezaměstnaní v EU	42
3.3 Specifika výkonu samostatné výdělečné činnosti v České republice	44
4. Motivace k samostatné výdělečné činnosti	46
5. Postavení sektoru samostatné výdělečné činnosti v ekonomice ČR	49
5.1 Základní pozice sektoru OSVČ v české ekonomice	49
5.2 Podmínky samostatného drobného podnikání	53
5.3 Místo podniků sebezaměstnaných na trhu	54
5.4 Kvalifikace a vzdělávání, předpoklad rozvoje sektoru samostatné výdělečné činnosti	57
6. Vztah sektoru samostatné výdělečné činnosti k veřejným rozpočtům	59
6.1 Zdanění korporací a sebezaměstnaných (jednicové daňové náklady)	59
6.2 Specifika české fiskální politiky a OSVČ	65
6.3 Náklady práce OSVČ	67
6.4 Sociální a zdravotní pojištění	68
6.5 Podpora malých a středních podniků (OSVČ)	70
7. Zdánlivě samostatná výdělečná činnost (švarcsystém)	71
7.1 Vymezení zdánlivě samostatné výdělečné činnosti (švarcsystému)	71
7.2 Vnímání „práce na živnostenský list“ veřejností	79
7.3 Rizika švarcsystému a jejich řešení	83
8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR	85
8.1 Příjmy osob samostatně výdělečně činných	85
8.2 Pracovní a životní podmínky osob samostatně výdělečně činných - základní souvislosti	98
8.3 Zajištění OSVČ a jejich domácností proti důsledkům nepříznivých životních událostí	102
9. Shrnutí, závěry	104
Literatura	109

Úvod

V podmínkách centrálně řízeného hospodářství v Československu bylo od 50. let do roku 1989 zaměstnání vykonáváno téměř výhradně na základě pracovního poměru. V průběhu 90. let vznikly v souladu s transformací ekonomiky tržní instituty a mechanismy, které vytvořily podmínky pro výkon pracovní činnosti nejen na základě pracovně- právního vztahu, ale také na základě samostatné výdělečné činnosti (sebezaměstnání).

Výkon samostatné výdělečné činnosti je v současné době doprovázen řadou otázek. Chybí průběžné komplexní a objektivní analýzy ekonomické situace osob samostatně výdělečně činných, jejich pracovních a životních podmínek a místa v sociální struktuře společnosti. Z toho důvodu se objevují subjektivní a rozporné názory při posuzování jejich postavení a úlohy na trhu a ve společnosti. Dílčí hodnocení a interpretace problémů jsou často jednostranná a účelová.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i. (VÚPSV) realizoval v letech 2005 - 2008 projekt Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, č. 1J 047/05-DP1, který měl dát komplexní obraz o problémech postavení osob samostatně výdělečně činných (dále jen OSVČ) v ekonomických a společenských vztazích ČR. Projekt podporovalo Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) v rámci programu Moderní společnost a její proměny.

Výzkumné práce sledovaly zejména následující cíle:

- zhodnotit živelně vzniklý institucionální rámec samostatné výdělečné činnosti,
- statisticky a ekonomicky vyhodnotit podíl sektoru samostatné výdělečné činnosti na ekonomice, vyhodnotit postavení OSVČ na trhu zboží a služeb a na trhu práce,
- analyzovat vztahy samostatné výdělečné činnosti a veřejných rozpočtů,
- zhodnotit motivaci k výkonu samostatné výdělečné činnosti,
- popsat příjmovou a sociální situaci OSVČ,
- popsat pracovní a životní podmínky OSVČ,
- upozornit na rizika spojená se samostatnou výdělečnou činností.

Objektivní a souhrnná charakteristika bohatě strukturované problematiky samostatné výdělečné činnosti po její absenci v československé ekonomické praxi druhé poloviny 20. století má sloužit jako podklad pro decizní sféru při rozhodování o výběru vhodných opatření pro sektor samostatné výdělečné činnosti.

Výzkum kombinoval metody analýzy statistických (tvrdých) dat o počtech a struktuře sebezaměstnaných, jejich postavení na trhu, jejich příjmech, ekonomickém a právním rámci jejich aktivit a (měkkých) dat zjišťujících jejich subjektivní postoje, názory, motivace, pracovní a životní podmínky. Řešitelé během projektu spolupracovali s experty z Hospodářské komory ČR, úřadů práce, VŠE Praha, Sociologického ústavu Akademie věd ČR, ČSÚ, podnikatelských reprezentací, České správy sociálního zabezpečení, Všeobecné zdravotní pojišťovny, České daňové správy, ČSÚ a se společností Factum Invenio. Samotný projekt si řešitelé rozdělili do tří časově a logicky navazujících fází:

1. analytické práce - vývoj samostatné výdělečné činnosti od počátku 90. let, postavení OSVČ na českém trhu práce a porovnání s vybranými evropskými zeměmi,
2. realizace a vyhodnocení sociologického šetření o výkonu a podmínkách samostatné výdělečné činnosti,
3. zpracování syntetické zprávy.

V 1. fázi projektu se řešitelé museli věnovat rozdílům definic OSVČ a analýze vztahů v rámci jednotlivých vzájemně neprovázaných systémů (zaměstnanost, podnikatelské subjekty, daňový systém, sociální pojištění, národní účty, příjmové statistiky atd.). Metodická nesrovnatelnost podkladů a získaných dat vedla k potřebě práce s modely, které umožnily formulovat klíčové vztahy. Interpretace zjištěných proporcí právním rámcem a tržními vztahy však s sebou přinesla řadu otevřených problémů, které neumožnily vysvětlení řady podstatných souvislostí. Nezodpovězené otázky z rozboru „tvrdých dat“ sloužily pro formulování problémů terénního šetření ve 2. fázi výzkumu. Zvolená metoda sociologického výzkumu vytvořila prostor pro komplexní pochopení vztahů na základě hlubšího a detailnějšího studia osobních podmínek, chování a postojů sebezaměstnaných. Obsah 3. a závěrečné fáze tvoří předkládaná syntéza získaných poznatků.

Výstupy jednotlivých etap jsou k dispozici na webových stránkách Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí, v.v.i., www.vupsv.cz:

- Kotýnková, Magdalena - Baštýř, Ivo - Bruthansová, Daniela - Novák, Jaroslav: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (průběžná zpráva za rok 2005). Praha: VÚPSV, v.v.i. 2006. ISBN 80-87007-23-9
- Průša, Ladislav - Baštýř, Ivo - Bruthansová, Daniela - Brachtl, Miloš - Kotýnková, Magdalena - Kozelský, Tomáš - Novák, Jaroslav - Vlach, Jan: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2006. ISBN 80-87007-33-6
- Baštýř, Ivo - Brachtl, Miloš - Vlach, Jan: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3
- Průša, Ladislav - Bičáková, Olga - Boňka, Václav - Brachtl, Miloš - Bruthansová, Daniela - Kotrusová, Miriam - Křížková, Alena - Přib, Jan - Vančurová, Alena - Vlach, Jan: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti). Praha: VÚPSV, v.v.i. 2008. ISBN 978-80-87007-88-4

K ověření výsledků I. a II. etapy výzkumu sloužily semináře pro odbornou veřejnost z vysokých škol, výzkumu, ministerstev a podnikatelské sféry v roce 2006 a 2008:

- Seminář k výsledkům šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných. Dostupné v rubrice Příspěvky - analýzy na <http://www.vupsv.cz/>

- Seminář k výsledkům terénního šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných. Dostupné v rubrice Příspěvky - analýzy na <http://www.vupsv.cz/>

Předkládaná studie představuje syntézu poznatků získaných analýzou statistických dat z jednotlivých systémů (výběrové šetření pracovních sil, Registr ekonomických subjektů, statistika malých a středních podniků, sociální pojištění, národní účty, příjmové statistiky, daňový systém atd.) a interpretaci základních vztahů s ohledem na institucionální rámec, chování a postoje sebezaměstnaných zjištěné terénním šetřením mezi nimi. K sociálně ekonomické problematice heterogenní skupiny OSVČ řešitelé přistupují v relativně samostatných problémových blocích:

- charakteristika sektoru samostatné výdělečné činnosti,
- motivace k samostatné výdělečné činnosti,
- postavení OSVČ v ekonomice:
 - podíl na HDP,
 - vztah k veřejným rozpočtům,
 - zdánlivá samostatná výdělečná činnost,
- sociální postavení OSVČ:
 - příjmové podmínky,
 - pracovní a životní podmínky.

Autoři závěrečné studie touto cestou děkují ostatním kolegům, kteří na projektu participovali, zejména vedoucí projektu v letech 2005 a 2006, paní doc. Ing. M. Kotýnkové, CSc.

1. Metodika a organizace výzkumu

Předmětem výzkumu při řešení projektu Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, který řešil výzkumný tým Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (dále jen „VÚPSV“) v rámci programu Moderní společnost a její proměny, který vyhlásilo MPSV, byla analýza podílu osob samostatně výdělečně činných (dále jen „OSVČ“) na ekonomickém a společenském životě české společnosti po roce 1989.

1.1 Vymezení problémů

Výkon samostatné výdělečné činnosti je v současné době doprovázen řadou nezodpovězených otázek, které se týkají postavení OSVČ na trhu práce, na trhu zboží a služeb, jejich příjmové situace, sociálního a zdravotního zabezpečení a odvodového a daňového zatížení jejich příjmů a právního rámce jejich činnosti. Chybí analýzy sociálně ekonomických vztahů vně a uvnitř sektoru samostatné výdělečné činnosti po jeho živelném rozvoji a konstituování v 90. letech.

Projekt sledoval zejména následující cíle:

- statisticky a ekonomicky vyhodnotit podíl sektoru samostatné výdělečné činnosti na ekonomice, vyhodnotit postavení OSVČ na trhu zboží a služeb a na trhu práce,
- analyzovat vztahy samostatné výdělečné činnosti a veřejných rozpočtů,
- zhodnotit motivaci k výkonu samostatné výdělečné činnosti,
- popsat příjmovou a sociální situaci OSVČ a jejich domácností,
- upozornit na rizika spojená se samostatnou výdělečnou činností.

Naplnění cílů výzkumu si vyžádalo interdisciplinární přístup:

- zhodnocení dílčích analýz v českých a evropských podmínkách,
- zhodnocení stávající české a evropské legislativy (rozbor dokumentů EU k uvedené problematice),
- statistická analýza vývoje a postavení sebezaměstnaných,
- ekonomická analýza postavení OSVČ,
- sociologické šetření,
- stanoviska vybraných expertů k problémům výkonu samostatné výdělečné činnosti na českém trhu práce,
- expertní dílčí studie vybraných odborníků,
- konfrontace dosažených poznatků s názory zástupců podnikatelů, akademické a decizní sféry na seminářích.

Ekonomické a statistické kvantitativní metody a právní analýza umožnily podrobně analyzovat data a nalézt v nich pravidelnosti a korelace. V mnoha případech však nebyla interpretace zjištěných proporcí právním rámcem postačující. Terénní šetření vytvořilo prostor pro komplexní pochopení postojů a chování sebezaměstnaných na trhu a ve společnosti. Výsledky provedeného sociologického zjišťování vzhledem k velikosti (1 137 respondentů) a struktuře základního souboru mohou být pokládány za reprezentativní pro zodpovězení otázek z ekonomické a statistické analýzy. Oba přístupy k problematice sektoru samostatné výdělečné činnosti je možné chápat jako komplementární.

Řešitelé rozvrhli výzkumný projekt do čtyř kalendářních let (1.2.2005 - 31.10.2008) a tomu odpovídajících tří etap:

- I. etapa: statistická, ekonomická a právní analýza sektoru samostatné výdělečné činnosti,
- II. etapa: terénní sociologické šetření a jeho vyhodnocení,
- III. etapa: dořešení zbývajících otázek a zpracování syntetické zprávy.

Při řešení specifických problémů řešitelé spolupracovali s externími odborníky z Vysoké školy ekonomické v Praze, Hospodářské komory ČR, podnikatelských reprezentací, Sociologického ústavu AV ČR, společnosti Factum Invenio, České správy sociálního zabezpečení, Všeobecné zdravotní pojišťovny, České daňové správy, Českého statistického úřadu a úřadů práce.

1.2 Analýzy

V I. etapě výzkum narazil na nedostatek seriózních podkladů a absenci komplexně provázaných údajů. Definice fenoménu osob samostatně výdělečně činných je nejen v českých podmínkách, ale i v zahraničí značně roztříštěná. Řešitelé se museli vyrovnat s rozdílnými potřebami a následnými kritérii a definicemi ze strany systémů, do kterých sebezaměstnaní vstupují (daňový systém, sociální zabezpečení, zdravotní péče, soustava národních účtů). O složitosti problému svědčí např. rozdílné údaje o počtu OSVČ v České republice z různých databází.

Tabulka č. 1 **Počet OSVČ v roce 2004 podle jednotlivých systémů**

zdroj	počet osob, rok 2004
registr ekonomických subjektů (RES) - aktivní fyzické osoby	1 015 324
OSVČ - povinné platit zálohy na důchodové pojištění	758 861
výběrové šetření pracovních sil	816 134
RES - Fyzické osoby s daňovým přiznáním	894 254
Eurostat - národní účty	747 000

Zdroj: viz tabulka, zpracování VÚPSV

Rozbor vývoje sektoru sebezaměstnaných v transformačním procesu z hlediska ekonomické politiky a vzniku nového právního rámce umožnil osvětlit česká specifika

tak, jak vystupují ve srovnání se „starými“¹ a „novými“ zeměmi Evropské unie. Absence zkoumané problematiky v ekonomické realitě po roce 1948 má za následek nedostatek objektivních zkušeností a kritérií. Základní orientaci proto poskytlo mezinárodní srovnání. Metodická nesrovnatelnost podkladů a získaných dat vedla k potřebě práce s modely, které umožnily formulovat alespoň klíčové vztahy. Např. ekonomická analýza postavení samostatné výdělečné činnosti v české ekonomice se opírala o údaje za mikropodniky s 1-10 pracovníky. Tato kategorie, která je z 90 % tvořena fyzickými osobami, zahrnuje 99 % všech podnikajících fyzických osob v ČR.

1.3 Terénní šetření

Obsahem II. fáze výzkumu byla realizace a vyhodnocení terénního šetření. Průzkum proběhl ve 4. čtvrtletí 2006 ve spolupráci VÚPSV, Factum Invenio a Hospodářské komory ČR kombinací přímých rozhovorů tazatelů s respondenty (kvótního výběru podle údajů ČSÚ o struktuře OSVČ) a elektronických odpovědí respondentů.

Zjišťování zahrnuje postoje, stanoviska a názory 1 137 respondentů. To představuje cca 1,1 promile celkového počtu statistických jednotek typu podnik² provozovaných soukromými podnikateli (OSVČ). Podle Statistické ročenky České republiky 2006 bylo těchto jednotek v roce 2005 vykázáno 996,9 tis. (z toho 881,2 tis. podnikajících podle živnostenského zákona, 46,4 tis. samostatně hospodařících rolníků a 69,3 tis. ostatních). Rozsah výběru byl dostatečný pro přijatelnou přesnost základních charakteristik, třídění a korelaci srovnatelnou s jinými sociálními výběrovými šetřeními.

Souhrnně bylo respondentům položeno 50 otázek, z toho 37 bylo zaměřeno na postoje a stanoviska k různým aspektům ekonomického a sociálního postavení OSVČ a 13 se týkalo demograficko-sociálních identifikačních znaků respondentů. Respondenti se rozhodovali mezi cca 225 variantami odpovědí. S ohledem na počet respondentů v šetření obsahuje informační báze cca 225 tisíc jednotlivých informací, z toho cca 135 tis. obsahových charakteristik postojů OSVČ k jejich sociálně ekonomickému postavení a cca 90 tis. identifikačních znaků respondentů.

Základním cílem šetření bylo identifikovat postoje (stanoviska, názory) OSVČ a jejich typických skupin k podstatným stránkám jejich sociálního a ekonomického postavení v ČR. Konkrétně byla šetření a jeho analýzy zaměřena na okruhy týkající se motivů orientace OSVČ na podnikání, na jeho perspektivy, ekonomické a pracovní podmínky; analyzují se velikostní struktura podnikání, jeho oborová a územní alokace, vztahy OSVČ k odběratelům jejich produktů a k zaměstnancům, časová zátěž drobných podnikatelů během týdne a roku aj. Hodnotily se rovněž vztahy jednotlivých skupin sebezaměstnaných ke vzdělávání i důležité stránky sociální a životní pozice těchto osob a jejich domácností.

Příprava výběrového šetření i jeho vyhodnocení byly koncipovány na základě rozborů statistických informací a právních úprav podnikání, které vyústily v závěr, že sebezaměstnaní (OSVČ) nepředstavují homogenní sociální skupinu, ale že jejich sociálně ekonomické a životní podmínky jsou značně heterogenní a člení se na několik typických dílčích podskupin.

¹ EU-15

² Statistickou jednotkou typu podnik se rozumí ekonomický subjekt, který podle informací ze statistických zjišťování nebo z administrativních zdrojů vykazuje ekonomickou aktivitu.

Prvním třídícím hlediskem OSVČ byla míra závislosti sebezaměstnaných na příjmech z podnikání. OSVČ se člení na ty, pro které je podnikání hlavním zdrojem jejich příjmů, a ty, u nichž podnikání představuje jen vedlejší příjmový zdroj.

Druhá stratifikace OSVČ vycházela ze specifik věcného obsahu (zaměření, typů) podnikatelské činnosti, které nacházejí vyjádření ve zvláštních (samostatných) právních úpravách této činnosti; jde o rozčlenění na tři základní podskupiny OSVČ:

- samostatně hospodařící rolníky, podnikající podle zákona č. 252/1997 Sb., o zemědělství, zkráceně „soukromí zemědělci“ nebo jen „zemědělci“,
- OSVČ podnikající podle zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání, zkráceně „živnostníci“,
- sebezaměstnaní, jejichž podnikání je upraveno, vzhledem k rozdílnosti oblastí a podmínek činnosti, řadou specifických právních úprav a jejichž společným rysem je výkon kvalifikačně (odborně) náročných činností, převážně služeb; souhrnně lze OSVČ tohoto okruhu charakterizovat jako „svobodná povolání“.

V analýze výběrového šetření se testovala jednak míra shody postojů (stanovisek, názorů) všech respondentů, jednak jejich rozdílnost u dílčích souborů.

Struktura respondentů podle pozice podnikatelské činnosti v utváření jejich výdělků (příjmů) v kombinaci se zákonnou úpravou, podle níž podnikání probíhá, je uvedena v následující tabulce.

Tabulka č. 2 Členění OSVČ - respondentů zahrnutých do výběrového šetření podle podnikání jako hlavní nebo vedlejší výdělečné činnosti a podle zákonné úpravy podnikání

ř.	zákonná úprava podnikání OSVČ	podnikání jako				celkem	
		hlavní		vedlejší			
		zdroj příjmů				abs.	%
		abs.	%	abs.	%		
a	b	c	d	e	f	g	h
1	soukromí zemědělci ¹	52	5,4	12	6,7	64	5,6
2	živnostníci ²	805	84,0	150	83,8	955	84,0
3	svobodná povolání ³	101	10,6	17	9,5	118	10,4
4	souhrn respondentů	958	100,0	179	100,0	1 137	100,0
5	% ⁴	84,3		15,7		100,0	

Poznámky: 1) zákon č. 252/1997 Sb., o zemědělství; 2) zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání; 3) specifické zákonné úpravy (např. zákon č. 85/1996 Sb., o advokacii); 4) z řádku 4, sloupce g

Souhrnná struktura respondentů výběrového souboru podle zákonné úpravy podnikání (viz sl. g a h) byla velmi blízká struktuře statisticky sledovaných „jednotek typu podnik“, zejména pokud je rozsah těchto jednotek korigován o počet cizinců, kteří v ČR podnikají na základě zákona o živnostenském podnikání. Ti nebyli do programu šetření zařazeni s ohledem na nezbytnost specifických metod zjišťování jejich postojů a zvláštností cílů a zaměření takového průzkumu;³ šetření tedy odráželo postoje, stanoviska a názory podnikatelů s českým státním občanstvím. Následující tabulka obsahuje porovnání struktur statistického a terénního šetření.

³ Postoje podnikatelů - cizinců k realitě jejich sociálně ekonomického postavení v ČR by měly být významnou složkou výzkumu problematiky migrace a integrace cizinců do ČR.

Tabulka č. 3 **Porovnání struktury statistických jednotek typu podnik (k 31.12. 2005) a OSVČ - respondentů výběrového šetření (IV.čtvrtletí 2006)**

ř.	soukromí podnikatelé (OSVČ) podnikající jako ¹	statistické jednotky typu podnik		počet OSVČ respondentů v šetření	struktura v %		
		před korekcí	po korekci		sl. c	sl. d	sl. e
a	b	c	d	e	f	g	h
1	zemědělci	46 442	46 442	64	4,7	5,0	5,6
2	živnostníci	881 203	813 957	955	88,4	87,6	84,0
3	svobodná povolání	69 255	69 255	118	6,9	7,4	10,4
4	celkem	996 900	929 654	1 137	100,0	100,0	100,0

Zdroj: *Statistická ročenka České republiky, ČSÚ, Praha 2006, str. 375; Cizinci v České republice, ČSÚ, Praha 2006, str. 139*

Pokud jde o strukturu respondentů výběrového šetření v členění na hlavní a vedlejší výdělečnou činnost, nelze ji bezprostředně srovnávat s členěním samostatné výdělečné činnosti na hlavní a vedlejší samostatnou výdělečnou činnost podle zákona o důchodovém pojištění.⁴ Otázka obsažená ve výběrovém šetření byla formulována tak, aby se respondenti při odpovědi rozhodovali podle jednoznačného a relativně jednoduchého kritéria - postavení (podílu) příjmů z podnikání na celkových příjmech OSVČ.⁵

Takto vymezenou vedlejší samostatnou výdělečnou činnost vykonávalo k 31.12.2005, podle údajů České správy sociálního zabezpečení, 259,6 tis. OSVČ, tj. zhruba 1/4 z jejich celkového počtu. To představuje téměř dvojnásobek podílu respondentů výběrového šetření, u nichž příjem z podnikání má jen doplňkový charakter; tento podíl činí 15,7 %. Rozdíly ve strukturách vyplývají především z uvedených rozdílů definic. Je zřejmé, že významná část respondentů spadajících pod vedlejší činnost podle zákona o důchodovém pojištění se podle otázky výběrového šetření zařadila do skupiny s hlavním příjmem z podnikatelské činnosti (např. studenti, důchodci, nízkoplacení zaměstnanci) vzhledem k tomu, že příjem z podnikání je hlavním (tj. největším) zdrojem jejich příjmů.

Z údajů výše uvedených strukturálních tabulek je zřejmé, že třídění vyšších stupňů nebylo možné realizovat s ohledem na malou četnost respondentů v odvětví v zemědělství a v sektoru vedlejší samostatné výdělečné činnosti.

Použité metody šetření nezachytily zdánlivě samostatnou výdělečnou činnost (jinak též švarcsystém, „ičaře“, pracovníky na živnostenský list apod.). Náhradním řešením byla anketa mezi pracovníky a činiteli podnikatelských reprezentací ve stavebnictví, kde je tato forma pracovního zapojení rozšířena, o rozsahu a příčinách švarcsystému. Na otázky výhod, nevýhod, problémů a šancí odpovídaly Svaz podnikatelů ve stavebnictví, který reprezentuje velké a střední podniky, a 8 profesních sdružení podnikatelů působících v oblasti stavebních řemesel, která sdružují zejména malé podniky využívající práce v rámci švarcsystému.

⁴ Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů; rozdělení na hlavní a vedlejší výdělečnou činnost je uplatňováno od 1.1.1994.

⁵ Otázka zněla: „Je podnikání hlavním zdrojem Vašich příjmů nebo si podnikáním pouze přivyděláváte?“

Předmětem výzkumu a provedeného šetření nebyli členové produkčních družstev.⁶ Do sektoru samostatné výdělečné činnosti vzhledem ke stávajícím definicím nepatří ani osoby bez zdanitelných příjmů, konkrétně osoby s příjmem z kapitálového majetku nebo z pronájmu, popř. s dalšími příjmy, na které se nevztahuje zákon o daních z příjmů.

1.4 Syntéza

III. etapa výzkumu se věnovala syntéze poznatků získaných analýzou statistických dat z jednotlivých systémů (výběrové šetření pracovních sil, Registr ekonomických subjektů, statistika malých a středních podniků, sociální pojištění, národní účty, příjmové statistiky, daňový systém atd.) a interpretaci základních vztahů s ohledem na institucionální rámec, chování a postoje sebezaměstnaných zjištěné terénním šetřením mezi nimi. Sociálně ekonomickou problematiku heterogenní skupiny OSVČ řešitelé zkoumají v relativně samostatných problémových blocích:

- motivace k samostatné výdělečné činnosti,
- postavení OSVČ v ekonomice:
 - podíl na HDP,
 - vztah k zaměstnanosti,
 - vztah k veřejným rozpočtům,
 - zdánlivá samostatná výdělečná činnost,
- sociální postavení OSVČ:
 - pracovní podmínky,
 - příjmové a životní podmínky,
- rizika samostatné výdělečné činnosti v ČR.

1.5 Průběžné ověřování získaných poznatků

Průběžná publikace získaných poznatků umožnila veřejnou diskusi a konfrontaci s poznatky a zkušenostmi odborníků z akademické půdy, státních orgánů a podnikatelské sféry. Vedle článků v odborném tisku řešitelé v letech 2005-2008 publikovali:

- Kotýnková, Magdalena - Baštýř, Ivo - Bruthansová, Daniela - Novák, Jaroslav: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (průběžná zpráva za rok 2005). Praha: VÚPSV 2006. ISBN 80-87007-23-9
- Průša, Ladislav - Baštýř, Ivo - Bruthansová, Daniela - Brachtl, Miloš - Kotýnková, Magdalena - Kozelský, Tomáš - Novák, Jaroslav - Vlach, Jan: Sociálně ekonomické

⁶ Sociálně ekonomické postavení členů produkčních družstev se blíží zaměstnancům. Také VŠPS je eviduje ve většině případů jako zaměstnance. Blíže viz Novák, J.: Vývoj struktury výdělečné činnosti se zaměřením na postavení (rolí) osob samostatně výdělečně činných v rámci ekonomicky aktivního obyvatelstva. In: Korunková, M. a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (průběžná zpráva za rok 2005). Praha: VÚPSV 2006. ISBN 80-87007-23-9 a Novák, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, 1. část - Rozsah samostatné výdělečné činnosti a počet jejích nositelů. ČSÚ. Statistika č. 5/2006. ISSN 0322-788x

postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie. Praha: VÚPSV 2006. ISBN 80-87007-33-6

- Baštýř, Ivo - Brachtl, Miloš - Vlach, Jan: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3
- Průša, Ladislav - Bičáková, Olga - Boňka, Václav - Brachtl, Miloš - Bruthansová, Daniela - Kotrusová, Miriam - Křížková, Alena - Přib, Jan - Vančurová, Alena - Vlach, Jan: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti). Praha: VÚPSV, v.v.i. 2008. ISBN 978-80-87007-88-4

K ověření výsledků I. a II. etapy výzkumu sloužily závěrečné semináře pro odbornou veřejnost z vysokých škol, výzkumu, ministerstev a podnikatelské sféry v roce 2006 a 2008:

- Seminář k výsledkům šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných. Dostupné v rubrice Příspěvky - analýzy na <http://www.vupsv.cz/>
- Seminář k výsledkům terénního šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných. Dostupné v rubrice Příspěvky - analýzy na <http://www.vupsv.cz/>

2. Vymezení osob samostatně výdělečně činných

2.1 Charakteristika sociálně ekonomického postavení a úlohy OSVČ v mezinárodním a historickém kontextu

Sebezaměstnaní (self-employment; osoby samostatně výdělečně činné - OSVČ⁷) tvoří v každé národní ekonomice založené na tržních vztazích podstatný segment hospodářské činnosti a významnou sociální skupinu.

V publikaci MOP⁸ „The promotion of self-employment“⁹ se uvádějí jako podstatné charakteristiky sebezaměstnaných: sebezaměstnaný vykonává osobně, samostatně a komplexně podnikatelskou činnost v podniku (provozovně), který je v jeho vlastnictví (popř. ve spoluvlastnictví nebo pronájmu), a to pod vlastním jménem a na vlastní odpovědnost. Pod osobním, samostatným a komplexním výkonem podnikatelské činnosti se rozumí, že sebezaměstnaný vykonává všechny vlastnické, řídicí (manažerské) a odborné (výkonné, pracovní) činnosti a kompetence; tím se podnikání sebezaměstnaných osob odlišuje od společností (korporací¹⁰), v nichž jsou odděleny funkce vlastnictví, řízení a provozování podnikatelské činnosti.¹¹

Sebezaměstnaní se vyznačují značně diferencovanými charakteristikami:

- působí ve značně rozdílných a variabilních sociálních a hospodářských podmínkách; to vyúsťuje v diametrálně odlišnou konjunkturální pozici, konkurenceschopnost a rozdílnost dosahovaných příjmů, výdělků a zisku jednotlivých osob,
- mají vyhraněné sociální postavení; jejich podstatná, stabilizovaná část tvoří základ středních společenských vrstev,
- výrazně ovlivňují rozsah zaměstnanosti a flexibilitu trhu práce v národní ekonomice.

Základním osobnostním předpokladem pro úspěšný dlouhodobý výkon sebezaměstnaní (samostatné výdělečné činnosti) je plná kompetentnost aktivně uplatňovat duševní a fyzický potenciál k samostatnému podnikání. To zejména vyžaduje schopnost flexibilně se přizpůsobovat podmínkám trhu, nalézat a využívat příležitosti, které se na konkrétních tržních segmentech výrobků, služeb, práce a kapitálu vytvářejí, zdokonalovat své profesní a podnikatelské znalosti a zkušenosti, inovovat produkty a služby, samostatně se rozhodovat a přijímat podnikatelská rizika plynoucí z ekonomické samostatnosti a konkurenčních tlaků.

⁷ Termín „sebezaměstnaní“, „sebezaměstnaný“, „sebezaměstnaná osoba“ se obvykle používá v zahraničí, termín „samostatná výdělečná činnost (SVC)“, „osoba samostatně výdělečně činná (OSVČ)“ v České republice. V této subkapitole jsou tyto termíny používány jako synonyma; podrobnější a rozdílné obsahové, pojmové a termínové charakteristiky jsou uvedeny v subkapitole 2.2.

⁸ Mezinárodní organizace práce (International Labour Organisation - ILO)

⁹ ILO: Promotion of self-employment. ILO, Ženeva, 1990

¹⁰ Společnosti založené na kolektivním investování, obvykle charakterizované jako „právnícké osoby“. Jejich konkrétní formy jsou různorodé - společnosti s ručením omezeným, akciové společnosti, komanditní společnosti aj.

¹¹ Obdobně charakterizuje sebezaměstnané (OSVČ) Evropský systém účtů ESA 95 odst. 2.75 (dále jen ESA 95) jako „podnikatele produkující tržní výrobky“ nebo „nefinanční a finanční služby za předpokladu odpovídající činnosti“ (rozumí se komplex činností podnikatele - fyzické osoby).

2. Vymezení osob samostatně výdělečně činných

Hlavním motivem orientace na sebezaměstnání je dosahovat vlastní práci, podnikatelskými aktivitami a využitím vloženého kapitálu příjmu (tržeb), který vedle krytí vynaložených nákladů (výdajů) znamená výdělek představující co nejvyšší výnos zhodnocující vloženou práci a kapitál a přinášející zisk, vytvářející finanční základ pro zkvalitnění a/nebo rozšíření podnikatelských aktivit a zajišťující solidní životní úroveň. Dosažený výdělek je výslednicí souběžného využívání práce a kapitálu; jeho část spotřebovanou na osobní potřebu a část vkládanou na rozšířenou reprodukci podnikání nelze exaktně oddělit a v ekonomické terminologii se proto pro něj ustálil pojem „smíšený duchod“.

Pro podstatnou část sebezaměstnaných zejména v národních ekonomikách států s vyšší hospodářskou a příjmovou úrovní jsou - vedle výdělkové (ziskové) motivace významným podnětem pro podnikání fyzických osob: vysoká míra nezávislosti a samostatnosti (svobody) v rozhodování, ve výběru technických, organizačních a podnikatelských alternativ a strategií, ve volbě osobního pracovního režimu a podmínek, tvůrčí charakter a uplatňování inovací v podnikatelské činnosti.

V analýze uvedené v citované publikaci MOP se zdůrazňuje, že pro část sebezaměstnaných (OSVČ) není tato forma ekonomické činnosti dána jejich relativně svobodnou volbou mezi zaměstnaneckým pracovním vztahem a samostatným podnikáním, ale je důsledkem ekonomického donucení. V situaci, kdy zaměstnanecký pracovní trh je chronicky omezený nebo se zužuje a kdy existuje vysoká a rostoucí nezaměstnanost, je samostatná výdělečná činnost pro významnou část ekonomicky aktivní populace jedinou možností, jak získat výdělek. Tato sociálně ekonomická pozice existuje u významného rozsahu sebezaměstnaných v málo rozvinutých národních ekonomikách, kdy značný počet osob působí v kapitálově nenáročně (často až primitivně) vybaveném zemědělství, rybářství a rovněž v řemeslech, obchodních, osobních a pohostinských službách a dosahuje nízkých, často minimálních výdělků, které jsou často nižší než výdělků dosahované zaměstnanci v jejich dolní výdělkové (mzdové) škále. Do sebezaměstnaných jsou podle Evropského systému účtů ESA 95, (odst. 2.75) zahrnováni i podnikatelé - fyzické osoby, které jsou výrobci nebo poskytovateli nefinančních služeb výlučně pro vlastní konečné užití (naturální výroba a spotřeba);¹² tato skupina sebezaměstnaných osob je četnější v málo rozvinutých národních ekonomikách, kde existují významné enklávy naturálně hospodařících domácností; v rozvinutých ekonomikách jde jen o sporadické a doplňkové způsoby hospodaření.

Specifická forma ekonomického donucení k samostatné výdělečné činnosti existuje v situacích, v nichž sebezaměstnání bez dostatečného kapitálového a materiálového vybavení (zpravidla bývalí zaměstnanci) jsou donuceni podnikateli (včetně korporací) se silnější kapitálovou a tržní pozicí přijmout a vykonávat zaměstnání, v němž mají fakticky postavení zaměstnance, tzn. že dlouhodobě pracují podle příkazů podnikatele (jeho manažerů), v jeho prostorách, na jeho zařízeních, vybavení a materiálu. Ekonomická (nákladová) výhodnost pro zaměstnávajícího podnikatele spočívá ve snížení nákladů na sociální a zdravotní pojištění a další pracovněprávní ochrany spojené se zaměstnanci; výhodnost je rovněž ve flexibilitě ukončení vztahu - může být ukončen s okamžitou platností bez výpovědních lhůt a s nimi spojených nákladů (např. odstupného). Právně jsou tyto vztahy zakládány různě koncipovanými občanskoprávními smlouvami; často se tyto formy zaměstnávání nazývají „zaměstnávání podnikatelů“ nebo „skrytý pracovní poměr“.

¹² V odstavcích 3.20, 3.25, 3.30 pramene ESA 95 se podrobněji vymezují činnosti určené pro vlastní konečné užití, které zakládají zahrnutí jejich výrobců a poskytovatelů do sebezaměstnaných podnikatelů.

Podle postavení v zaměstnání¹³ se OSVČ člení na:

- osoby pracující ve vlastním podniku a zaměstnávající zaměstnance¹⁴ (označují se jako zaměstnavatelé - fyzické osoby, popř. podnikatelé - fyzické osoby se zaměstnanci),
- osoby pracující ve vlastním podniku jako jednotlivci, tj. bez zaměstnanců (označovány jsou jako osoby pracující na vlastní účet popř. jako podnikatelé - fyzické osoby bez zaměstnanců).

Souhrn všech podnikatelských objektů (firem), které vlastní a provozují zaměstnavatelé - fyzické osoby a osoby pracující na vlastní účet, tvoří sektor sebezaměstnanosti (sektor samostatné výdělečné činnosti).

Z hlediska rozsahu zaměstnaných osob sektor sebezaměstnanosti tvoří zaměstnavatelé - fyzické osoby, osoby pracující na vlastní účet, zaměstnanci a učni pracující v podnicích zaměstnavatelů - fyzických osob a pomáhající rodinní příslušníci.

Druhým podnikatelským sektorem je sektor společností. Spolu s podniky (firmami sektoru sebezaměstnanosti) představují celkový souhrn podnikatelských subjektů v národní ekonomice (její podnikatelskou, ziskově motivovanou sféru).

Souhrn zaměstnanosti v sektoru sebezaměstnanosti a sektoru společností tvoří celkovou zaměstnanost v podnikatelské, ziskově motivované sféře.¹⁵

Mezi podnikatelskými sektory - sektorem sebezaměstnanosti a sektorem společností existují mnohonásobné vazby; jde jak o specifickou dělbu trhu, tak o vzájemnou konkurenci.

Pro sektor sebezaměstnanosti je, vzhledem k obvykle omezeným finančním možnostem jednotlivců, charakteristické, že převážná část podnikání v tomto sektoru se orientuje na obory a oblasti s nižší kapitálovou náročností, s rychlou obrátkou vložených prostředků. Ve všech národních ekonomikách se přitom sektor sebezaměstnanosti utváří v různých proporcích ve dvou velkých oblastech výdělečné činnosti. První okruh tvoří činnosti v zemědělství, rybářství, řemeslech, silniční dopravě, opravárenství, drobném stavebnictví, stravování, ubytování, v rekreačních, sportovních a jednodušších osobních službách. V tomto okruhu převažuje manuální charakter pracovních činností a tomu odpovídající nároky na kvalifikaci a zkušenosti OSVČ; rozsah tohoto výseku sektoru sebezaměstnanosti je značný zejména v méně rozvinutých ekonomikách s nižší úrovní mezd a souhrnných nákladů práce umožňující vyšší vklady relativně jednoduché práce při nižší pracovní produktivitě. Druhý okruh sektoru samostatné výdělečné činnosti představují různé odborné služby vykonávané osobně a vyžadující vysokou kvalifikaci sebezaměstnaných (lékařské, pedagogické, právní služby, peněžní, investiční a daňové poradenství aj.); převažuje zde nemanuální charakter práce. Rozvoj tohoto okruhu sebezaměstnanosti probíhá intenzivně ve vyspělých ekonomikách.

¹³ Klasifikace postavení v zaměstnání (CZ-ICSE) byla zpracována ČSÚ; podrobnosti ke klasifikaci a názvosloví viz subkapitola 1.2.

¹⁴ V citované publikaci MOP se tyto osoby označují jako „employer-working owner of unincorporated business“ tj. doslovně „zaměstnavatel - pracující vlastník podniku, který není korporativní společností.“

¹⁵ Celková zaměstnanost v národní ekonomice je dána zaměstnaností v podnikatelské sféře a zaměstnaností v nepodnikatelské (neziskové) sféře, kterou tvoří státní instituce, neziskové instituce veřejných služeb, občanská sdružení apod.

2. Vymezení osob samostatně výdělečně činných

Sektoru společností, soustředěním kolektivních zdrojů financování, je prakticky plně vyhrazeno podnikání v oborech vysoce náročných na investiční a provozní kapitálové vybavení (těžební průmysl, elektrárenství, velké podniky těžkého a zpracovatelského průmyslu, dopravní, inženýrské stavitelství, velké výzkumné, konstrukční a projekční, zdravotnické a vzdělávací instituce apod.). S těmito podnikatelskými aktivitami společností (tvořícími základní strukturální profil ve většině rozvinutých národních ekonomik), je sektor sebezaměstnanosti propojen rozsáhlými komerčními vztahy (subdodávky, údržba, dopravní a jiné obslužné činnosti, individuální dotváření výrobků, poskytování právního a poradenského servisu apod.) a je tedy na sektoru velkých společností svými tržbami významně závislý.¹⁶

Konkurence mezi sektory sebezaměstnaných a společností existuje intenzivně na komoditních a územních trzích, na nichž oba sektory působí souběžně. Jde např. o oblasti zemědělství, obchodu, dopravy, opravárenství. Konkurenční procesy mají všestranný charakter (týkají se podílu na trhu a tržbách, úrovně nákladů, širší sortimentu a kvality produktů, jejich dostupnosti apod.). Prakticky všechny podnikatelské subjekty sebezaměstnaných mají vůči podnikům společností slabší pozici, jsou silněji a častěji ohroženy ekonomickými potížemi, konkurzem, zánikem. Je to důsledek jak ekonomických faktorů (menšího rozsahu fungujícího kapitálu a jeho dostupnosti, nižšího počtu zaměstnaných aj.), tak faktorů sociálně-demografických, plynoucích ze životní dráhy jednotlivých OSVČ (vlivy rodinného zázemí, soukromého života, zdravotního stavu, věku apod.).

Trvalou charakteristikou podnikání sebezaměstnaných jsou přitom skutečnost:

- na jedné straně jsou jednotlivé subjekty často a podstatně ohrožovány ve svém fungování a existenci a mnohé z nich živoří jako outsideři na okraji hospodářského života (včetně neformální, šedé, popř. černé ekonomiky), zanikají nebo přerušují činnost,
- na druhé straně souhrn sektoru samostatné výdělečné činnosti je vysoce flexibilní, má schopnost se reprodukovat, nahrazovat zaniklé subjekty novými, rychle a pružně pronikat do dalších oblastí podnikání a rozšiřovat své působení.

Rozvoj sektoru sebezaměstnaných se vyznačuje výraznou nezávislostí, jakousi „dvojakostí“ ve vztahu k fázi hospodářského cyklu probíhajícího v jednotlivých národních ekonomikách. V počtu sebezaměstnaných se projevuje značná setrvačnost, resp. vzestup v kterékoli fázi cyklu. Při vzestupu hospodářství je rozvoj sektoru podněcován rostoucí poptávkou, v etapě ekonomického poklesu počet sebezaměstnaných stagnuje nebo se dokonce zvyšuje; jde o vliv osob nenacházejících uplatnění na zužujícím se zaměstnaneckém trhu práce a hledajících obživu sebezaměstnaním.

V dlouhodobém, historickém vývoji probíhá, od dob vzniku a postupného rozvoje sektoru společností, postupný pokles sebezaměstnanosti na celkové zaměstnanosti.¹⁷ Tento pokles je výrazně diferencovaný mezi státy. Hlavním diferenciativním faktorem je úroveň hospodářského rozvoje státu; všeobecně platí, že

¹⁶ Obdobné obchodní vztahy existují mezi sektorem sebezaměstnanosti a nepodnikatelskými (státními, veřejnými) institucemi.

¹⁷ První formy kolektivního investování a podnikání vznikají v Evropě ve 13. století (německé hanzy, vlámská gilda) a od 17. století se utvářejí zárodečné formy akciových společností; zhruba od poloviny 19. století se sektor společností dynamicky rozvíjí a v průběhu 20. století dospěl ke vzniku gigantických nadnárodních společností.

čím vyšší je tvorba reálného HDP, resp. příjmu na obyvatele, tím silnější je sklon k nižšímu podílu sektoru sebezaměstnanosti. V méně rozvinutých ekonomikách je obvykle vyšší podíl zaměstnanosti v zemědělství (primárním sektoru), v němž je podíl sebezaměstnanosti vyšší.

Orientační charakteristiky vztahu mezi podílem sebezaměstnanosti na celkové zaměstnanosti a stupněm hospodářského rozvoje státu jsou uvedeny v tabulce č. 4.¹⁸

Tabulka č. 4 **Podíl sebezaměstnanosti na celkové zaměstnanosti v členění podle států s různou výší příjmu na obyvatele (rok 1987, v %)**

kvintily úrovně příjmů	podíl sebezaměstnanosti na zaměstnanosti	podíl sebezaměstnanosti na zaměstnanosti v zemědělství	podíl sebezaměstnanosti na zaměstnanosti mimo zemědělství
nízkopříjmové země	48	58	37
nižší středněpříjmové země	29	44	25
vyšší středněpříjmové země	23	47	18
nižší vysokopříjmové země	14	55	13
vysokopříjmové země	9	43	6

Zdroj: *The promotion of self-employment, International Labour Office, Ženeva 1990, s. 8*

Proporce vyjádřené v tabulce odrážejí výsledky starších analýz MOP, pokud jde o úroveň vztahů mezi hospodářskou (příjmovou) úrovní v jednotlivých ekonomikách a podílem sebezaměstnanosti na celkové zaměstnanosti.

Vysoká flexibilita a vytrvalost jednotlivých podnikatelů - fyzických osob a celého sektoru samostatné výdělečné činnosti vede k tomu, že v řadě národních ekonomik a po relativně dlouhá období se tendence k poklesu počtu OSVČ na zaměstnanosti zastavuje nebo jejich podíl roste. Pokles SVČ spojený především s poklesem zemědělství na zaměstnanosti, který souvisel s jeho technizací a zvýšením produktivity práce, dospívá ke své hranici. V současné době a pravděpodobně v delším časovém výhledu se vytváří velký segment samostatné výdělečné činnosti v oblasti služeb (odborné služby podnikům a obyvatelstvu, osobní služby apod.); to spolu s procesy soužití (spolupráce) sektorů SVČ a společností v průmyslu a stavebnictví vytváří nové impulzy k rozvoji podnikání fyzických osob.

2.2 Obsahové pojetí, rozsah a struktura OSVČ v ČR; využití informačních systémů

V posledních 20-30 letech došlo v mezinárodních systémech zjišťování rozsahu, struktur a hodnocení sociální a ekonomické pozice osob samostatně výdělečně činných k podstatným změnám. Základním impulzem k tomu byl rozvoj praktického uplatňování systému národního účetnictví¹⁹ v členských státech EU a na něj navazující mnohostranná mezinárodní porovnávání ekonomik i sociálních systémů. Obvyklý

¹⁸ Převzato z publikace *The promotion of self-employment, International Labour Office, Ženeva 1990, s. 8*

¹⁹ ČSÚ: Evropský systém národních a regionálních účtů ESA 95. Dostupné na <http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenka.indexnu>

2. Vymezení osob samostatně výdělečně činných

systém nepřímého vymezení rozsahu sebezaměstnaných osob (OSVČ)²⁰ byl nahrazen přímým zjišťováním rozsahu a struktury sebezaměstnaných osob (OSVČ), které umožnilo hlubší hodnocení jejich pozice. Přispělo k tomu i uplatňování systému klasifikace postavení v zaměstnání²¹ i postupné rozvíjení programů podpory malého a středního podnikání na úrovni Evropské unie i jednotlivých států.

V průběhu devadesátých let min. st. bylo v ČR uplatněno několik informačních systémů zaměřených na přímé vymezení rozsahu (počtu) a struktur osob vykonávajících samostatnou výdělečnou činnost. Informace se podle jednotlivých systémů významně liší. To ztěžuje analytické práce a jejich interpretace.

Hodnocení rozdílů v informacích o rozsahu a strukturách OSVČ vede k poznání, že podstatným důvodem jejich existence jsou rozdíly v účelu (věcném zaměření) jednotlivých informačních systémů, vliv mají dále i metody zjišťování uplatňované v jednotlivých systémech. Určité nejasnosti a odchylky plynou i z rozdílů v obsahovém vymezení pojmů a nejednoznačnosti terminologie v jednotlivých informačních systémech.²²

Z hlediska účelu lze rozdělit informační systémy týkající se rozsahu a struktury osob vykonávajících samostatnou výdělečnou činnost na tři okruhy:

- statistické a informační systémy,
- systém evidence pro daňové účely,
- systém evidence pro podporu malého a středního podnikání.

Statistické a informační systémy

Okruh zahrnuje několik dílčích informačních systémů zaměřených na evidenci počtu a na demografické, sociální a ekonomické charakteristiky OSVČ (resp. takové vymezení podnikatelů - fyzických osob, které jsou obsahovému pojetí OSVČ nejbližší); stručně lze jednotlivé systémy charakterizovat takto:

a) Registr ekonomických subjektů (RES)²³

Je to evidence všech ekonomických subjektů: právnických osob i fyzických osob (s oprávněním k podnikatelské činnosti) a rovněž organizačních složek státu (účetních jednotek vykonávajících samostatně ekonomickou činnost); subjekty se zjišťují na základě informací z obchodních rejstříků, živnostenských úřadů a statistických zdrojů. Cílem evidence je zachycení všech subjektů, které aktuálně působí v národní ekonomice, jejich hlavních struktur podle právních norem a pohybu těchto

²⁰ Podstata nepřímého určení rozsahu (počtu) sebezaměstnaných (OSVČ) spočívá v přímém stanovení celkového počtu osob zaměstnaných v národní ekonomice a počtu zaměstnanců (např. prostřednictvím výběrového šetření) a stanovení počtu sebezaměstnaných jako rozdílu obou přímo zjišťovaných veličin. Postup znamená přibližné vymezení rozsahu sebezaměstnaných (OSVČ) jak na úrovni souhrnu národní ekonomiky, tak v odvětvovém nebo oblastním členění; vnitřní členění (např. podle postavení v zaměstnání) nelze zjistit.

²¹ International Classification of Status in Employment - ISCE 93 zpracované Mezinárodním úřadem práce - ILO (na základě doporučení 15. mezinárodní konference statistiků práce 1993).

²² Tato problematika by vyžadovala posouzení širšího okruhu odborníků zainteresovaných orgánů.

²³ ČSÚ: Registr ekonomických subjektů. Dostupné na http://czso.cz/csu/redakce.nsf/i/o_registru_res (12.8. 2008)

veličin v čase. Významná část evidovaných subjektů (zhruba 50 %) má oprávnění k podnikání jen nominálně (evidenčně) a fakticky aktivně nepodniká.

Počet evidovaných soukromých podnikatelů (údaj nejbližší charakterizující v RES osoby samostatně výdělečně činné) aktivně podnikajících činil 963,9 tis. osob²⁴ koncem roku 2006. V evidenci RES jsou zahrnuti podnikatelé, kteří mají podnikání jednak jako hlavní činnost, jednak jako vedlejší (doplňkovou) činnost, podnikatelé - občané ČR i cizí státní příslušníci, a to jak podnikající bez zaměstnanců, tak se zaměstnanci. Evidence nezahrnuje rodinné příslušníky pomáhající v podnikání, kteří nemají samostatnou registraci.

b) Evidence OSVČ v soustavě národních účtů

Podle definice obsažené v odst. 11.75 Evropského systému národních a regionálních účtů ESA 95²⁵ se do této evidence zahrnují podnikatelé - osoby, které jsou vlastníkem nebo spoluvlastníkem nesdružených podniků, ve kterých osobně pracují a vykonávají komplex všech podnikatelských činností (vlastnické, řídicí, pracovní-výkonné). Zahrnuty jsou osoby, které mají podnikatelskou činnost jako hlavní činnost. Nezahrnují se tedy OSVČ, které zároveň vykonávají zaměstnaneckou výdělečnou činnost jako hlavní, tj. ty OSVČ, pro něž je podnikání vedlejší činností.

V národním účetnictví se do osob samostatně výdělečně činných dále zahrnují: neplacení rodinní příslušníci pomáhající OSVČ, pracovníci, kteří vyrábějí výhradně pro svou osobní spotřebu a tvorbu vlastního kapitálu²⁶ a rovněž dislokovaní pracovníci (s důchodem závislým na hodnotě výroby, za kterou jsou zodpovědní).

Evidence představuje nejúplnější přehled OSVČ vykonávajících aktivně podnikání jako hlavní činnost; umožňuje na makroúrovni analyzovat hlavní charakteristiky jejich ekonomického působení a zaměstnanosti včetně mezinárodního srovnání a příjmově-důchodové situace. Evidence poskytuje podrobnější informace o struktuře OSVČ podle hospodářských odvětví (OKEČ), absentuje však členění podle sociálních kritérií. V terminologii národních účtů ČR se termíny osoby samostatně výdělečně činné a sebezaměstnaní používají v obsahově shodném významu. V roce 2006 uvádí evidence národních účtů ČR 924,9 tis. OSVČ.

c) Výběrové šetření pracovních sil (VŠPS)²⁷ je zaměřeno na zjišťování ekonomického postavení obyvatelstva. Šetření se provádí v náhodně vybraném vzorku domácností; objektem nejsou osoby dlouhodobě bydlící v hromadných ubytovacích zařízeních, proto jsou zejména o zahraničních státních příslušnících informace omezené.

Pokud jde o osoby zaměstnané ve vlastním podniku, zahrnuje VŠPS do nich podnikatele a pomáhající rodinné příslušníky.²⁸ Podnikatelé se podle postavení v zaměstnání člení na podnikatele se zaměstnanci (ve VŠPS alternativně použit termín zaměstnavatelé) a na podnikatele bez zaměstnanců (ve VŠPS použit termín osoby

²⁴ Celkový počet soukromých podnikatelů aktivních i nominálních (tj. nevyvíjejících činnost) činí 1 912,2 tis. subjektů.

²⁵ ČSÚ: Evropský systém účtů ESA 95. Dostupné na <http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenka.indexnu>

²⁶ Pokud je výsledkem výrobek, např. obytný dům, zemědělský produkt pro naturální spotřebu apod.; neplacené dobrovolné služby - např. pečovatelské, výchova dětí, domácí práce a jejich vykonavatelé se nezahrnují.

²⁷ Definičním terminologickým a metodickým základem VŠPS je „Klasifikace postavení v zaměstnání (CZ-ICSE)“. Dostupné na <http://czso.cz/csu/klasifik.nsf/i/>; přístup 7. 8. 2008

²⁸ Paralelně je pro souhrn těchto osob ve VŠPS použit termín sebezaměstnaní.

2. Vymezení osob samostatně výdělečně činných

pracující na vlastní účet). Pomáhající rodinní příslušníci jsou osoby, které jsou v příbuzenském vztahu k podnikateli a které pracují při podnikatelské činnosti bez formálního vztahu k podnikání a podnikateli.²⁹ VŠPS sleduje osoby, které provozují samostatnou výdělečnou činnost ve druhém zaměstnání, tzn., že jejich hlavní výdělečná činnost je v zaměstnaneckém vztahu.

Termín osoby samostatně výdělečně činné se v systému VŠPS nepoužívá. Okruhem, který ve VŠPS nejlépe charakterizuje osoby samostatně výdělečně činné, jsou osoby pracující ve vlastním podniku, tj. souhrn zaměstnavatelů, osob pracujících na vlastní účet a pomáhajících rodinných příslušníků.³⁰

Celkový počet osob pracujících ve vlastním podniku činil v ČR v roce 2006 podle VŠPS 779,2 tis. osob.

Specifickým rysem Výběrového šetření pracovních sil je zjišťování řady demografických, sociálních a ekonomických znaků jednotlivých osob; lze jich využít k analýzám strukturálního složení jednotlivých skupin zaměstnaných osob, nezaměstnaných a souhrnu obyvatelstva. Jde zejména o struktury věkové, územní, úrovně školního vzdělání, genderové. Z hlediska podnikatelů - OSVČ jde jak o zjištění tendencí vývoje těchto struktur, tak o porovnávací analýzy struktur se zaměstnanci.

System evidence pro daňové účely

Evidence osob samostatně výdělečně činných pro účely daní z příjmů a důchodového a zdravotního pojištění podrobně a specificky podle účelu vymezuje okruh osob samostatně výdělečně činných v zákoně o důchodovém pojištění.³¹

Za OSVČ se podle tohoto zákona považuje osoba, která ukončila povinnou školní docházku a dosáhla alespoň 15 let věku a současně vykonává samostatnou výdělečnou činnost nebo spolupracuje při výkonu samostatné výdělečné činnosti, pokud podle zákona o daních z příjmů lze na ni rozdělovat příjmy dosažené výkonem této činnosti a výdaje vynaložené na jejich dosažení, zajištění a udržení.

Výkon samostatné výdělečné činnosti se zákonem vymezuje jako:

- podnikání v zemědělství, je-li fyzická osoba provozující zemědělskou výrobu podle zvláštního zákona,
- provozování živnosti na základě oprávnění provozovat živnost podle zvláštního zákona,

²⁹ Pokud mají rodinní příslušníci formálně právně uzavřen zaměstnanecký vztah, jsou zahrnuti do zaměstnanců. Do skupiny zaměstnanců jsou v systému VŠPS zahrnuty všechny skupiny zaměstnanců (zaměstnanci v pracovním poměru, zaměstnanci na základě dohod, zaměstnanci ve služebním poměru, učni vykonávající placenou práci) a členové produkčních družstev.

³⁰ Podle metodického popisu ukazatelů VŠPS (http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zam_vsps; přístup 7.8. 2008) lze za osoby samostatně výdělečně činné považovat pouze podnikatele, kteří nejsou registrováni v obchodním rejstříku; podle evidence Registrů ekonomických subjektů (viz předchozí text odst. a) se rozsah podnikatelů - fyzických osob zapsaných v obchodním rejstříku pohybuje okolo 1 % jejich celkového počtu.

³¹ Zákon č. 155/1995 Sb., ve znění pozdějších předpisů. Vymezením samostatné výdělečné činnosti a osob ji vykonávajících se v oblasti daní z příjmů a pojistného zabývá dále zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů (zejména § 7 příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti) a zákon č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění a doplnění některých souvisejících zákonů ve znění pozdějších předpisů. Všechny zákonné předpisy ve vymezení okruhu činností a osob samostatně výdělečně činných vzájemně korespondují.

- je evidována podle jiného zvláštního zákona,
- činnost společníka veřejné obchodní společnosti nebo komplementáře komanditní společnosti vykonávaná pro tuto společnost,
- výkon umělecké nebo jiné tvůrčí činnosti na základě autorskoprávních vztahů,
- výkon jiné činnosti konané výdělečně na základě oprávnění podle zvláštních předpisů, která není výše uvedena, a výkon činnosti mandátáře konané na základě mandátní smlouvy uzavřené podle obchodního zákoníku; podmínkou zde je, že jsou tyto činnosti konány mimo vztah zakládající účast na nemocenském pojištění (nemocenské péči) a jde-li o činnost mandátáře, též to, že mandátní smlouva nebyla uzavřena v rámci jiné samostatné výdělečné činnosti,
- výkon jiných činností vykonávaných vlastním jménem a na vlastní odpovědnost za účelem dosažení příjmu, pokud se podle prohlášení osoby konající tuto činnost jedná o soustavný výkon. Za výkon těchto činností se nepovažuje pronájem nemovitostí (jejich částí) a movitých věcí.

Zákon o důchodovém pojištění podrobně taxativně vymezuje okruh samostatné výdělečné činnosti, která se považuje za vedlejší, a rovněž postavení osob, které tuto činnost vykonávají.³² Tímto vymezením se sledují dva cíle:

- motivovat (na základě ustanovení zákona o podmínkách a výši pojistného) k samostatné výdělečné činnosti co nejširší okruh osob, které jsou v relativně obtížné sociální a příjmové situaci; podstatné je, že u vymezeného okruhu osob není pro vedlejší charakter SVČ rozhodná výše příjmu a zaměstnání,
- zajistit účast OSVČ provozujících vedlejší SVČ na důchodovém pojištění z příjmů plynoucích z této činnosti.

Takto vymezený okruh OSVČ provozujících vedlejší SVČ je podstatně větší než rozsah druhých zaměstnání podle evidence Výběrového šetření pracovních sil.

Podle informací České správy sociálního zabezpečení bylo v roce 2006 účastno důchodového pojištění 903,6 tis. OSVČ, z toho 631,6 v hlavní samostatné výdělečné činnosti a 272,3 tis. ve vedlejší činnosti.

³² Samostatná výdělečná činnost se považuje za vedlejší, pokud osoba samostatně výdělečně činná v kalendářním roce:

- vykonávala zaměstnání a příjem ze zaměstnání, kterého v tomto roce dosáhla, činí alespoň dvanáctinásobek minimální mzdy platné k 1. lednu kalendářního roku, za který se účast OSVČ na pojištění posuzuje. Příjmem se rozumí vyměřovací základ pro odvod pojistného zaměstnanců dosažený v kalendářním roce, za který se účast OSVČ na pojištění posuzuje, a dávky nemocenského pojištění, které byly do tohoto roku zúčtovány,
- měla nárok na výplatu částečného invalidního nebo plného invalidního důchodu nebo jí byl přiznán starobní důchod,
- měla nárok na rodičovský příspěvek nebo osobně pečovala o osobu, která je závislá na péči jiné osoby ve stupni II (středně těžká závislost) nebo stupni III (těžká závislost) nebo ve stupni IV (úplná závislost),
- vykonávala vojenskou službu v ozbrojených silách České republiky, pokud se nejedná o vojáky z povolání,
- byla nezaopatřeným dítětem podle ust. § 20 odst. 3 písm. a) zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění, ve znění pozdějších předpisů (studium),
- nebyla ve vazbě nebo ve výkonu trestu odnětí svobody déle než tři kalendářní měsíce po sobě jdoucí.

System evidence pro podporu malého a středního podnikání

V třetím okruhu jde o evidenci podnikatelských subjektů, kterou k naplnění zákona o podpoře malého a středního podnikání vede ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO). Zákon člení podnikatele (podle počtu zaměstnanců a velikosti aktiv nebo čistého obrátu) na drobné (mikropodnikatele), malé a střední.³³

Mikropodnikatel je v zákoně vymezen jako fyzická nebo právnická osoba s podnikatelským oprávněním, která zaměstnává maximálně 9 zaměstnanců, její aktiva (dle rozvahy) nepřekračují 180 mil. Kč nebo její čistý obrát (v posledním uzavřeném účetním období) nepřekračuje 250 mil. Kč³⁴ a je nezávislá.³⁵

Podle podrobnějších statistik ČSÚ³⁶ bylo v roce 2006 z celkového počtu malých a středních podnikatelů - fyzických osob mikropodnikatelů téměř 99 % (počet malých a středních podnikatelů - fyzických osob činil 825,9 tis. osob, z toho podnikatelů s méně než 10 zaměstnanci 816,1 tis., tj. 98,8 %; v tom činí podnikatelé - fyzické osoby bez zaměstnanců 700,6 tis. osob a podnikatelé s maximálně 9 zaměstnanci 115,6 tis. osob).

Tabulka č. 5 Vyhodnocení vypovídací schopnosti skupiny mikropodnik

	podniky celkem	mikropodniky - počet zaměstnanců			
		bez zaměstnanců	1 - 5	6 - 9	0 - 9 ¹
a	b	c	d	e	f
celkem subjektů	958 747	714 209	171 970	25 664	911 843
z toho právnické osoby	132 870	13 650	66 640	15 417	95 707
zastoupení právnických osob ve skupině - %	13,8	1,9	38,8	60,0	10,5 %
z toho fyzické osoby	825 877	700 559	105 330	10 247	816 136
zastoupení fyzických osob ve skupině.- %	86,1	98,0	61,2	40,0	89,5 %

Zdroj: Odd. registru ekonomických subjektů, ČSÚ, sestava FORMAF/KATPOF. Počet subjektů podle počtu zaměstnanců a právní formy (data za březen 2006)

Poznámka: 1) součet sloupců c, d, e

Zcela převažující podíl drobných podnikatelů - fyzických osob vedl zpracovatele této studie v řadě oblastí (ekonomické charakteristiky sektoru OSVČ, terénní šetření o postojích OSVČ k jejich sociální a ekonomické pozici) k orientaci na analýzu mikropodnikatelů a jejich podniků jako vhodného reprezentanta sociální skupiny.

Souhrnný přehled informačních (evidenčních) systémů a názvosloví vymezujících rozsah a obsah pojmů samostatná výdělečná činnost (SVČ) a osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ) a jim blízkých charakteristik je uveden v následující tabulce.

³³ Zákon č. 47/2002 Sb., o podpoře malého a středního podnikání.

³⁴ Pokud neúčtuje v podvojném účetnictví, vztahují se uvedené částky ke konečným příjmům a k úhrnu majetku.

³⁵ Žádná jiná osoba nebo více osob společně, které nejsou malým nebo středním podnikatelem, nemají aspoň 25 % na jejím kapitálu ani hlasovacích právech.

³⁶ Počty podnikatelských subjektů podle počtu zaměstnanců a právních forem; oddělení RES-ČSÚ, březen 2006

Ze stručného popisu v předchozích odstavcích a souhrnného přehledu je zřejmé, že charakteristiky pojmu osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ) používané v ČR se liší podle účelu, na který jsou jednotlivé informačně-evidenční systémy zaměřeny, a podle způsobu zjišťování informací. Tento fakt vede k rozdílným hodnotám charakterizujícím rozsah (počet) osob samostatně výdělečně činných (resp. obsahově blízkých souborů podnikatelů - fyzických osob).

Tabulka č. 6 **Přehled informačních (evidenčních) systémů a názvosloví vymežujících rozsah a obsah pojmů „samostatná výdělečná činnost (SVC)“ a „osoby samostatně výdělečně činné (OSVČ)“; rozsah (počet) osob v evidencích v roce 2006**

Informační (evidenční) systémy	počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
1. Registr ekonomických subjektů z toho: soukromí podnikatelé v tom: podnikající podle živnost. zákona samost. hospodařící rolníci ostatní („svobodná povolání“) B. Aktivní jednotky typu „podnik“ z toho: soukromí podnikatelé v tom: podnikající podle živnost. zákona samost. hospodařící rolníci ostatní („svobodná povolání“)	2 430,5 1 912,2 1 679,9 98,5 115,8 1 256,8 963,9 851,4 44,0 68,3	A. Evidence všech subjektů - fyzických a právnických osob s oprávněním k podnikatelské činnosti a organizačních jednotek státu (vykonávajících samostatně ekonomickou činnost) B. Evidence těch subjektů ze souboru A, které jsou ve sledovaném období ekonomicky aktivní	Systém je vyčerpávající zjišťování. Zahrnuje subjekty vykonávající podnikatelskou činnost jako hlavní i vedlejší. Nezahrnuje pomáhající rodinné příslušníky Umožňuje členění podle odvětví a regionů	ČSÚ; Statistická ročenka ČR, 2007, část: Organizační struktura národního hospodářství; tab. 12.1
2. Národní účetnictví dle ESA 95 Zaměstnaní v nár. hospodářství celkem Sebezaměstnaní (osoby samostatně výdělečně činné)	5 072,3 924,9	Evidence využívá všech dostupných informací ze statistických zdrojů včetně odhadů neformální ekonomiky	Systém zahrnuje všechny podnikatele - fyzické osoby (vč. neformální ekonomiky), kteří provozují samostatnou výdělečnou činnost jako hlavní; vedlejší činnost neeviduje Zahrnuje pomáhající rodinné příslušníky. Termíny sebezaměstnaní a OSVČ se používají jako synonyma.	Definice OSVČ: odstavec 11.15 metodiky ESA 95, údaje: tabulka M000130 Obyvatelstvo a zaměstnanost ¹

pokračování

Informační (evidenční) systémy	počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
<p>3. Výběrové šetření prac. sil (VŠPS)</p> <p>A. Zaměstnaní v jediném (hlavním) zaměstnání z toho: osoby pracující ve vlastním podniku v tom: podnikatelé - fyzické osoby pomáhající rodinní příslušníci z podnikatelů - fyz. osob: zaměstnavatelé osoby pracující na vlastní účet B. Zaměstnaní ve druhém (dalším) povolání z toho: osoby pracující ve vlastním podniku v tom: podnikatelé - fyzické osoby pomáhající rodinní příslušníci z podnikatelů - fyz. osob: zaměstnavatelé osoby pracující na vlastní účet C. Zaměstnaní celkem (vybrané položky); orientačně osoby pracující ve vlastním podniku v tom: podnikatelé - fyzické osoby pomáhající rodinní příslušníci z podnikatelů - fyz. osob: zaměstnavatelé osoby pracující na vlastní účet</p>	<p>4 828,1</p> <p>779,2</p> <p>746,7 32,5</p> <p>195,9 550,8</p> <p>103,6</p> <p>62,6</p> <p>62,6 0,0</p> <p>3,5 59,1</p> <p>841,8</p> <p>809,3 32,5</p> <p>199,4 609,9</p>	<p>Šetření se realizuje na náhodně vybraném vzorku domácností a obsahuje proto nepřesné údaje o ekonomickém postavení cizinců (žijí převážně v ubytovacích zařízeních); počty evidovaných osob jsou tedy nižší oproti faktickému stavu zaměstnanosti v národním hospodářství. Terminologie se opírá o „Klasifikaci postavení v zaměstnání“ zaměstnavatelé = podnikatelé se zaměstnanci, osoby pracující na vlastní účet = podnikatelé bez zaměstnanců) a doplňuje ji o shrnující pojmy („osoby pracující ve vlastním podniku“, „podnikatelé - fyzické osoby“).</p> <p>Zaměstnaní ve druhém povolání je vymezeno u podnikatelů - fyzických osob tak, že jejich hlavním zaměstnáním je zaměstnavatelská činnost.</p> <p>Pojem „osoby samostatně výdělečně činné“ se ve VŠPS výslovně neužívá, pracovníze jako OSVČ použít údaje za osoby pracující ve vlastním podniku.</p>	<p>Údaje VŠPS zobecněné na ČR, 2007, jsou zatíženy výběrovou chybou.</p> <p>Zjišťované údaje o demografických, sociálních a ekonomických charakteristikách (pohlaví, věk, území, odvětví, vzdělání, pracovní zařazení aj.) umožňují podrobnější analýzu podnikatelů (OSVC).</p> <p>Údaje VŠPS se vztahují na civilní sektor národního hospodářství.</p>	<p>ČSÚ: Statistická ročenka ČR, 2007, část: Trh práce, tabulky 10-11, 10-20 dttto: ČSÚ: Trh práce v ČR 1993-2006, 2007, kód 3103-07</p>

2. Vymezení osob samostatně výdělečně činných

pokračování

Informační (evidenční) systémy	počet evidovaných (tisíce osob)	Obecná charakteristika systému	Specifické rysy systému	Zdroj informací
<p>4. Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění OSVČ - účastní důchodového pojištění z toho: OSVČ provozující SVČ jako hlavní OSVČ s vedlejší SVČ</p>	<p>903,6 631,6 272,3</p>	<p>Systém podrobně vymezuje okruh OSVČ (v souladu s vymezením příjmů z podnikání podle zákona o daních z příjmů). Široce je vymezen okruh osob, které vykonávají SVČ jako vedlejší činnost (v zájmu motivace k tomuto typu SVČ a účasti těchto osob na důchodovém pojištění).</p>	<p>Specifické vymezení vedlejší SVČ a malé informace o struktuře OSVČ</p>	<p>Výroční zpráva a další informace České správy sociálního zabezpečení</p>
<p>5. Evidence k realizaci zákona č. 47/2002 Sb.; ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO) ve spolupráci s ČSÚ mají a střední podnikatelé - aktivní fyzické osoby mají a střední podnikatelé - aktivní fyzické osoby z toho mikropodniky</p>	<p>850,5^x 825,9^{xx} 816,1</p>	<p>Evidence členů podnikatele a jejich podniky podle velikosti, podle počtu zaměstnanců a údajů o majetku a kapitálu.</p>		<p>^x MPO, rok 2005 ^{xx} ČSÚ, 3/2006</p>

Zdroje: viz rubrika „Zdroje informací“ v přehledu

Poznámky a vysvětlivky: 1) <http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenka.presmsocas>

Přes rozdíly informačních a evidenčních systémů lze souhrnně charakterizovat osoby samostatně výdělečně činné jako osoby mající oprávnění k podnikání a skutečně aktivně podnikající, tj. osoby, které realizují výdělečnou činnost samostatně, komplexně (vykonávají osobně funkce vlastnické, řídicí a výkonné) a na vlastní odpovědnost.

V analýzách osob samostatně výdělečně činných realizovaných v rámci výzkumného projektu byly v různých oblastech využity informace všech výše uvedených systémů:

- registr ekonomických subjektů (RES): hodnocení vztahů mezi nominálním rozsahem oprávnění k podnikatelské činnosti a fakticky aktivně podnikajících soukromých podnikatelů podle právních okruhů podnikání; pohyb vzniku a zániku soukromých podnikatelů; kvóty pro terénní šetření,
- evidence národního účetnictví (ESA 95): mezinárodní kooperace rozsahu a odvětvové struktury OSVČ (sebezaměstnaných) na souhrnné zaměstnanosti, charakteristika souhrnného rozsahu a vývoje OSVČ v národní ekonomice ČR, národohospodářský rozsah smíšeného důchodu na osobu samozaměstnaného,
- výběrové šetření pracovních sil (VŠPS): podrobnější charakteristiky demografické, sociální a ekonomické struktury podnikatelů - fyzických osob, struktury osob pracujících ve vlastním podniku podle postavení v zaměstnání (zaměstnavatelé, osoby pracující na vlastní účet, pomáhající rodinní příslušníci),
- evidence OSVČ pro důchodové pojištění (ČSSZ): hodnocení pozice OSVČ v systému důchodového pojištění,
- evidence malých a středních podnikatelů (MPO): postavení sektoru malých a středních podnikatelů (MSP) v ekonomice se zaměřením na minipodniky (podíl na tvorbě HDP, na zaměstnanosti, produktivitě práce apod.).

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Českou republiku po téměř 20 letech transformace na tržní ekonomiku charakterizuje zhruba 20% podíl osob samostatně výdělečně činných na zaměstnanosti s nízkým podílem zemědělců, velká část stále působí ve II. sektoru NH, těžištěm se však staly služby. Chybějící dlouhodobější zkušenosti, a tím i kritéria hodnocení současné situace nutí hledat analogie v tradičních tržních ekonomikách s nepřerušným vývojem. Následující analýza srovnává současný stav v ČR se zeměmi EU. I v tomto regionu však narážíme na mezery a metodické nesrovnatelnosti národních i mezinárodních statistik. Při vzájemném porovnávání států EU-25 tak studie musí vycházet v některých případech z odhadů a ne vždy přesných analogií. Východiskem komparace v rámci EU je definice sebezaměstnaných - osob samostatně výdělečně činných (self-employed) v ESA 95.

Těžiště činnosti sebezaměstnaných je ve službách. Z toho vyplývající orientace především na místní trhy předurčuje národní specifika v regulaci aktivit sebezaměstnaných a jejich ochraně. Rozbor makroekonomických údajů je z tohoto titulu obtížný.³⁷ Pro orientaci v EU vychází studie z údajů národních účtů jednotlivých zemí tak, jak je publikuje se zhruba ročním zpožděním Eurostat.³⁸ Analýza se opírá o jednotné metodické pokyny pro zpracování dat respondentskými zeměmi. I za těchto podmínek však jejich komentování musí přihlížet k národním interpretacím a k jejich jednorázovým změnám (např. Velká Británie na konci 90. let, Maďarsko a Polsko v roce 2003). Mezinárodní komparace tak může pouze identifikovat základní rozdíly ve srovnání se standardními zeměmi s nepřerušenou tradicí.

Předmětem analýzy a porovnání nebyl institucionální rámec aktivit sebezaměstnaných a legislativy v jednotlivých zemích. Práce se orientuje na vztah vybraných parametrů trhu práce a rozsahu samostatné výdělečné činnosti. Závěr kapitoly se snaží definovat obecné rysy samostatné výdělečné činnosti v rámci EU a charakterizovat česká specifika jako zdroj možných korekcí v příštích letech.

3.1 Rozsah a struktura samostatné výdělečné činnosti v zemích EU

Česká republika ve srovnání se zeměmi EU vykazuje relativně vysoký počet sebezaměstnaných. Jejich podíl na zaměstnanosti je srovnatelný s Portugalskem, Rakouskem, Irskem nebo Slovinskem. Vyšších hodnot dosahují pouze středomořské státy Kypr a Itálie, Polsko a nově přistoupiví balkánské státy Bulharsko a Rumunsko.

³⁷ V důsledku rozdílné legislativy, regulace lokálních trhů a ochrany živnostníků a zemědělců není možné ani objektivní srovnání ČR s Rakouskem a SRN. Obtížné je dokonce i vzájemné porovnání mezi Rakouskem a Německem s vysokým stupněm integrace obou ekonomik.

³⁸ EUROSTAT: Economy and finance - National accounts. Dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Tabulka č. 7 **Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti**

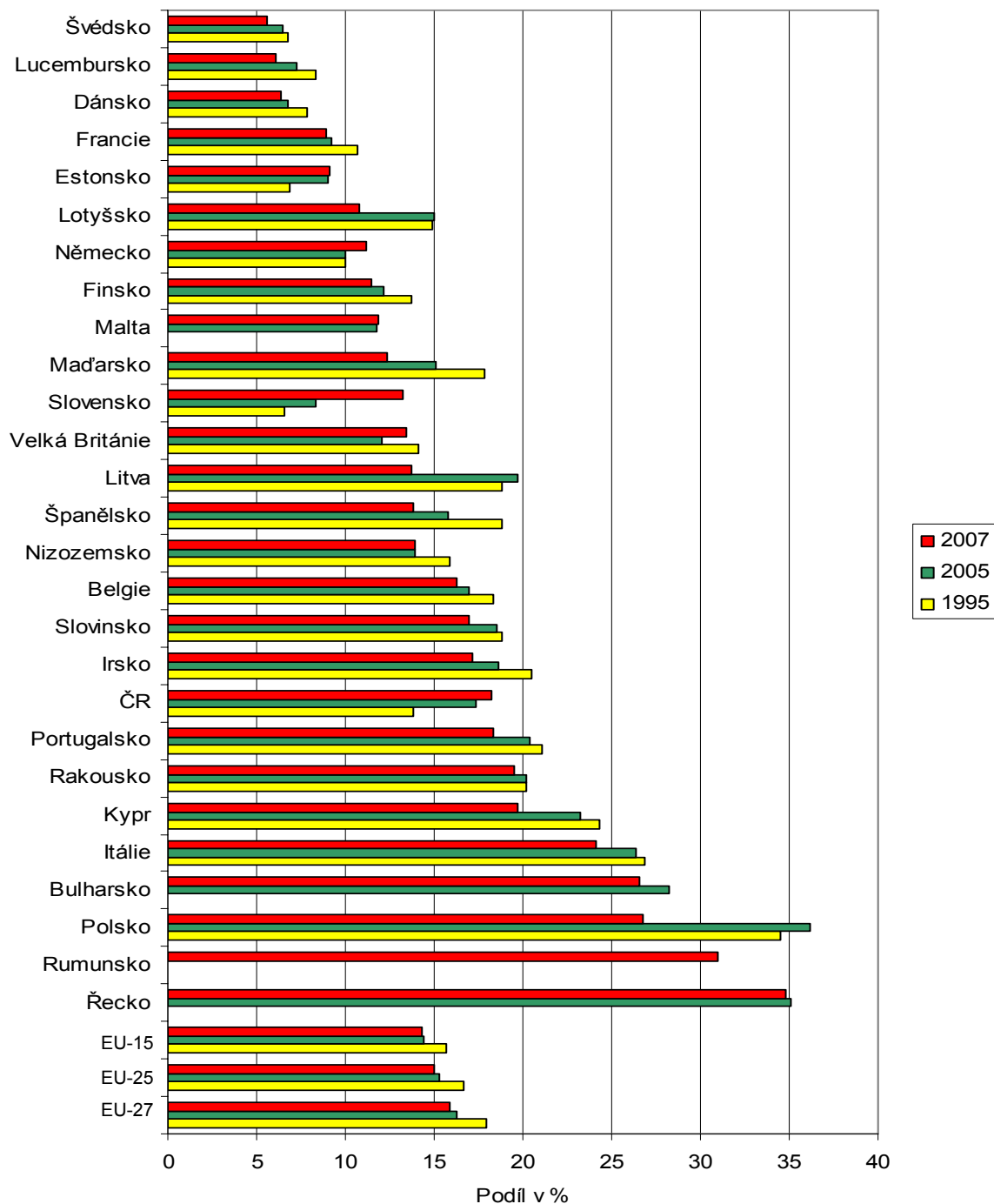
	podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v %					změna podílu v procentních bodech				rozdíl k EU-27 v roce 2007 v p.b.
	1995	2000	2005	2006	2007	2007 - 1995	2007 -2000	2007 -2005	2007 -2006	
EU-27	17,9	16,7	16,3	16,1	15,9	-2	-0,8	-0,4	-0,2	0
EU-15										
Belgie	18,3	17	16,3	16,3	16,3	-2	-0,7	0	0	0,4
Dánsko	7,8	6,8	6,3	6,2	6,4	-1,4	-0,4	0,1	0,2	-9,5
Německo	10	10	11,2	11,2	11,2	1,2	1,2	0	0	-4,7
Irsko	20,5	18,6	16,9	16,4	17,2	-3,3	-1,4	0,3	0,8	1,3
Řecko	-	39	35,1	34,9	34,8	-	-4,2	-0,3	-0,1	18,9
Španělsko	18,8	15,8	14,6	14,2	13,8	-5	-2	-0,8	-0,4	-2,1
Francie	10,7	9,2	8,9	8,9	8,9	-1,8	-0,3	0	0	-7
Itálie	26,9	26,4	24,7	24,4	24,1	-2,8	-2,3	-0,6	-0,3	8,2
Lucembursko	8,3	7,3	6,5	6,3	6,1	-2,2	-1,2	-0,4	-0,2	-9,8
Nizozemsko	15,9	13,9	13,9	14,1	13,9	-2	0	0	-0,2	-2
Portugalsko	21,1	20,4	19,1	18,2	18,3	-2,8	-2,1	-0,8	0,1	2,4
Rakousko	20,2	20,5	19,8	19,4	19,5	-0,7	-1	-0,3	0,1	3,6
Finsko	13,7	12,2	11,7	11,8	11,5	-2,2	-0,7	-0,2	-0,3	-4,4
Švédsko	6,8	6,5	5,7	5,7	5,6	-1,2	-0,9	-0,1	-0,1	-10,3
Velká Británie	14,1	12,1	12,8	13,2	13,4	-0,7	1,3	0,6	0,2	-2,5
EU-12										
Bulharsko	-	28,2	27,8	27,2	26,6	-	-1,6	-1,2	-0,6	10,7
ČR	13,8	17,4	18,2	18,2	18,2	4,4	0,8	0	0	2,3
Estonsko	6,9	9	8,1	8,1	9,1	2,2	0,1	1	1	-6,8
Kypr	24,3	23,2	22,1	20,6	19,7	-4,6	-3,5	-2,4	-0,9	3,8
Lotyšsko	14,9	15	11,6	11,7	10,8	-4,1	-4,2	-0,8	-0,9	-5,1
Litva	18,8	19,7	17,1	15,8	13,7	-5,1	-6	-3,4	-2,1	-2,2
Maďarsko	17,8	15,1	13,8	12,7	12,4	-5,4	-2,7	-1,4	-0,3	-3,5
Malta	-	11,8	11,8	11,8	11,9	-	0,1	0,1	0,1	-4
Polsko	34,5	36,2	28,3	27,9	26,8	-7,7	-9,4	-1,5	-1,1	10,9
Rumunsko	-	-	33,5	31,7	31	-	-	-2,5	-0,7	15,1
Slovinsko	18,8	18,5	17,6	17,4	17	-1,8	-1,5	-0,6	-0,4	1,1
Slovensko	6,6	8,3	13	13	13,2	6,6	4,9	0,2	0,2	-2,7

Zdroj: Eurostat: National Accounts, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008, propočtené VÚPSV

Z tabulky je patrné, že význam ekonomické úrovně země není pro rozsah sebezaměstnanosti jednoznačný. Mnohem silněji působí geografická poloha. Jižní země kolem Středomoří s příznivými klimatickými podmínkami a s rozsáhlým turistickým ruchem vykazují vysoké podíly sebezaměstnaných. Významná role připadá i podílu zemědělství na HDP, klasickými případy jsou Polsko, Rumunsko a Bulharsko.

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Graf č. 1 **Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v EU-27 v letech 1995, 2000 a 2007**

Zdroj: Eurostat: *National Accounts*, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/> srpen 2008, propočít VÚPSV

Česká republika se růstem počtu sebezaměstnaných v letech 1995 - 2007 vymyká „starým“ zemím EU-15, ale i novým postkomunistickým státům s výjimkou Slovenska. V ostatních státech se projevuje sklon ke snižování podílu na zaměstnanosti nebo radikální pokles jako např. ve Španělsku, v Litvě, v Lotyšsku, v Maďarsku a na Kypru (v zemích s vysokým počtem sebezaměstnaných v roce 1995). Česká republika i Slovensko se však po roce 2005 připojily k zemím se stagnujícím podílem, tj. k Belgii, Francii, Nizozemsku a SRN.

Prakticky všechny země EU v intervalu let 1995 - 2007 vykazovaly při růstu zaměstnanosti záporné nebo nízké přírůstky počtu sebezaměstnaných. Z tohoto trendu se však vyčleňují nástupnické státy bývalého Československa, které na začátku transformace ekonomiky přešly na výraznou ekonomickou, institucionální a společenskou podporu konstituování a rozvoje sektoru samostatné výdělečné činnosti. Obyvatelstvo, které nemělo zkušenosti se samostatným drobným podnikáním, reagovalo, zejména v ČR, na stimuly pozitivně. Dynamický růst drobného podnikání již na počátku 90. let vyplnil mezery na trhu zboží a služeb přes hospodářskou recesi a pronikavý pokles osobní spotřeby. Rychlý rozvoj sektoru samostatné výdělečné činnosti v 90. letech odčerpал významnou část uvolněných pracovních sil z restrukturalizovaných podniků a zmírnil problémy nezaměstnanosti. K tomuto procesu výrazně přispěla a dosažený stav pomáhá udržovat přívětivá fiskální politika. Daňové náklady na jednotku HDP sebezaměstnaných dosahují zhruba poloviční úrovně korporací (ve většině evropských zemí se pohybují kolem 3/4).³⁹

³⁹ Problematiku rozebírá kapitola Vztah sebezaměstnaných k veřejným rozpočtům nebo Kozelský T., Vlach, J.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In Průša a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie). Praha: VÚPSV 2006. s 138 - 142, 152 - 153. ISBN 80-87007-33-6.

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Tabulka č. 8 **Vývoj zaměstnanosti a počtu sebezaměstnaných, index 2007/1995 v %**

	index 2007/1995 v %		rozdíl dynamiky v p.b. (sebezaměstnaní - zaměstnanost)
	zaměstnanost	sebezaměstnaní	
EU-15			
Německo	105,7	118,6	12,8
Dánsko	108,8	89,2	-19,6
Švédsko	109,5	89,7	-19,8
Rakousko	110,3	106,5	-3,8
Belgie	112,5	100,1	-12,3
Portugalsko	113,0	98,1	-14,9
Velká Británie	113,0	85,6	-27,4
Francie	113,2	94,0	-19,2
Itálie	115,2	103,1	-12,1
Nizozemsko	120,3	104,8	-15,5
Finsko	121,5	103,5	-17,9
Španělsko	151,9	112,1	-39,8
Lucembursko	154,3	123,5	-30,8
Irsko	164,6	138,3	-26,3
EU-12			
Polsko	91,2	70,2	-21,0
ČR	100,3	131,9	31,7
Estonsko	101,2	134,1	32,9
Litva	103,3	76,3	-27,0
Slovensko	103,3	206,5	103,2
Slovinsko	105,2	93,2	-12,0
Maďarsko	107,8	75,6	-32,2
Lotyšsko	114,5	83,3	-31,2
Kypr	130,0	106,9	-23,1

Zdroj: Eurostat: *National Accounts*, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008, propočtené VÚPSV

Poznámka: Země jsou seřazeny sestupně podle vývoje zaměstnanosti a podle připojení k EU. Pro nedostatek údajů chybí Řecko, Malta, Bulharsko a Rumunsko.

Vývoj počtu sebezaměstnaných v zemích EU odráží jeho pokles v odvětvích primárního sektoru, kterému ve struktuře ekonomických aktivit samostatné výdělečné činnosti připadá stále významná váha, a zejména změny v odvětvové struktuře. Relativně rychle roste váha II. a ve většině zemí zejména III. sektoru. Odchod z odvětví priméru je tak výrazný, že se projevuje v trendu snižování podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti.

Uvedený pohyb se netýká ČR a Slovenska s nízkým podílem malých soukromých zemědělských farem. Téměř 20% pokles počtu soukromých zemědělců v ČR nemohl ovlivnit kvantitativní rozvoj sektoru sebezaměstnaných. Na Slovensku, jako v jediné zemi EU, vzrostl v letech 2000 - 2007 počet farmářů na trojnásobek.

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Tabulka č. 9 **Vývoj počtu sebezaměstnaných podle sektorů ve vybraných zemích EU v letech 2000 - 2006¹⁾**

	změna v tis. osobách				změna podílu v procentních bodech		
	sektor				sektor		
	I.	II.	III.	celkem	I.	II.	III.
EU-15 ⁱ⁾	-636	118	949	431			
Belgie	-14	0	7	-7	-2,0	0,1	1,9
Dánsko	-10	0	0	-10	-4,2	1,5	2,7
Německo	-59	38	458	437	-2,6	-1,0	3,6
Irsko	-14	12	15	13	-5,9	5,5	0,4
Řecko	-155	3	76	-76	-8,6	0,5	8,2
Španělsko ⁱⁱ⁾	-131	26	270	165	-6,5	-0,5	7,0
Francie	-69	19	45	-5	-3,4	1,4	2,1
Itálie	-78	33	35	-10	-1,3	0,3	1,0
Lucembursko	0	0	0	0	-0,7	-0,5	1,2
Nizozemsko	-26	16	31	21	-3,0	2,1	0,9
Portugalsko	-32	-32	4	-60	0,7	-3,3	2,5
Finsko	-18	2	13	-3	-6,9	1,1	5,8
Švédsko	-30	1	-5	-34	-8,9	2,8	6,1
EU-12 ⁱ⁾	-1927	-62	47	-1942			
ČR	-8	37	20	49	-1,2	1,9	-0,6
Estonsko	-5	5	-5	-5	-10,1	11,2	-1,1
Kypr	-1	1	6	6	-1,7	0,8	1,0
Lotyšsko	-27	2	6	-19	-13,4	4,4	9,0
Litva	-71	7	12	-52	-17,9	5,7	12,2
Maďarsko	-39	-11	5	-45	-4,8	0,2	4,6
Polsko	-1762	-106	-108	-1976	-9,3	0,8	8,4
Slovinsko	-14	-2	9	-7	-6,9	-0,2	7,1
Slovensko	10	28	65	103	2,5	-4,0	1,6
Bulharsko	-18	14	57	53	-6,9	1,5	5,4

Zdroj: National Accounts, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008, propočít VÚPSV

Poznámka: 1) Chybějící údaje neumožnily analyzovat strukturální vývoj před rokem 2000; i) Pro nedostatek údajů tabulka neobsahuje Rakousko, Velkou Británii, Maltu a Rumunsko; ii) Růst počtu sebezaměstnaných ve Španělsku vykazuje ve srovnání s vývojem zaměstnanosti nižší dynamiku, proto jejich podíl klesá.

Pohyb v rámci II. národohospodářského sektoru je rozporný. Většina „starých“ zemí se stabilizovanou tržní ekonomikou vykazuje pokles sebezaměstnaných v průmyslu a růst ve stavebnictví. Tento trend však není pravidlem ve státech s rychle se měnící hospodářskou strukturou a novou orientací na evropský trh. Z pohledu delšího časového horizontu 1995 - 2006 v Irsku, ve Finsku, v ČR, v Litvě, v Lotyšsku a na Slovensku se v průmyslu angažuje stále více sebezaměstnaných. Z hlediska období let 2000 - 2006 se k této skupině připojilo i Estonsko.

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Tabulka č. 10 **Vývoj počtu sebezaměstnaných v průmyslu a ve stavebnictví, index v %**

	průmysl		stavebnictví	
	2006/1995	2006/2000	2006/1995	2006/2000
EU-15				
Belgie	86,7	100,0	102,0	102,0
Dánsko	69,2	90,0	129,4	110,0
Německo	94,4	102,6	129,7	109,0
Irsko	141,2	104,3	295,7	144,7
Řecko	-	92,0	-	108,2
Španělsko	101,2	79,7	197,7	127,5
Francie	93,6	101,1	107,3	116,3
Itálie	88,9	96,1	118,8	110,2
Kypr	77,8	87,5	128,6	128,6
Lucembursko	100,0	100,0	100,0	100,0
Nizozemsko	78,3	94,0	191,7	145,6
Portugalsko	94,0	85,1	106,6	73,5
Finsko	105,0	100,0	138,1	116,0
Švédsko	94,1	100,0	107,4	111,5
Velká Británie	99,8	103,6	102,9	132,8
EU-12				
Bulharsko	-	130,3	-	180,0
ČR	154,2	111,3	144,8	117,8
Estonsko	100,0	125,0	450,0	225,0
Kypr	77,8	87,5	128,6	128,6
Lotyšsko	160,0	114,3	225,0	150,0
Litva	111,1	90,9	900,0	300,0
Maďarsko	44,0	74,3	117,5	100,0
Polsko	72,6	73,0	114,7	74,0
Rumunsko	-	92,1	-	254,2
Slovinsko	85,7	85,7	133,3	109,1
Slovensko	137,0	127,6	280,0	161,5

Zdroj: Eurostat: *National Accounts a Labour Force Survey*, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008 propočten VÚPSV

Poznámka: Chybějící údaje neumožnily analyzovat Maltu a v období let 1995 - 2006 Řecko, Bulharsko a Rumunsko.

Jestliže ekonomická úroveň není rozhodujícím faktorem počtu sebezaměstnaných, potom však existuje úzká vazba na jejich strukturu. Státy s nejnižší úrovní HDP na osobu v rámci EU (Polsko, Litva, Lotyšsko, Bulharsko, Rumunsko) mají vysoký podíl zaměstnanosti v zemědělských odvětvích a současně i nejvyšší váhu v odvětvovém členění sebezaměstnaných. S rostoucím HDP se zvyšuje i význam služeb pro aktivity sebezaměstnaných.

Odvětví I. národohospodářského sektoru zůstala jedním z nejdůležitějších faktorů utváření sektoru samostatné výdělečné činnosti. Přesto, že jeho význam postupně klesá, ve většině zemí se podílí na sektorové struktuře sebezaměstnaných od 10 do 30 %. Z těchto proporcí se vymykají pouze Polsko, Litva a Bulharsko s téměř 2/3 podílem a Rumunsko s téměř 90 % podílem. K této skupině je možné s více než

polovičním podílem přiřadit i Portugalsko, Lotyšsko a Slovinsko. Těmto proporcím se i ve srovnání s vyspělejšími zeměmi vymyká ČR a Slovensko se zhruba 5 % podílem. Transformace zemědělství v ČR a SR se neprojevila v atomizaci velkých podniků na drobná soukromá hospodářství.

Jak již bylo uvedeno, k hodnocení podílu sebezaměstnaných ve službách je třeba přistupovat s ohledem na geografickou polohu zemí. Vysoký podíl v zemích podél Středomoří vyplývá z nadnárodního významu turistického ruchu v jejich ekonomikách. Ve vyspělých zemích západní, střední a severní Evropy však již služby hrají významnou roli při uspokojování potřeb domácích podniků a obyvatelstva. Vývoz služeb zatím nehraje významnější úlohu. ČR se svým podílem odvětví terciéru zdánlivě nevymyká evropskému standardu. Posuzování údajů však musí přihlížet k extrémně nízkému podílu zemědělství na odvětvové struktuře ekonomických aktivit sebezaměstnaných.

Ve srovnání s ostatními státy data za Českou republiku vypovídají o nejvyšším a stále rostoucím podílu samostatně výdělečných osob v průmyslu a ve stavebnictví. V letech 2000 - 2006 se jejich počet zvýšil o 15 % a podíl se zvýšil o 1,6 procentního bodu. Současně ČR spolu s Irskem vykazuje i nejvyšší podíl sebezaměstnaných působících ve stavebnictví. Počet sebezaměstnaných ve stavebních profesích byl v roce 2006 o 18 % vyšší než v roce 2000, v průmyslu pouze o 11 %. V Irsku přírůstek představoval zhruba 44 %. Na vysokou zaměstnanost ve stavebnictví a nízkou produktivitu práce se poukazuje již od 80. let.⁴⁰ Neřešené problémy se ve stavebnictví pouze kumulují, ne náhodou prameny mluví až o 1/3 osob zaměstnaných v tomto odvětví v rámci švarcsystému.⁴¹

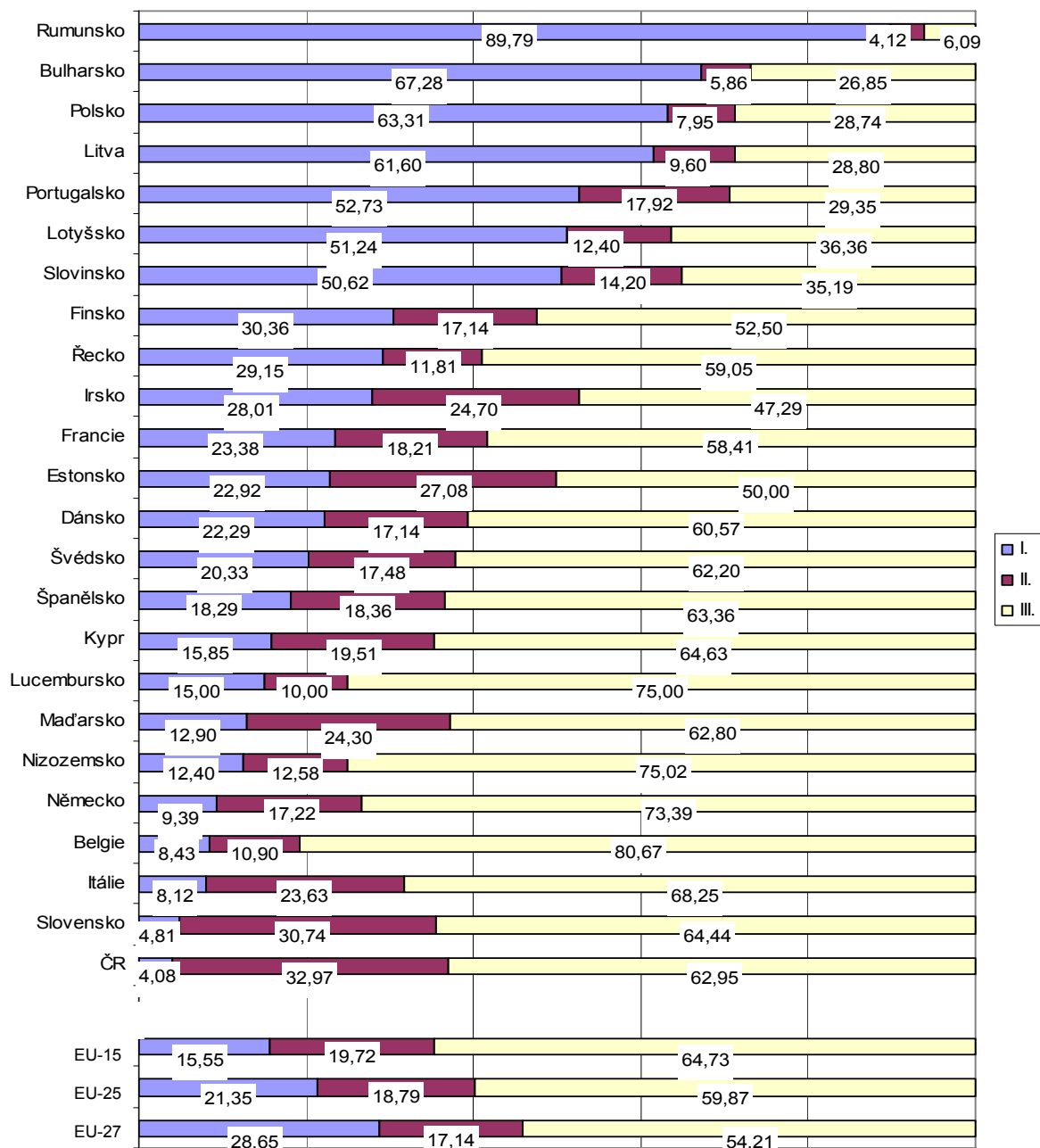
Odvětvová struktura sebezaměstnaných odráží nedokončené strukturální změny české ekonomiky a z toho vyplývající složení zaměstnanosti v České republice se stále ještě vysokou váhou odvětví II. národohospodářského sektoru.

⁴⁰ Práce Prognostického ústavu ČSAV z konce 80. let (např. Souhrnná prognóza vědeckotechnického, ekonomického a sociálního rozvoje ČSSR do roku 2010, Prognostický ústav ČSAV 1988) avizovaly potřebu uvolnění pracovních sil z tohoto odvětví v důsledku očekávaných strukturálních změn, které právě zde měly začít.

⁴¹ Např. Jiří Němeček: Švarcsystém stále nezákonný. Hospodářské noviny 4. května 2005

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Graf č. 2 **Struktura sebezaměstnaných v roce 2005 podle sektorů**

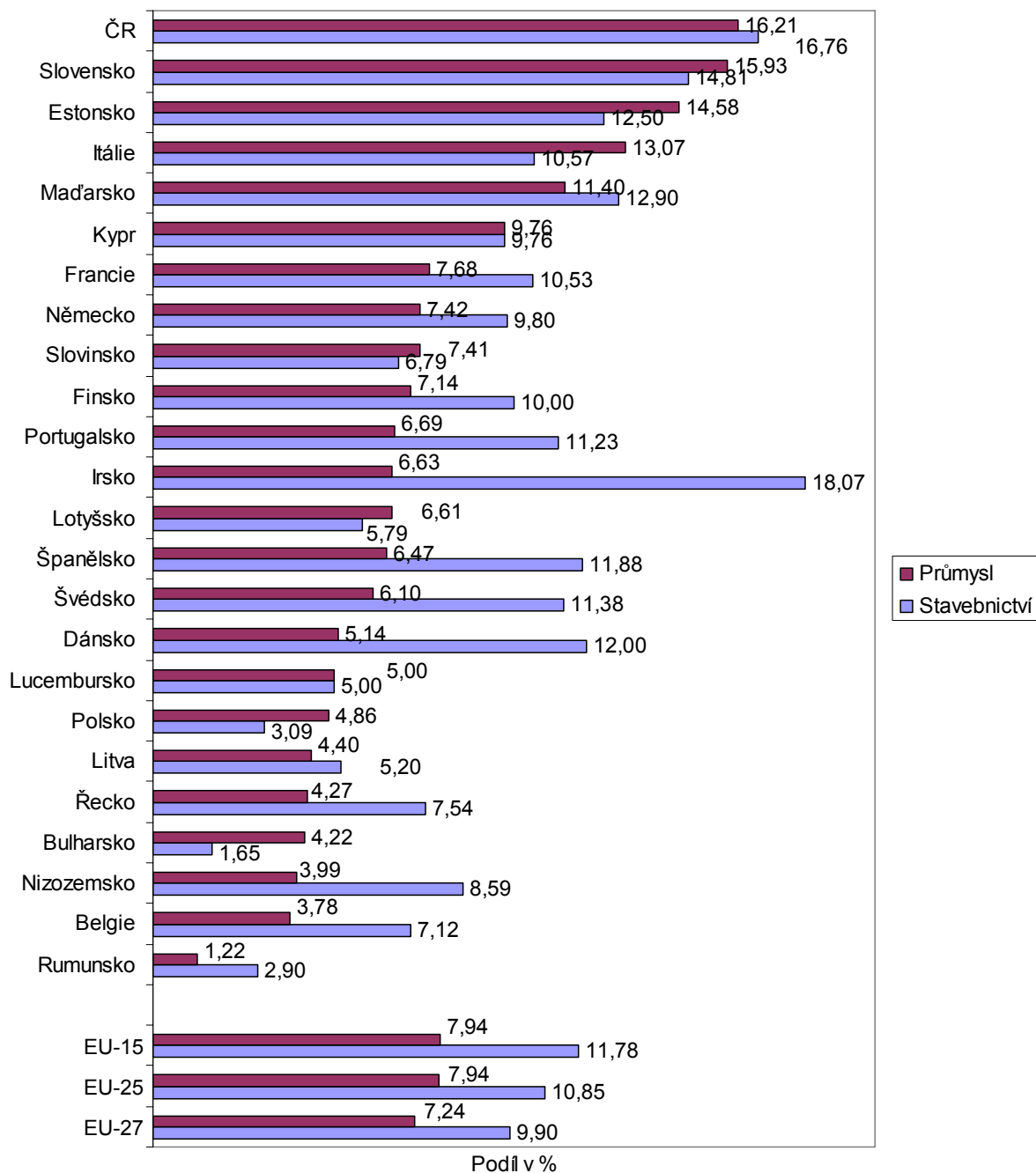

Zdroj: Eurostat: National Accounts, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008 propočten VÚPSV

Poznámka: Za rok 2005 Eurostat publikoval v době zpracování grafu nejvíce strukturálních dat za země EU, mimo Malty, Rakouska a Velké Británie.

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

Graf č. 3 **Struktura sebezaměstnaných v sekunderu v roce 2005, podíl na celkovém počtu v %**

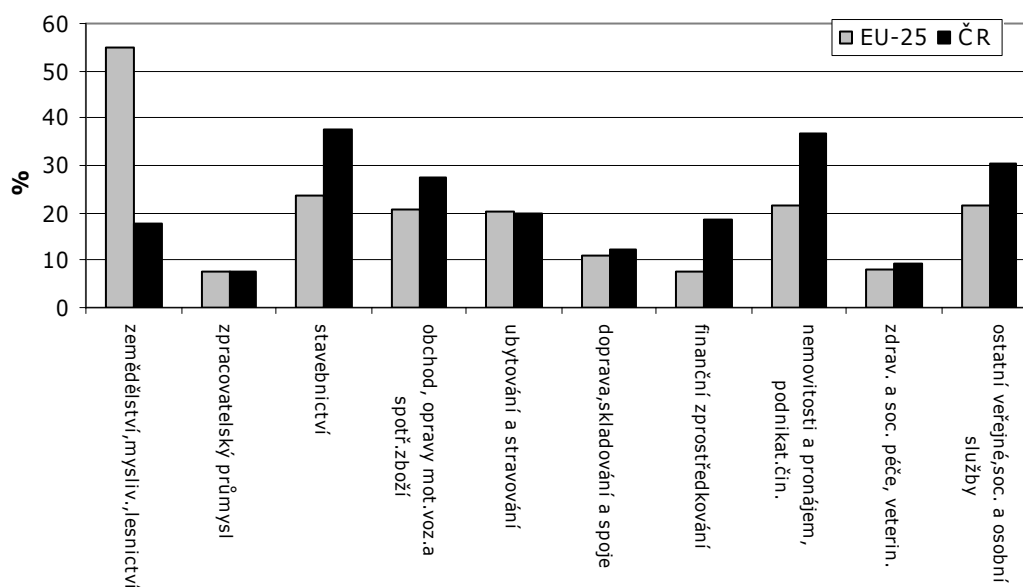
Zdroj: Eurostat: National Accounts, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008, propočten VÚPSV

Poznámka: Za rok 2005 Eurostat publikoval v době zpracování grafu nejvíce strukturálních dat za země EU, mimo Malty, Rakouska a Velké Británie.

3. Mezinárodní srovnání počtu a struktury sebezaměstnaných

ČSÚ ve své studii Analýza vývoje počtu osob samostatně výdělečně činných v roce 2005⁴² upozornil i na české deformace ve struktuře OSVČ v terciéru. V analýze uvedený graf dokumentuje vyšší koncentraci ve finančním zprostředkování a v nemovitostech a pronájmu, službám podnikům. Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v těchto odvětvích se pohyboval v roce 2003 kolem dvojnásobku průměru EU-25. Oběma odvětvím v rámci českých relací náleží vyšší ziskovost.⁴³ Aktivity, které zde probíhají, těží ze zatím neharmonizované cenové struktury a lze předpokládat jejich spekulativní charakter.

Graf č. 4 **Podíl OSVČ na zaměstnanosti v jednotlivých odvětvích, 2.Q./2003**

Zdroj: ČSÚ, *Analýza vývoje počtu osob samostatně výdělečně činných*. ČSÚ, Praha, březen 2005

3.2 Společné rysy sebezaměstnaní v EU

Z mezinárodního porovnání rozsahu a významu sebezaměstnaných v národních ekonomikách vyplývá, že na jejich podíl na zaměstnanosti a strukturu a postavení ve společnosti působila a působí řada faktorů. V každé zemi je situace jiná v závislosti na historickém vývoji a na konkrétních podmínkách místního trhu, institucionálním rámci a právní úpravě drobného podnikání. V zásadě lze však konstatovat společné, obecně platné rysy:

⁴² ČSÚ, *Analýza vývoje počtu osob samostatně výdělečně činných*, ČSÚ: Praha, březen 2005

⁴³ Podíl čistého provozního přebytku a smíšeného důchodu na celkových nákladech v odvětví finančního zprostředkování kolísá v horizontu let 1995-2004 mezi 7,8 % v roce 2003 a 39,5 % v roce 1998 a v odvětví nemovitostí, pronájmu a služb podnikům od 22,5 % v roce 2004 do 33,9 % v roce 2002 při celostátním průměru, který se pohybuje kolem 13 %; blíže Prušvic, D., Vlach, J.: *Jednotkové náklady práce - analýza vývoje a úrovně*. Praha: VÚPSV 2005

1. Ekonomická aktivita sebezaměstnaných vykazuje nižší zdanění ve srovnání s korporacemi. Výhody vyplývají z konstrukce daňového základu a vyměřovacích základů pro sociální a zdravotní pojištění. V některých zemích západní Evropy (i v Polsku) stát navíc dotuje sociální zabezpečení zemědělců. Některé státy tak postupují i v případě řemeslníků (SRN, Kypr). Daňová zátěž sebezaměstnaného je ve srovnání s korporacemi o 1/4 až o 1/3 nižší. Výjimkou jsou pouze Česká republika, kde se relace jednotkových daňových nákladů sebezaměstnaných a korporací blíží 1/2, a Dánsko a Polsko,⁴⁴ kde se naopak relace pohybuje kolem 90 %.⁴⁵
2. Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve většině zemí EU v období let 1995 - 2007 vykazoval tendenci k mírnému poklesu. Významným faktorem byla vyšší dynamika počtu zaměstnanců ve srovnání se sebezaměstnanými. Ve střednědobém časovém horizontu let 2000 - 2006 výrazný pokles počtu sebezaměstnaných v priméru neeliminují ani přírůstky ve službách a ve stavebnictví. Uvedenému pohybu se vymykají pouze některé postkomunistické státy - Česká republika, Slovensko, SRN (vliv východních zemí) a Estonsko.
3. Specifický problémový okruh pro sebezaměstnané jsou odvětví I. sektoru (zemědělství, rybolov, lesnictví). Přes jejich nízkou váhu v jednotlivých ekonomikách a v celkové zaměstnanosti vykazují vysoký podíl sebezaměstnaných na jejich celkovém počtu v národních ekonomikách (za EU-27 zhruba 55 %) a na celkové zaměstnanosti v priméru. Z těchto proporcí se vymykají pouze Česká republika a Slovensko, popř. Belgie. V méně vyspělých státech jako Polsko, Litva, Lotyšsko, Bulharsko a Rumunsko zůstávají sledovaná odvětví těžištěm samostatné výdělečné činnosti. Podpora provozovatelů malých hospodářství (farmářů) je pro většinu států Unie řešením sociální stability a zaměstnanosti.
4. V rámci sekundéru lze sledovat pokles počtu sebezaměstnaných zařazovaných do průmyslu a vysokou dynamiku ve stavebnictví. Specifickými se jeví v intervalu let 1995 - 2006 ekonomiky „nových zemí“ EU, které reagují na omezení a mezery trhu z let direktivního řízení ve druhé polovině 20. století, tj. ČR, SR, Lotyšsko, Bulharsko a Estonsko. K této skupině v procesu adaptace struktury ekonomiky na vyspělé země se řadí i Irsko.⁴⁶ Za těchto podmínek zajišťuje stabilní strukturální postavení sekundéru stavebnictví, které reaguje na příznivé konjunkturální podmínky po roce 2000 a mimo Portugalska a Polska vytváří příznivé podmínky pro samostatnou výdělečnou činnost⁴⁷. Ve „starých zemích“ EU-15 s ukotvenou tržní ekonomikou jednoznačně nejrychleji rostl podíl sebezaměstnaných ve službách. Obdobný trend vykazovaly i „nové země“ s výjimkou ČR, Estonska a Polska.
5. Rozhodující oblastí pro aktivity sebezaměstnaných je sektor služeb, kde jich působí více než 1/2. Výjimkou jsou Portugalsko, Irsko a „nové“ země Litva, Lotyšsko, Polsko, Slovinsko, Rumunsko a Bulharsko. Kromě Irska všechny jmenované země vykazují více než 50 % podíl odvětví priméru. Podstatná část služeb se zatím v EU

⁴⁴ Odhad, údaje OECD Revenue statistics 1965-2006, za Polsko nejsou dostatečně strukturované pro podrobný propočet.

⁴⁵ Problematiku rozebírá kapitola Vztah sebezaměstnaných k veřejným rozpočtům nebo Vlach J., Kozelský, T.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In: Průša a kolektiv: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie). Praha: VÚPSV 2006. s. 138 -142, 152-153. ISBN 80-87007-33-6.

⁴⁶ Přírůstek počtu sebezaměstnaných v průmyslových odvětvích v letech 1995 - 2006: Irsko + 41 %, ČR + 54 %, SR + 37 %, Lotyšsko + 60 %, Litva + 11 %. Po roce 2000 lze k této skupině přiřadit Estonsko + 25 % a Bulharsko + 20 %.

⁴⁷ V letech 2000 - 2006 se snížil počet sebezaměstnaných ve stavebnictví v Portugalsku a v Polsku o 1/4.

omezují na lokální trhy. Stimulace jejich volného pohybu na jednotném vnitřním evropském trhu je již léta předmětem zájmu Komise, naráží však na ochranu národních trhů práce.⁴⁸ Vysoká poptávka na lokálních trzích se odráží ve vysokém stupni zapojení sebezaměstnaných v sektoru služeb v nejvyspělejších státech jako SRN, Nizozemsko, Belgie, Lucembursko a také Maďarsko (více než 3/4 podíl). Sektorovou strukturu sebezaměstnaných v ČR a SR poznamenává enormně nízký podíl odvětví I. sektoru (zhruba 5 %), který ve srovnání s okolními zeměmi vizuálně zvyšuje váha služeb. Významná váha III. národohospodářského sektoru pro počet sebezaměstnaných se projevuje v zemích, kde služby působí přes hranice lokálních trhů díky turistickému ruchu. V této souvislosti vystupuje jako samostatná oblast jižních zemí, tj. Španělska, Itálie, Řecka a Kypru. Lze přepokládat, že do této skupiny patří i Portugalsko a Malta (možná i Rakousko), za které však analýza neměla potřebné údaje.

3.3 Specifika výkonu samostatné výdělečné činnosti v České republice

Česká republika, kde samostatná výdělečná činnost měla ve druhé polovině 20. století přerušovaný vývoj, začínala v roce 1990 prakticky od začátku. Některé zdroje uvádějí souvislost s předúnorovou živnostenskou tradicí.⁴⁹ V této souvislosti je však třeba připomenout, že ještě v roce 1950 se udržoval prvorepublikový 3/4 podíl zemědělců na počtu samostatně hospodařících.

Od 50. let do konce 80. let majetková a podnikatelská omezení Československo uplatňovalo důsledněji než ostatní státy sovětského bloku. Zákonem uznávaná majetková práva občanů se omezovala na spotřební předměty. Kontrolu výrobních prostředků a zdrojů podnikání monopolizoval stát sobě nebo jím kontrolovaným družstvům.

Transformační proces vynesl Českou republiku, co se týče počtu sebezaměstnaných, nad průměr EU-15 i nad úroveň ostatních přistupujících postkomunistických zemí. Překotný vývoj s sebou přinesl řadu nestandardních rysů a proporcí:

1. Stagnující vysoký podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti, který se pohyboval v roce 2007 o více než 2 procentní body nad průměrem EU-27. V ostatních zemích údaje roku 2007 ve srovnání s první polovinou 90. let signalizují směr k poklesu. Z tohoto pohledu je česká situace srovnatelná pouze se Slovenskem. Obě země vstupovaly do transformačního procesu se stejnou vlastnickou strukturou, tj. prakticky bez sektoru samostatné výdělečné činnosti.
2. Fiskální politika České republiky směřuje k podpoře osob samostatně výdělečně činných. Jednotkové daňové náklady dosahují zhruba poloviny úrovně korporací, tj. nejvyšší stupeň zvýhodnění v rámci sledovaných zemí. V ostatních zemích se jednotkové daňové náklady sebezaměstnaných pohybují na 2/3 úrovni právnických osob. V absolutním vyjádření patří jednotkové daňové náklady osob samostatně výdělečně činných mezi nejnižší v EU. Nižší parametry vykazovalo v roce 2005

⁴⁸ Problém řeší Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/123/ES ze dne 12. prosince 2006 o službách na vnitřním trhu. Úřední věstník L 376, 27/12/2006 S. 0036 - 0068

⁴⁹ V letech 1991 - 1998 obdržely fyzické osoby v rámci restitucí majetek za zhruba 70-130 mld. Kč (zpráva vlády o stavu společnosti, březen 1999)

pouze turisticky orientované a sociální skladbou specifické Řecko, které vykazovalo jejich podíl na zaměstnanosti o 2/3 vyšší.⁵⁰

3. Od standardních proporcí členských zemí se česká struktura OSVČ odlišuje relativně vysokým podílem odvětví sekundéru. Českých 34 % vysoce vyčnívá nad strukturou ostatních zemí EU, nejbližší je pouze Slovensko se svým téměř 31 % podílem v roce 2005.⁵¹ Těžištěm anomálie je stavebnictví, které se na celkovém počtu OSVČ podílí zhruba 1/5. České úrovni se blíží Irsko a Velká Británie.⁵² V ostatních státech se uvedené odvětví podílí na sebezaměstnanosti zhruba 10 %. Struktura OSVČ odráží nedokončené strukturální změny v české ekonomice, zejména cenové. Dalším faktorem je nedostatečná ochrana rovného konkurenčního prostředí a trhu práce před „švarcsystémem“. Obdobné vlivy patrně působí i v činnostech, které česká statistika vykazuje v průmyslových odvětvích.
4. Přestavba zemědělství na velkovýrobní základ (dokončení procesu združstevnění v polovině 60. let) se projevila v nízkém počtu samostatně hospodařících rolníků v 90. letech v období transformace. Horší pracovní podmínky farmářů, vysoká produktivita práce velkých podniků, nízké výkupní ceny, bariéry v napojení na jednotný vnitřní evropský trh (vývozní kvóty) a radikální pokles životní úrovně zemědělských rodin⁵³ nevytvořily motivační prostor pro samostatné hospodaření. I přes na české poměry vysoký podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve výši zhruba 18 % je aktivita osob samostatně výdělečně činných v priméru ve srovnání s evropskými i vyspělými zeměmi nízká, na celkovém počtu sebezaměstnaných se podíleli v roce 2005 a 2006 zhruba 4 %. V ostatních zemích se podíl sebezaměstnaných v zemědělství pohybuje v intervalu od 8 % do zhruba 25 %. V Polsku, Litvě, Lotyšsku a Bulharsku uvedený podíl dosahuje 2/3, v Rumunsku se blíží dokonce 90 %. Srovnatelné úrovně s ČR, tj. necelých 5 %, dosahuje pouze Slovensko se stejnými výchozími podmínkami združstevnění vesnice.

Lze předpokládat, že v budoucnosti budou pokračovat kvantitativní a kvalitativní změny ve směru k Evropě obvyklým proporcím.

⁵⁰ Problematiku rozebírá kapitola Vztah sebezaměstnaných k veřejným rozpočtům nebo Vlach J., Kozelský T.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In: Průša a kolektiv: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie). Praha: VÚPSV 2006. s 138-142, 152-153. ISBN 80-87007-33-6.

⁵¹ V ostatních zemích EU podíl sebezaměstnaných v sekundéru dosahuje 20 %

⁵² Eurostat: Labour Force Survey, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008, propočít VÚPSV

⁵³ Podle propočtů příjem na osobu v zemědělských domácnostech dosáhl úrovně roku 1989 až v roce 2005 (předběžné údaje národních účtů, propočty MPSV, Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993-2007, Praha 2008). V relaci ke stejnému ukazateli za rodiny zaměstnanců se propadl z úrovně 1,021 v roce 1990 na hodnotu 0,879 v roce 2005.

4. Motivace k samostatné výdělečné činnosti

Mezinárodní analytické studie a dokumenty (např. studie Mezinárodní organizace práce „The promotion of self-employment“ a Third European survey on working conditions 2000“) zdůrazňují dva velké motivační okruhy k samostatné výdělečné činnosti.

První okruh spočívá v relativně svobodném rozhodnutí významné části ekonomicky aktivních osob orientovat se na samostatnou výdělečnou činnost vzhledem k jejímu tvůrčímu charakteru, samostatnosti rozhodování a vyššímu uspokojení z práce.⁵⁴ Úspěšnost této orientace je podstatně závislá na příznivých vnějších podmínkách, jako jsou dostatečná poptávka po nabízených výrobcích a službách, příznivá situace na trhu práce, dostupnost úvěrového kapitálu, podpora fiskální a institucionální politikou státu (v daňové oblasti, v přehlednosti právních předpisů apod.); stejně významné jsou i subjektivní předpoklady k úspěchu v podnikání - míra odborné připravenosti, osobnostní předpoklady - kreativita, flexibilita, schopnost samostatného rozhodování a zvládnutí rizik podnikání.

Druhým okruhem motivace k samostatné výdělečné činnosti je tlak (ekonomické donucení) nepříznivých sociálních a hospodářských podmínek části ekonomicky aktivních osob (nezaměstnaných a/nebo nedůstojně zaměstnaných osob, popř. i osob nedobrovolně vtlačených do ekonomické neaktivity); tito aktéři hledají v samostatné výdělečné činnosti možnosti zlepšení své situace. Jde často o osoby, které nejsou svojí subjektivní připraveností plně schopny úspěšně zvládnout požadavky podnikatelské činnosti.

V jednotlivých národních ekonomikách jsou, v různých proporcích, přítomny oba motivační okruhy a tomu odpovídající skupiny OSVČ.

V ČR má motivace k samostatné výdělečné činnosti po roce 1989 řadu specifických impulzů a charakteristik.

Určující společensko-politickou koncepcí od prvních let sociálně ekonomické transformace bylo překonání prakticky úplného útlumu soukromých podnikatelských aktivit v totalitním režimu jejich rychlým všestranným rozvíjením.

Pro rozvoj samostatné výdělečné činnosti realizované převážně drobným podnikáním fyzických osob existovaly v průběhu prvních let po roce 1989 velmi příznivé podmínky a motivace.

Právním základem motivace k podnikatelskému rozvoji fyzických osob byla a dlouhodobě zůstává ústavní záruka majetku občanům.⁵⁵ Zajištění majetkových práv vyvolalo a trvale reprodukuje mnohostrannou ekonomickou a společenskou aktivitu občanů, v níž podnikání má základní úlohu. Z ekonomických vazeb příznivě motivovala rozvoj samostatné výdělečné činnosti především rozsáhlá neuspokojená poptávka (důsledek strukturálních deformací direktivní ekonomiky) zejména v oblasti řemesel, opravárenství, bytové a stavební údržby, obchodě, pohostinství a dalších službách; dynamicky se rozvíjela poptávka po vnějším i vnitřním zahraničním turistickém ruchu

⁵⁴ Third European survey on working conditions 2000, ILO, Ženeva 2001 uvádí, že uspokojení z práce vykazuje 45 % sebezaměstnaných se zaměstnanci, třetina sebezaměstnaných bez zaměstnanců, ale jen 27 % zaměstnanců.

⁵⁵ Listina základních práv a svobod, která je součástí ústavního pořádku České republiky, v čl. 11 stanoví: „Každý má právo vlastnit majetek. Vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu. Dědění se zaručuje“.

a v dalších oblastech. Pozitivní situace se pro drobné podnikání vytvořila i na trhu práce (uvolňování pracovníků v průběhu transformace státních podniků a institucí, vznik nezaměstnanosti⁵⁶) a v prvních letech rovněž málo intenzivní konkurence jak uvnitř vznikajících sektorů samostatné výdělečné činnosti, tak ze strany státních podniků v jejich předprivatizačním období a teprve vznikajícího sektoru privatizovaných a zahraničních společností.

Významné motivační impulzy pro soukromá podnikání vytváří od počátku transformace do současnosti politika státu. Bezúplatné restituce majetku zestátněného v období totalitního režimu oprávněným fyzickým osobám znamenalo vybavení řady z nich materiálními předpoklady pro podnikání, pozitivní vliv měly i privatizační procesy (pro drobné podnikání fyzických osob zejména malá privatizace). Prostředí pro motivaci k samostatné výdělečné činnosti dlouhodobě zakládá fiskálně-daňová politika (liberální přístup ke kontrole přiznávaných příjmů a výdajů, relativně nízké daňové sazby, uplatňování daňových paušálů).⁵⁷

Příznivé vnější podmínky motivující k samostatné výdělečné činnosti vedly v prvním období transformace k prudkému růstu počtu OSVČ a vyúsťují v současné době k jejich reprodukování na zhruba pětinovém podílu na zaměstnanosti v ČR.

V terénním šetření⁵⁸ byly mj. testovány i motivy respondentů (OSVČ - mini-podnikatelé, fyzické osoby), které je vedou k preferování podnikatelské činnosti oproti závislé (zaměstnanecké) práci (jako hlavního protipólu získávání příjmů).

Výsledky průzkumu odrážejí aktuální⁵⁹ strukturu faktorů motivujících k podnikání, a to jednak u drobných podnikatelů, u nichž je podnikání hlavním zdrojem příjmů, jednak u OSVČ, kteří si podnikáním jen přivydělávají (jejich hlavním příjmovým zdrojem je buď příjem ze zaměstnaneckého vztahu nebo ze sociálních dávek - starobního nebo invalidního důchodu apod.).

U OSVČ s podnikáním jako hlavním příjmovým zdrojem jsou ze tří skupin motivačních faktorů (ideové impulzy: tvůrčí aktivní činnost, samostatné rozhodování, oproti zaměstnaneckému vztahu přináší vyšší uspokojení; ekonomické faktory: vyšší příjem, východisko z nezaměstnanosti, výhodnější zdanění; rodinné tradice podnikání: předání firmy dědicům, pokračuje rodinná tradice, restituovaný majetek) výrazně preferovány ideové impulzy podnikání (2/3 respondentů je kladou na dominantní místo). Jen necelá čtvrtina OSVČ hodnotí jako podstatné ekonomické faktory (nejvyšší váhu jim přisuzují OSVČ - živnostníci, nejmenší soukromí zemědělci). Podnikatelskou tradici jako podstatný motiv hodnotí zhruba desetina respondentů; za významný faktor motivace jej považuje více než 35 % samostatných zemědělců.

Skutečnost, že v postojích respondentů - s podnikáním jako hlavní činností (reprezentujících ekonomicky rozhodující část OSVČ - drobných podnikatelů) výrazně převažují ideové faktory, vede k závěru, že vnější podmínky pro podnikání fyzických osob jsou v současnosti příznivé a dlouhodobě se jako takové reprodukují. Nízká frekvence motivace k samostatné výdělečné činnosti jako východiska z nezaměstnanosti (tento motiv pociťuje jako významný necelých 8 % respondentů, tedy jen každý třináctý) naznačuje, že impulz ekonomického tlaku k přechodu na samostatnou činnost, který byl v ČR silný v prvních letech společenské transformace, je ve značné

⁵⁶ Rychlý rozvoj sektoru samostatné výdělečné činnosti v devadesátých letech 20. století vstřebával významnou část uvolňovaných pracovníků a snižoval tak rozsah potenciálně nezaměstnaných.

⁵⁷ Podrobněji viz kapitola Postavení sektoru samostatné výdělečné činnosti v ekonomice ČR

⁵⁸ Baštyř, I., Brachtel, M., Vlach, J.: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3

⁵⁹ Šetření proběhlo ve čtvrtém čtvrtletí 2006.

4. Motivace k samostatné výdělečné činnosti

míře již překonán. Malá váha motivačních faktorů spojených s rodinnými, podnikatelskými tradicemi ukazuje, že konstituování společenské skupiny OSVČ není dosud časově dostatečně dlouhé, aby se mezigenerační vazby vytvořily a ustálily. Během tří generací žijících v podmínkách „reálného socialismu“ se ztratily rodinné tradice soukromého podnikání. Výrazně tento moment vystoupil v zemědělských rodinách po rozpuštění JZD. Pravděpodobně ještě podstatnějšími faktory malé váhy této motivace jsou působení mezigeneračních změn v profesním zaměření a obecně rychlý společenský a ekonomický pohyb.

U OSVČ s podnikáním jako vedlejším příjmovým zdrojem představují ideově-koncepční motivy rovněž nejsilnější impulz k samostatné výdělečné činnosti (zhruba v polovině odpovědí je respondenti staví na dominantní místo), silně však pociťují i ekonomické důvody (potřeba získat dodatečné příjmy, nedostatečné příjmy ze zaměstnaneckého poměru). Ty byly podstatné pro zhruba dvě pětiny odpovídajících, přičemž jako určující byly pociťovány u téměř poloviny OSVČ - živnostníků.

Tabulka uvádí podrobnější výsledky postojů respondentů terénního šetření k důvodům jejich motivace k podnikání.

Tabulka č. 11 **Motivy k podnikání - postoje respondentů terénního šetření o sociálním a ekonomickém postavení OSVČ v ČR (2006)**¹

poř.	motivy k podnikání	% odpovědí	poř.	motivy k podnikání	% odpovědí
A. respondenti se samostatnou výdělečnou činností jako hlavním zdrojem příjmů					
1.	samostatnost rozhodování	26,7	6.	předat rodině prosperující firmu	4,3
2.	vyšší uspokojení než ze závislé práce	21,7	7.	pokračování rodinné tradice	3,8
3.	tvůrčí aktivní činnost	18,3	8.	využití restituovaného majetku	2,8
4.	vyšší osobní příjem	12,9	9.	lepší zdanění než u závislé práce	1,9
5.	východisko z nezaměstnanosti	7,6			
B. Respondenti se samostatnou výdělečnou činností jako vedlejším zdrojem příjmů					
1.	samostatnost rozhodování	21,8	7.	pokračování rodinné tradice	3,8
2.	tvůrčí aktivní činnost	19,0	8.	podzaměstnanost v závislé práci	3,1
3.	získání dodatečných příjmů	16,1	9.	předat rodině prosperující firmu	2,6
4.	vyšší uspokojení než ze závislé práce	12,9	10.	lepší zdanění než u závislé práce	2,2
5.	nedostatečné příjmy ze závislé práce	9,5	11.	využití restituovaného majetku	1,8
6.	hledání nové šance v životě	7,3			

Zdroj: Baštyř I., Brachtl M. Vlach J.: *Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006*. Praha. VÚPSV, 2007. ISBN 978-80-87007-85-3, s. 17 - 20

Poznámky a vysvětlivky: 1) Procenta z počtu odpovědí, které respondenti uvedli na prvních třech místech významnosti

5. Postavení sektoru samostatné výdělečné činnosti v ekonomice ČR

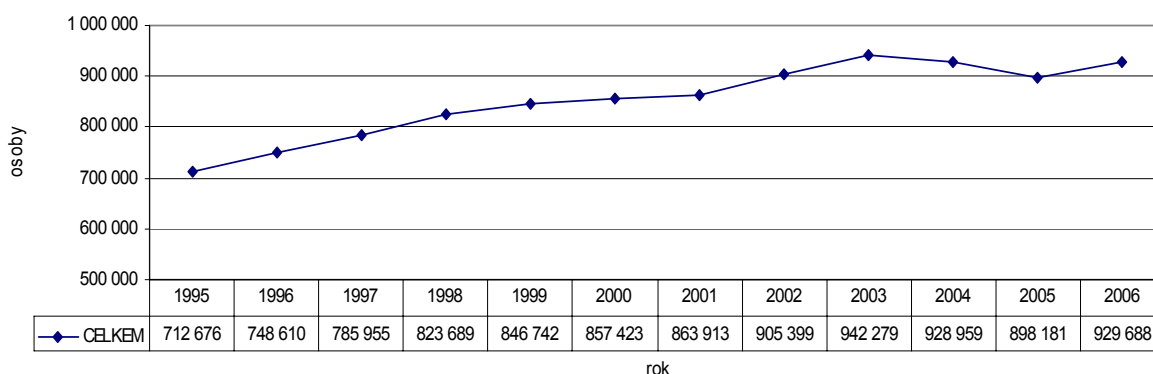
Podpora samostatné podnikatelské činnosti hospodářskou politikou státu umožnila po roce 1990 velmi rychlý rozvoj tohoto, dříve z ekonomického života vyloučeného sektoru. V krátkém intervalu let 1990 - 1993 zaplnil stávající mezery na trhu zboží a služeb a vyrovnával nerovnováhy na trhu práce, které vznikaly v důsledku strukturálních změn ekonomiky. Dnes se osoby samostatně výdělečně činné podílejí zhruba jednou pětinou na celkové zaměstnanosti. Reálný vývoj samostatného podnikání předběhl rámcové vymezení tohoto jevu. O této disharmonii svědčí absence jednotné a jednoznačné definice osob samostatně výdělečně činných, která se mimo jiné projevuje v roztržitých a nekomplexních informacích o postavení, významu a rizicích samostatné výdělečné činnosti v ekonomice a v české společnosti.

Tato kapitola shrnuje výsledky rozborů statistických dat ČSÚ a Eurostatu a poznatků získaných v rámci terénního šetření mezi 1 137 sebezaměstnanými, které v roce 2006 provedl VÚPSV ve spolupráci s agenturou Factum Invenio a Hospodářskou komorou ČR. Zaměřuje se zejména na postavení sektoru samostatné výdělečné činnosti v národní ekonomice a na jeho místo na trhu. Strukturu OSVČ a daňové podmínky, které vytvářejí rámec ekonomických aktivit, podrobně rozebírají samostatné kapitoly této publikace.

5.1 Základní pozice sektoru OSVČ v české ekonomice

Sektor samostatné výdělečné činnosti prošel bouřlivým vývojem v 1. polovině 90. let. Jestliže ještě v roce 1990 jeho velikost charakterizovalo zhruba 90 tis. osob, potom v roce 1993 jejich počet vzrostl na 600 tis. osob, v roce 1995 sem již patřilo kolem 700 tis. osob. Po roce 2000 počet OSVČ osciloval kolem 900 tis. osob s tendencí ke stabilizaci.

Graf č. 5 Vývoj počtu OSVČ celkem

Zdroj: ČSÚ: Národní účty. Formulář M000151 HDP důchodovou metodou.
Dostupné na http://dw.czso.cz/pls/rocnka/rocnkavyber.makroek_sektor, srpen 2008

V prvních letech transformace dynamicky rozvíjející se sektor vyrovnával důsledky rychlých strukturálních změn v ekonomice. Absorboval značnou část uvolněných pracovních sil ze zemědělství a z průmyslu. Výrazně tak přispěl ke tlumení sociálních dopadů vznikající tržní ekonomiky a k pružnosti trhu práce.

Podle poznatků úřadů práce⁶⁰ po roce 2000 mizí zájem o samostatné podnikání a ani finanční příspěvky nestačí vyrovnávat nízkou kapitálovou vybavenost obyvatelstva potřebnou pro zahájení samostatného podnikání. Od zahájení samostatné výdělečné činnosti odrazují i horší pracovní podmínky ve srovnání se středními a velkými firmami. Poptávka po poradenské činnosti prováděné úřady práce je nízká. Není ani zájem o vzdělávací programy v rámci aktivní politiky zaměstnanosti zaměřené na pomoc začínajícím podnikatelům. Počet podniků OSVČ je stabilizovaný, situaci na trhu práce výrazně neovlivňuje. Subjektivní a objektivní předpoklady a finanční rezervy pracovního potenciálu ochotného přejít na samostatnou výdělečnou činnost se v průběhu 90. let vyčerpaly.

Sektor se opírá o individuální práci OSVČ. Firmy bez zaměstnanců se na sektoru podílejí zhruba 85 %. Přibližně 13 % sebezaměstnaných zaměstnává 1-5 osob, zhruba 1 % má 6-9 zaměstnanců a zbylé 1 % disponuje více jak 10 pracovníky.

Na celkové zaměstnanosti v ČR se sektor samostatné výdělečné činnosti podílí zhruba 1/3 (OSVČ a jejich zaměstnanci). V současné době sektor na sebe váže 1/10 všech zaměstnanců v národní ekonomice. Jejich výdělek se však pohybuje kolem 2/3 celostátního průměru.⁶¹ Díky nízkým výdělkům a horším pracovním podmínkám mají firmy OSVČ v podmínkách vysoké poptávky po kvalifikovaných pracovních silách problémy se získáním nových zaměstnanců.

Zhruba 2/3 sebezaměstnaných v ČR působí ve službách s těžištěm v obchodě. Českým specifickým jeví v rámci zemí EU vysoký podíl sebezaměstnaných v sekundéru (zhruba 1/3) s těžištěm ve stavebnictví (v roce 2005 zhruba 1/5 všech OSVČ, s Irskem nejvyšší podíl v rámci EU) a nízký podíl připadající na zemědělství (necelá 1/20 v roce 2005).⁶²

Specifickou oblastí samostatné výdělečné činnosti jsou aktivity cizinců ze zemí mimo EU. Liberální přístup k podnikatelským aktivitám umožňuje obcházet ochranu českého trhu práce (získání živnostenského listu vyžaduje minimální nároky ve srovnání s pracovním povolením). V současné době se cizinci na počtu OSVČ podílejí zhruba 10 % (66 tis. osob v roce 2006). Převážná většina z nich je ze zemí mimo EU, proti kterým se evropský trh práce chrání. Převážná část cizinců se živnostenským oprávněním podniká v odvětví obchod, opravy motorových vozidel a spotřebního zboží (45 % v roce 2006) a ve stavebnictví (20 % v roce 2006).

⁶⁰ Průzkum na ÚP, Děčín, Most a Praha - západ v roce 2007.

⁶¹ Analytici a pracovníci úřadů práce předpokládají, že zejména v mikropodnicích je rozšířena výplata mzdy na černo.

⁶² Blíže Kozelský T., Vlach, J.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In: L. Průša a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Praha: VÚPSV 2006, s. 130-154. ISBN 80-87007-33-6

Tabulka č.12 **Struktura cizinců s platným živnostenským oprávněním v roce 2006 v %**

Vietnam	35
Ukrajina	32
Slovensko	13
Rusko	2
Polsko	2
ostatní	16

Zdroj: ČSÚ, *Život cizinců v ČR, ČSÚ Praha 2007, kód 1118-07, s. 27*

Sektor samostatné výdělečné činnosti v ČR je možné ve srovnání s ostatními zeměmi Evropské unie považovat za rozsáhlý. Z dat národních účtů vyplývá, že při stagnaci zhruba 1/5 podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti se podíl smíšeného důchodu na HDP pohybuje kolem 12 % s mírnou tendencí poklesu.⁶³

Tabulka č. 13 **Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti a na HDP v %**

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
podíl na zaměstnanosti v %	17,1	17,4	17,4	18,1	19,1	18,8	18,2	18,2
smíšený důchod/HDP v %	14,2	14,1	14,8	13,2	13,6	13,2	12,3	12,1

Zdroj: Eurostat: *National Accounts, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, srpen 2008, ČSÚ: Národní účty. Formulář M000151 HDP důchodovou metodou. Dostupné na http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenkavyber.makroek_sektor, srpen 2008*

S těmito údaji operuje v rámci metodiky ESA 95 i Eurostat, proto mohou sloužit pro hrubé mezinárodní srovnání.

⁶³ Tuto proporci potvrdil i propočet podle údajů za mikropodniky s maximálně 9 pracovníky. Jejich množina zahrnuje 99 % podnikajících fyzických osob. Podle dalších propočetů VÚPSV osoby samostatně výdělečně činné bez zaměstnanců představují zhruba 85 % z celkového počtu OSVČ a na HDP se podílejí zhruba 11 %.

5. Postavení sektoru samostatné výdělečné činnosti v ekonomice ČR

Tabulka č. 14 **Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti a na HDP ve vybraných zemích EU v %**

	podíl na:	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2006-1999 v p.b.
ČR	zaměstnanosti	17,1	17,4	17,4	18,1	19,1	18,8	18,2	18,2	+ 1,1
	HDP	14,2	14,1	14,8	13,2	13,6	13,2	12,3	12,1	- 2,1
Estonsko	zaměstnanosti	8,6	9	8,2	8,1	8,9	9,6	8,1	8,1	- 0,5
	HDP	5,8	6,0	5,5	5,4	4,9	4,9	4,6	4,6	-1,2
Francie	zaměstnanosti	9,5	9,2	8,9	8,8	8,8	8,8	8,9	8,9	-0,7
	HDP	7,1	6,9	7,2	7,1	6,8	6,7	6,5	6,5	-0,6
Itálie	zaměstnanosti	26,4	26,4	26	25,5	25,6	25,7	24,7	24,4	-2,0
	HDP	16,1	16,0	15,8	15,7	15,8	15,8	15,3	15,0	- 1,1
Lotyšsko	zaměstnanosti	16,5	15	15	13,8	13	13,2	11,6	11,7	- 4,8
	HDP	8,1	1,7	11,1	11,4	10,9	12,9	11,1	9,9	+ 1,8
Maďarsko	zaměstnanosti	15,6	15,1	14,4	13,8	13,4	14,2	13,8	12,7	- 2,4 ^a
	HDP	-	12,8	12,8	11,9	11,0	10,9	10,9	10,3	-2,5 ^a
Polsko	zaměstnanosti	35,6	36,2	36,6	37	29	28,8	28,3	27,9	- 8,3
	HDP	22,4	23,1	24,0	23,8	23,2	23,4	23,0	22,7	+ 0,3
Finsko	zaměstnanosti	12,4	12,2	11,9	11,8	11,8	11,8	11,7	11,8	- 0,6
	HDP	3,8	4,0	4,0	4,1	4,0	3,9	3,9	3,7	- 0,1
Švédsko	zaměstnanosti	6,7	6,5	6,1	5,9	5,5	5,7	5,7	5,7	-1,0
	HDP	6,0	6,4	6,4	6,4	6,4	6,3	6,4	6,4	+ 0,4
Švýcarsko	zaměstnanosti	14,0	13,2	13,0	12,5	12,0	11,5	11,3	11,2	-2,6 ^b
	HDP	6,2	5,9	5,6	5,2	5,0	5,1	5,0	-	-1,2 ^b

Zdroj: Eurostat: National Accounts. Dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2008, ČSÚ: Národní účty. Formulář M000151 HDP důchodovou metodou. Dostupné na <http://dw.czso.cz/pls/rocnka/rocnkavyber.makroek.sektor>, srpen 2008, úprava VÚPSV

Poznámky a vysvětlivky: a) 2006 - 2000, b) 2005 - 1999

Tabulka obsahuje pouze země, za které byly srovnatelné údaje dostupné v rámci Eurostatu

Vedle poznatku o trendu klesajícího podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti ve většině evropských zemí tabulka dokumentuje i následný pokles jejich podílu na HDP. Tomuto pravidlu se vymyká ČR s rostoucím podílem na zaměstnanosti a klesajícím podílem na HDP. Produktivita práce sektoru sebezaměstnaných po celé období měla nižší dynamiku než korporace, které se po své restrukturalizaci nacházely zejména v letech 2002 - 2006 v konjunkturální fázi.

Produktivita práce dosahuje zhruba 60 % úrovně korporací. Vyšší úrovni brání zejména nízká kapitálová vybavenost, vysoký objem manuální nekvalifikované nebo nízkokvalifikované práce v nižších cenových úrovních a orientace na osobní spotřebu, která je limitována nízkou příjmovou hladinou v ČR. V případech, kdy firmy sebezaměstnaných vystupují jako subdodavatelé (většinou ve zpracovatelském průmyslu a ve stavebnictví), jde o činnosti, které jsou pro větší podniky nerentabilní a vykazují nižší produktivitu.

5.2 Podmínky samostatného drobného podnikání

Důležitou charakteristikou potenciálu sektoru byly a jsou liberální podmínky pro vstup nových subjektů do individuálního podnikání. V zemědělství zahájení samostatného podnikání předpokládá pouze vlastnictví nebo nájem půdy, případně vlastnictví hospodářského zvířectva. Ostatní náležitosti mají evidenční charakter. Vstup do živnostenského podnikání je, s výjimkou koncesovaných živností, v principu nárokový, vyžaduje splnění obecných (živnosti volné) nebo zvláštních (živnosti vázané) podmínek, kde je třeba splnit i požadované vzdělání a praxi, resp. specializované zkoušky. Náklady na vstup do podnikání jsou minimální (živnostenský list stojí 1 000 Kč). Průběžně se připravují opatření zaměřená na snížení jak administrativní náročnosti vstupu do živnostenského podnikání (zavedení jednotného registračního formuláře a vyřízení vstupu na jednom místě), tak nákladů. Novela živnostenského zákona kodifikuje jeden živnostenský list pro všechny volné živnosti a snížení počtu živností. Vstup do podnikání v tzv. svobodných povoláních se liší podle oboru činnosti, např. působení v umělecké činnosti je dáno jen prohlášením, působení v jiných činnostech je podmíněno složením zkoušek.

Z tohoto pohledu mají OSVČ podnikající v ČR oproti jiným státům specifické konkurenční výhody. Např. na rozdíl od Německa a Rakouska se podnikání nespojuje s povinným členstvím v profesních organizacích v oblasti živnostenského podnikání (mimo některých svobodných povolání).

Sektor je velmi citlivý na míru státní regulace. Nejcitlivější je zemědělská výroba, kde jsou malí producenti bezprostředně spjati s půdou a disponují omezeným prostorem ke snížení nákladů. Regulace sektoru ze strany státu je spíše nepřímá. Odehrává se převážně v oblasti ochrany zdraví a životů spotřebitelů, ekologie, férového přístupu k zákazníkům, daní a odvodů. V podnikatelské veřejnosti jsou všechny způsoby regulace vnímány záporně, obvykle se posuzují z krátkodobého hlediska (zvýšení nákladů, snížení příjmů). Pozitiva, která sledují rovné konkurenční podmínky v rámci vnitřního jednotného evropského trhu, nejsou obvykle vnímána.

Relativně vysoká váha sektoru sebezaměstnaných v národní ekonomice je také výsledkem prostoru, který vytvořila hospodářská politika po roce 1989, zejména fiskální politika. Přátelské daňové prostředí a široké možnosti daňové optimalizace se odrážejí v nízkém zdanění jednotky HDP na sebezaměstnaného,⁶⁴ které se pohybuje kolem 23 %. Nižší úroveň dosahovalo v roce 2005 pouze Řecko s 21 % a Slovensko s 22 %. V ostatních zemích EU se tento údaj pohyboval kolem 30 %. Uvedená úroveň dosahovala v ČR zhruba 55 % srovnatelného daňového zatížení korporací.⁶⁵ V zemích EU, které jsou současně členy OECD, se relace pohybovaly v roce 2005 v intervalu od 62 % v Řecku do 91 % v Dánsku.⁶⁶ Cenou za uvedenou nízkou daňovou zátěž jsou disproporce ve financování sociálního a zdravotního systému.⁶⁷

⁶⁴ Podíl jednotlivých daní a pojistného placených sebezaměstnanými.

⁶⁵ Daňový náklad korporací zahrnuje mimo podnikových daní též daně a pojistné placené zaměstnanci ze mzdy, kterou jim vyplatil zaměstnavatel. Důvodem je fakt, že sociální partneři berou zdanění výdělků v úvahu při vyjednávání o mzdách a pracovních podmínkách. Blíže Baštýř, I., Prušvic, D., Vlach, J.: Náklady práce v ČR. Praha: VÚPSV 2004

⁶⁶ Problematikou zdanění sebezaměstnaných se zabývá kapitola Vztah sebezaměstnaných k veřejným rozpočtům nebo Kozelský T., Vlach, J.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In: L. Průša a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Praha: VÚPSV 2006, s. 130-154. ISBN 80-87007-33-6

⁶⁷ Podle modelových propočtů VZP v roce 2005 samostatně výdělečně činný muž, který vykazoval provozní přebytek ve výši 35 000 Kč/měsíc, od 45 let věku nekryl svým pojištěním výdaje na zdravotní péči; při

5.3 Místo podniků sebezaměstnaných na trhu

Vývoj samostatné výdělečné činnosti v České republice v 90. letech reagoval na absenci soukromého sektoru v předešlých desetiletích a na mezery na trhu spotřebního zboží a služeb, které uvolnily bývalé socialistické organizace. Tato situace se již nebude opakovat. Prostor pro rychlou renesanci samostatné výdělečné činnosti vytvořila přátelská daňová politika státu. Malé podnikání navazuje na dlouhou tradici řemesel a svobodných povolání a tradičně rozsáhlé městské osídlení. Pozice vůči ostatním sektorům národního hospodářství je komplementární. Sektor samostatné výdělečné činnosti v ČR se opírá o rozvinutou vzdělávací, finanční, dopravní a telekomunikační infrastrukturu.

Klíčovým motivátorem se však ukázala potřeba seberealizace, samostatnosti a svobody rozhodovat o svém čase. Tento závěr vyplynul z terénního šetření 1 137 osob samostatně výdělečně činných v roce 2006,⁶⁸ který potvrdil i výzkum Sociologického ústavu České akademie věd.⁶⁹ Další část tohoto textu při charakteristice chování a problémů osob samostatně výdělečně činných na trhu se bude opírat o výstupy tohoto šetření.

Pro sektor SVČ je vzhledem k obvykle omezeným finančním možnostem jednotlivců charakteristické, že převážná část podnikání se orientuje na obory s nízkou kapitálovou náročností, s rychlou obrátkou vložených prostředků a s vysokým vkladem práce.

Manuální profese se na činnostech sebezaměstnaných podílejí téměř 4/5 (na celkové zaměstnanosti v České republice se manuální zaměstnání podílejí o málo více než polovinou⁷⁰). Převaha manuálních činností signalizuje nižší nároky na kvalifikaci s nižším oceněním jejich výrobků a služeb na trhu. Při nízké kapitálové vybavenosti a při orientaci na lokální trhy jsou sebezaměstnaní pod konkurenčním tlakem větších a produktivnějších podniků a omezují se na vyplnění mezer na trhu. Přes vysoké daňové zvýhodnění OSVČ lze očekávat, že vývoj v ČR bude sledovat trendy vyspělých zemí EU, kde se podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti většinou snižuje.⁷¹

Relativně vysoký podíl sebezaměstnaných ve službách, zejména v obchodě, se promítá v orientaci 3/4 jejich firem na konečnou spotřebu obyvatelstva. V odvětvích II. národohospodářského sektoru význam obyvatelstva jako zákazníka klesá. Soukromí farmáři pro přímou spotřebu obyvatelstva poskytují pouze 2/5 své produkce. Charakter zemědělské výroby vyžaduje další zpracování v potravinářském průmyslu nebo v důsledku vzdálenosti od spotřebitele distribuci v obchodě.

provozním přebytku 19 833 Kč náklady VZP převyšovaly platby OSVČ všech věkových kategorií. U žen bylo záporné saldo všeobecné s výjimkou věkové skupiny 20-25 let s provozním přebytkem 35 000 Kč. Důchodové pojištění, které hradí OSVČ, by v podmínkách roku 2004 stačilo na zhruba 50 % budoucího důchodového nároku, blíže MPSV: Pojistněmatematická zpráva o sociálním pojištění 2006. Praha: MPSV 2006. ISBN 80-86878-39-2. s. 35

⁶⁸ Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J.: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3

⁶⁹ K obdobnému závěru dospěl i projekt Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let realizovaný v letech 2001 - 2004 Sociologickým ústavem, blíže Křížková, A.: Životní strategie žen a mužů v řízení (a) podnikání. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. 2008

⁷⁰ viz Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2006. Praha: ČSÚ 2007, tabulka 207

⁷¹ Blíže kapitola Mezinárodní srovnání.

V oblasti služeb obyvatelstvu zejména na lokálních trzích náleží OSVČ nezastupitelná úloha. Vysoký stupeň alokace sebezaměstnaných ve službách koresponduje s proporcemi ve vyspělých zemích, kde vykazované úrovně dosahují i vyšších hodnot (v 15 vyspělých zemích EU se podíl sebezaměstnaných ve službách pohybuje v intervalu od 60 do 75 %, ⁷² v ČR se podíl pohybuje na spodní hranici intervalu kolem 60 %).

V souvislosti s českými podmínkami je však třeba upozornit na nestandardní a nekontrolovatelný způsob sjednávání obchodních podmínek a vedení účetního výkaznictví, které vytvářejí prostor pro daňové úniky s dopadem na veřejné rozpočty. Občan jako běžný spotřebitel nevyvíjí tlak na řádné dokladování plateb. Údaje každoročně publikovaných Pojistně-matematických zpráv⁷³ upozorňují na třetinové vyměřovací základy OSVČ ve srovnání se zaměstnanci. Jejich výše koresponduje s úrovní vykazovaných daňových základů. Podle odhadu se tento jev může týkat více než 4/5 osob samostatně výdělečně činných.⁷⁴ Vyšší míry zdanění se vyskytují v odvětvích, o kterých lze předpokládat, že rozhodujícím odběratelem je podnikatelský sektor nebo veřejné instituce, tj. odběratelé, kteří mají zájem na dokladování svých nákladů, a tím nutí dodavatele k obdobnému chování.⁷⁵

Zaměření OSVČ na poskytování služeb veřejnosti se projevuje ve vyšší diverzifikaci prodeje měřené počtem zákazníků. Zákaznický vějíř se však výrazně zavírá ve skupině podniků OSVČ, které působí jako subdodavatelé jiných firem. Zhruba polovina z nich pracuje pro méně než 5 zákazníků. V souvislosti s časovou náročností výrobních postupů a s obchodními zvyklostmi se tento problém týká zejména zemědělství, stavebnictví a dopravy s úzkým okruhem zákazníků. Prodej malému okruhu zákazníků a stabilita obchodních vztahů přináší menší nároky na řízení firem. Na druhé straně vypovězení smlouvy za strany kupce může mít negativní dopady na ekonomiku podniku vč. zastavení podnikání. Rizikem je i nerovnoprávné postavení sebezaměstnaného ve vztahu k větší firmě.⁷⁶

Ekonomická úspěšnost sebezaměstnaných závisí na dostupnosti jejich výstupů na trhu, tj. na dostupnosti infrastruktury. Zhruba 4/5 firem OSVČ ve II. a III. sektoru operují ve městech, zejména správních střediscích. Charakter zemědělské výroby alokuje podniky soukromých farmářů na vesnici. Významnou roli sehrává nižší koupěschopná poptávka mimo regionální hospodářská centra. Podle sčítání lidu a bytů v roce 2001 žije na vesnici 1/3 populace ČR a podle statistiky trhu práce v zemědělství pracují pouhá 4 % zaměstnaných, tj. zhruba 13 % venkovského obyvatelstva. Z dostupibilních údajů rodinných účtů lze vysledovat pronikavý pokles příjmů zemědělských rodin od roku 1990. Jestliže relace příjmů na osobu v rodinách zemědělců v roce 1990 byla 2 % nad úrovní zaměstnaneckých domácností, potom tento poměr v roce 2001

⁷² viz Eurostat: National Accounts. Dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>,

⁷³ např. MPSV: Pojistněmatematická zpráva o sociálním pojištění 2006. Praha: MPSV 2006. ISBN 80-86878-39-2

⁷⁴ Podle výše smíšeného důchodu na OSVČ (zhruba 43 tis. Kč/měsíc v roce 2006) by měly být vyměřovací základy obou sociálních skupin shodné.

⁷⁵ Problém popisuje A. Vančurová: Rozbor faktorů daňové zátěže sebezaměstnaných v Jihočeském kraji. In: Průša a kolektiv: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti). Praha: VÚPSV 2008, ISBN 978-80-87007-89-1.

⁷⁶ Z terénního šetření vyplynulo, že více než polovina OSVČ - subdodavatelů považuje své vztahy k velkému odběrateli za nerovnoprávné a zhruba 1/3 se obává potíží, které vyplývají ze závislosti na velké firmě. Na nevhodné smlouvy upozornila cca 1/5 respondentů zkoumané skupiny. Kritická situace je v zemědělství.

dosáhl mínus 15 % s dalším meziročním kolísáním ± 2 %.⁷⁷ Novými ekonomickými podmínkami na vesnici (přechod družstevních zemědělců do pracovně právních vztahů ve službách a v průmyslu) se změnil i vztah vesnice a města a alokace poptávky po výrobcích a službách do místa pracoviště, tj. do měst. Na druhé straně zůstává nezmapovaná oblast přechodu sociálních funkcí bývalých JZD (široké škály služeb poskytovaných venkovskému obyvatelstvu) na nástupnické organizace. Lze předpokládat, že velkou část služeb pro obyvatelstvo na vesnici zajišťují nové zemědělské podniky a místní samospráva (ve městě služby provozované na komerční bázi).

Sektor OSVČ je ze své podstaty zaměřen na realizaci individuálních zakázek. Jako celek jej substituce jinými výrobky z krátkodobého hlediska výrazně neohrožuje. Jednotlivci však musí reagovat na rostoucí dostupnost lacinější, technicky vyspělejší a spotřebitelsky přívětivější hromadné produkce, se kterou bude spojená nižší poptávka po opravách a údržbě. Z tohoto pohledu je třeba posuzovat i stále probíhající kvantitativní a kvalitativní strukturální změny v resortu.

Potenciál rozvoje ekonomiky je založen na inovacích. Běžně se uvádí, že malé a střední podniky jsou základnou pro rozvoj inovací. Je velmi těžké posoudit, do jaké míry se toto zřejmě oprávněné konstatování týká OSVČ, resp. mikropodniků. Český statistický úřad neuvádí podniky této velikosti mezi inovujícími subjekty. Z praxe je známo, že i mikropodniky běžně inovují produkci, služby a obchodní či organizační modely. Většinou se jedná o inovace nejnižších řádů.⁷⁸ Za jejich inovační chování můžeme považovat sdružování malých firem do kooperujících řetězců nebo okolo velkoobchodů, které jim zajišťují levnější a technologicky dokonalejší výrobky, zprostředkovávají zakázky a zajišťují jim školení. Pro mikrofirmy je důležitější inovace vyhledat a absorbovat, než je tvořit.

Současná situace na trhu neohrožuje samostatnou výdělečnou činnost. Z terénního šetření vyplynulo, že pouhá 1/20 sebezaměstnaných plánovala útlum činnosti. Z hlediska konjunktury⁷⁹ a pohybu trhu se rizikovými jeví zhruba 1/10 osob, které nevěděly, jak budou dále postupovat. Alarmujícím se však jeví 2/3 OSVČ, které uvažovaly pouze se zachováním aktivit ve stávajícím rozsahu, tj. neuvažovaly s expanzí. Tato skupina se jeví v budoucnosti v souvislosti s růstem produktivity práce v korporacích jako ohrožená. Další rozšíření podnikatelských aktivit předpokládala pouhá 1/4 sebezaměstnaných.

Výše uvedené proporce platí pro zemědělce, živnostníky a svobodná zaměstnání bez ohledu na velikost firmy a prodejní orientaci. V této souvislosti vystupuje otázka důvodů ilustrovaného nekoncepčního postoje sebezaměstnaných. Jedny z možných důvodů mohou být nedostatečné služby pro OSVČ (např. bankovní, poradenské) a zejména individualismus. Čeští sebezaměstnaní nejeví ochotu sdružovat se ve stavovských, profesních, obchodních nebo kooperačních organizacích a institucích, které by jim měly pomoci v orientaci na trhu a při rozvíjení jejich aktivit. Takto organizována je pouhá 1/3. Jiná je situace u svobodných povolání,⁸⁰ pro které je často členství v profesních komorách povinné.

⁷⁷ Nejhlubší propad příjmu na osobu zemědělských domácností se alokuje do roku 1999 s úrovní 82 % úrovně zaměstnanců celkem, blíže Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993-2006. Praha: MPSV 2007. ISBN 978-80-86878-03-4

⁷⁸ Inovace vyšších řádů obvykle vyžadují vyšší objem kapitálu, resp. využití cizího kapitálu. K tomu musí mít firma příslušnou formu, obvykle s.r.o nebo a.s. Dříve osobní firma se zařadí mezi obchodní společnosti a ze statistiky mikropodniků vypadává.

⁷⁹ Šetření proběhlo v roce 2006, tj. v období konjunktury.

⁸⁰ Sebezaměstnaní, kteří podnikají podle jiných právních norem, než jaké jsou zákon o zemědělství a živnostenský zákon, např. lékaři, advokáti, architekti, daňoví, finanční, investiční poradci, překladatelé apod.

Další rozvoj podnikání sebezaměstnaných limituje i jejich nezáměr o další vzdělávání, resp. zapojení do procesu průběžného sebevzdělávání. OSVČ a jejich případní zaměstnanci se s ohledem na potřeby trhu postupně dequalifikují. Respondenti terénního šetření jako důvod uváděli nedostatek času nebo vysoké finanční náklady. Na druhé straně je však potřeba uvést, že tento problém se týká manuálních profesí. Nemanuálně činní OSVČ, zejména svobodná povolání, si svoji kvalifikaci udržují a prohlubují.

Měkčí zdanění (daně a pojistné) sebezaměstnaných, a tím i nižší cena práce, vytvářejí prostor pro zdánlivě samostatnou výdělečnou činnost (pro „švarcsystém“, pro „práci na živnostenský list“ atd.), pro případy, kdy je pracovně-právní vztah nahrazen obchodním vztahem. Pracovníci ztrácejí ochranu, kterou zajišťuje pracovní právo, na druhé straně měkčí daňové podmínky vytvářejí prostor vyššího příjmu. „Práce na živnostenský list“ je laickou veřejností považována za nejvolnější formu pracovního poměru. Švarcsystém je některými skupinami podnikatelů a manažerů vnímán pozitivně, protože umožňuje snížit náklady práce, snížit personální náklady (z jejich hlediska zpružnit pracovní trh), přenést část podnikatelských rizik na subdodavatele a současně podnik získá pracovní sílu pro momentální potřebu. Tento způsob „najímaní“ pracovní síly je zvláště rozšířen v malých a středních podnicích. Ve svých důsledcích je narušováno rovné konkurenční prostředí na trhu. Uvedené vztahy fungují v podmínkách „dotace“ švarcsystému ze strany veřejných rozpočtů v sociálním a zdravotním zabezpečení, resp. pojistným hrazeným z nákladů korporací.⁸¹ Na druhé straně si zaměstnavatelé uvědomují rizika spojená s tímto fenoménem. Musí řešit nebezpečí ztráty loajality pracovníků. Riziko vzrůstá v podmínkách konjunktury při růstu poptávky po pracovní síle, kdy pracovník odchází ze dne na den za vyšším příjmem.

Problém zdánlivé výdělečné činnosti se týká manuálních i nemanuálních profesí. Neexistuje její vyčerpávající definice, a tím ani kvantifikace. Odhady jejího rozsahu dosahují až 100 tis. osob. Rozhodně však nelze mluvit o specificky českém problému. Sníženou ochranu pracovníků, daňové úniky a nekalou konkurenci z titulu zdánlivé samostatné výdělečné činnosti řeší Komise⁸² a jednotlivé země EU.

5.4 Kvalifikace a vzdělávání, předpoklad rozvoje sektoru samostatné výdělečné činnosti

Vzdělání a vzdělávání má pro úspěšnost a dlouhodobost podnikatelské činnosti OSVČ zcela zásadní význam, zdůrazňují to všechny koncepční (programové) dokumenty Evropské unie týkající se podnikání (např. Akční plán rozvoje podnikání,⁸³ Charta malých podniků⁸⁴) i obdobné národní programy. Jako nezbytné podmínky rozvoje podnikání se zdůrazňují aktivity pozitivně ovlivňující (zdanění podniků a OSVČ, přístup k úvěrům, zjednodušení zakládání podniků a jejich zániku, vymahatelnost práva apod.) a zaměřená na „podporu vzdělávání a školení v podnikatelských a manažerských dovednostech“.

Charakteristickým rysem vzdělanostní struktury OSVČ (souhrn zaměstnavatelů a osob pracujících na vlastní účet a pomáhajících rodinných příslušníků) podle šetření VŠPS je oproti zaměstnancům (i souhrnu zaměstnaných) nižší podíl osob, které mají

⁸¹ Pojistné hrazené zaměstnanci je součástí nákladů práce zaměstnavatele.

⁸² Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/123 ES, o službách na vnitřním trhu.

⁸³ Akční plán rozvoje podnikání, Evropská společenství, Luxembourg, 2003

⁸⁴ Evropská charta pro malé a střední podniky, Evropská společenství, Luxembourg, 2004

5. Postavení sektoru samostatné výdělečné činnosti v ekonomice ČR

jen základní vzdělání a vyšší podíl vysokoškolsky vzdělaných podnikatelů; ukazuje to tento přehled za rok 2007 (v % celkového počtu osob):

Tabulka č. 15 **Základní charakteristiky vzdělanostní struktury OSVČ v roce 2007 dle VŠPS v %**

stupeň vzdělání	podnikatelé ¹	zaměstnanci ²	zaměstnaní celkem ³
základní	3,4	6,5	6,0
vysokoškolské	19,1	14,1	14,9

Zdroj: ČSÚ: *Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2007, Praha, 2008, kód: 3115-08, zpracování VÚPSV*

Poznámka: 1) zaměstnavatelé, osoby pracující na vlastní účet, pomáhající rodinní příslušníci (metodika VŠPS); 2) včetně členů produkčních družstev; 3) souhrn podnikatelů a zaměstnanců

Podíl podnikatelů (v metodice VŠPS) s vysokoškolským vzděláním postupně narůstá (jejich podíl se počátkem tohoto desetiletí pohyboval okolo 18 %).

Odpovědi na otázky v terénním šetření OSVČ v roce 2006 zaměřené na postoje respondentů vyúsťují ve zjištění naznačující sklon k podceňování významu vzdělání a vzdělávání pro úspěšnost podnikání sebezaměstnaných. Téměř čtvrtina všech respondentů nemá vůbec potřebu se vzdělávat a fakticky se jich nevzdělává 45 %. Převážným důvodem uváděným pro takové postoje je nedostatek času, který je nutno vzdělávacím aktivitám věnovat.

Vzdělává se vyšší podíl OSVČ s vyššími stupni školního vzdělání (téměř 90 % vysokoškoláků, ale jen necelých 40 % respondentů se základním vzděláním). Toto rozložení se promítá do diference rozsahu vzdělávajících se mezi nemanuálními (odbornými) a jednoduššími manuálními činnostmi (podíl vzdělávajících 88 : 44 %) a rovněž mezi odborně náročnými obory (zdravotní a sociální péče, finanční zprostředkování, právní služby apod.), kde podíl vzdělávajících udávají respondenti ve více než 95 % a obory relativně jednoduššími (např. doprava, ubytování a stravování, kde podíly vzdělávajících nepřekračovaly 30 % respondentů).

6. Vztah sektoru samostatné výdělečné činnosti k veřejným rozpočtům

Relativně vysoká váha sektoru sebezaměstnaných v české ekonomice je výsledkem prostoru, který vytvořila hospodářská politika po roce 1989, zejména fiskální politika. Zdanění sebezaměstnaných po daňové reformě z roku 1993 patří v rámci zemí EU mezi nejnižší. Reforma veřejných financí 2007 - 2010 výhodné postavení OSVČ nezhoršuje.

Nižší daně z příjmu a pojistné placené sebezaměstnanými ve srovnání s korporacemi jsou v Evropě samozřejmostí. Jejich ekonomické aktivity v celé EU podléhají zvláštnímu režimu. Z údajů v databázi MISSOC⁸⁵ vyplývá, že např. v SRN nebo v Rakousku si mohou sebezaměstnaní vybrat mezi různými daňovými základny (např. rozdíl příjmů a výdajů nebo přírůstek aktiv). V Polsku odvodům daní z příjmu nepodléhají farmáři s nízkou výměrou půdy.

Specifickou oblastí jsou zemědělci, kdy vzhledem k rozdrobenosti zemědělské výroby (mimo České republiky a Slovenské republiky) zůstali samostatně hospodařící farmáři významnou a sociálně citlivou částí populace. Jejich životní úroveň je zpravidla pod průměrnou národní hladinou. Vedle dotací z Unie státy přispívají na jejich sociální pojištění.⁸⁶ Obdobně však postupují některé vlády i vůči živnostníkům.⁸⁷

Česká daňová soustava vytváří široký prostor pro daňovou optimalizaci osobami samostatně výdělečně činnými. V průměru nízké daňové základny OSVČ se promítají do jejich nízkých vyměřovacích základů pro sociální a zdravotní pojištění. Zdanění OSVČ (odvedená daň z příjmu a pojistné na sociální a zdravotní pojištění) patří k nejnižším v EU.

Tato kapitola srovnává zdanění sebezaměstnaných ve srovnání s korporacemi v ČR a ve vybraných evropských zemích, rozebírá problematiku daňových a vyměřovacích základů OSVČ včetně dopadů na veřejné rozpočty. Text upozorňuje na obtížnou dostupnost podpor malých a středních podniků pro mikropodniky, kam spadají aktivity převážné části OSVČ.

6.1 Zdanění korporací a sebezaměstnaných (jednicové daňové náklady)

Na základě OECD pravidelně zveřejňovaných údajů v Revenue statistics provedl VÚPSV modelový propočtení odvodu daní a sociálního pojištění na jednotku HDP korporacemi a sebezaměstnanými v zemích EU, které byly současně i členy OECD. Model předpokládá stejnou produktivitu práce v korporacích, tj. zaměstnanců a sebezaměstnaných. Vychází ze skutečné složené daňové kvóty a podílů jednotlivých daní a pojistného na HDP v členění celkem a podle daňových plátců. Nestrukturované údaje (např. daně za zboží a služby, majetkové daně, cla, daně z příjmů domácností

⁸⁵ EC: MISSOC, Social Protection in the Member States, Annex, Social protection of the self-employed, Situation on 1 January 2005, EC 2006, http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/missoc5_en.pdf

⁸⁶ Podle MISSOC k 1. lednu 2005 do této skupiny zemí patří Řecko, Španělsko, Francie, Itálie, Kypr, Rakousko, Německo a Polsko.

⁸⁷ Podle MISSOC k 1. lednu 2005 se systém bilaterálních příspěvků nebo dávek v sociálním a zdravotním zabezpečení uplatňuje v Německu, Řecku, Francii, Rakousku, Itálii a na Kypru.

zaměstnanců a sebezaměstnaných) klíčovál podle struktury pracovníků. Výsledkem jsou náklady daní korporací a sebezaměstnaných na jednotku HDP, pracovně nazvaných „jednicovými daňovými náklady“. Jednicové daňové náklady korporací zahrnují i daně a pojistné placené zaměstnanci ze mzdy.⁸⁸ Vzhledem k disponibilním údajům OECD model pracuje v podmínkách roku 2003 a 2005.

Popis modelu jednicových daňových nákladů⁸⁹:

Předpoklady:

- Pod termínem „daň“ se rozumí všechny daně a pojistné
- Soubor daňových plátců v členění sebezaměstnaní a korporace
- Složení subsouboru „korporace“:
 - korporace - zaměstnavatelé,
 - zaměstnanci - daně, které platí zaměstnanci, hradí zaměstnavatelé ve mzdě, jsou daňovým nákladem zaměstnavatelů - korporací.
- Stejná produktivita práce u sebezaměstnaných a v korporacích, tj. HDP na pracovníka (zaměstnanci + sebezaměstnaní)

Zdroje dat:

- Podíl daní na HDP - OECD: Revenue statistics
- Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti - Eurostat: Economy and finance - National accounts, <http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/>

Vztahy – algoritmus:

$$\text{SDK} = \text{DK} + \text{DS} = (\text{JDK} \cdot \text{ZAM}/100) + (\text{JDNS} \cdot \text{SEB}/100), \quad (1)$$

kde:

SDK	složená daňová kvóta
DK	podíl daní placených zaměstnanci (rodinami zaměstnanců) a korporacemi na HDP
DS	podíl daní placených sebezaměstnanými (rodinami sebezaměstnaných) na HDP
JDNK ...	jednicové daňové náklady korporací
JDNS ...	jednicové daňové náklady sebezaměstnaných
ZAM ...	podíl zaměstnanců na zaměstnanosti v %
SEB	podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v %

⁸⁸ Z porovnání nákladů práce v EU vyplynulo, že sociální partneři berou zdanění výtědku v úvahu při vyjednávání o mzdách a pracovních podmínkách, blíže Baštýř I, Prušvic, D., Vlach, J.: Náklady práce v ČR. Praha: VÚPSV 2004.

⁸⁹ Blíže Kozelský, T., Vlach, J.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In Průša a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie). Praha: VÚPSV 2006. s. 138-142, 152-153. ISBN 80-87007-33-6.

6. Vztah sektoru samostatné výdělečné činnosti k veřejným rozpočtům

$$100 = ZAM + SEB), \quad (2)$$

kde:

ZAM podíl zaměstnanců na zaměstnanosti v %

SEB podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v %

$$JDNK = DK/(ZAM/100), \quad (3)$$

kde:

JDNK ... jednicové daňové náklady korporací

DK podíl daní placených zaměstnanci (rodinami zaměstnanců) a korporacemi na HDP v %

ZAM podíl zaměstnanců na zaměstnanosti v %

$$JDNS = DS/(SEB/100), \quad (4)$$

kde:

JDNS ... jednicové daňové náklady sebezaměstnaných

DS podíl daní placených sebezaměstnanými (rodinami sebezaměstnaných) na HDP v %

SEB podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v %

$$D_a = a \cdot PZ/100, \quad (5)$$

kde:

D_a podíl daně „a“ na HDP za korporace nebo sebezaměstnaného

a nestrukturovaný podíl daně „a“⁹⁰ na HDP v %

PZ podíl zaměstnanců nebo sebezaměstnaných na zaměstnanosti v %

Vzhledem k termínům zveřejňování údajů ze strany OECD model pracuje v podmínkách dvou- až tříletého zpoždění. Uvedené propočty proto končí zpracováním aktuálních dat za rok 2005.

⁹⁰ Např. daň ze zboží a služeb, majetkové daně, cla, daně z příjmu domácností zaměstnanců a sebezaměstnaných

6. Vztah sektoru samostatné výdělečné činnosti k veřejným rozpočtům

Tabulka č. 16 **Relace zdanění jednotky HDP u sebezaměstnaných a u korporací v roce 2003**

	jednicové daňové náklady		relace jednotkových daňových nákladů u sebezaměstnaných a u korporací
	korporace	sebezaměstnaní	
Švédsko	51,4	34,0	0,661
Dánsko	48,5	45,2	0,932
Belgie	47,8	33,3	0,697
Finsko	46,5	32,3	0,695
Francie	44,8	28,7	0,640
Itálie	47,2	31,3	0,664
Rakousko	46,1	31,4	0,681
ČR	41,3	22,5	0,545
Nizozemsko	40,0	31,4	0,786
Lucembursko	42,2	28,3	0,670
Maďarsko	40,4	26,0	0,643
Portugalsko	40,5	26,6	0,657
Španělsko	36,9	23,1	0,625
Velká Británie	36,5	29,1	0,796
Německo	36,5	27,1	0,743
Polsko	35,0	32,2	0,920
Slovensko	32,4	19,5	0,602
Řecko	42,5	26,5	0,624
Irsko	31,1	23,0	0,739

Zdroj: OECD: Revenue statistics 2005, Eurostat: National Accounts, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, srpen 2006, propočet VÚPSV

Poznámka: Vzestupné pořadí podle jednotkových daňových nákladů korporací v roce 2005. Ze zemí EU-25 chybí Slovinsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Kypr a Malta; málo strukturované údaje neumožnily přesný propočet za Polsko, které se uvádí pouze informativně

Tabulka č. 17 **Relace zdanění jednotky HDP u sebezaměstnaných a u korporací v roce 2005**

	jednicové daňové náklady		relace jednotkových daňových nákladů u sebezaměstnaných a u korporací
	korporace	sebezaměstnaní	
Švédsko	51,4	36,3	0,706
Dánsko	50,6	46,3	0,916
Belgie	47,7	33,5	0,702
Finsko	45,6	31,7	0,695
Francie	45,4	30,3	0,667
Itálie	44,8	29,4	0,656
Rakousko	43,9	30,4	0,692
ČR	41,1	22,9	0,558
Nizozemsko	40,4	31,1	0,770
Lucembursko	39,3	27,9	0,709
Maďarsko	39,1	25,1	0,641
Portugalsko	38,3	24,5	0,639
Španělsko	37,9	23,4	0,617
Velká Británie	37,5	29,3	0,780
Německo	35,9	26,4	0,736
Polsko	35,1	31,9	0,908
Slovensko	33,1	21,7	0,656
Řecko	32,2	20,1	0,623
Irsko	31,9	24,2	0,759

Zdroj: OECD: Revenue statistics 1965 - 2006, OECD PUBLICATIONS 2007, ISBN 978-92-64-03834-9; Eurostat: National Accounts, únor 2008. Dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, propočten VÚPSV

Poznámka: Pořadí zemí podle jednotkových daňových nákladů korporací. Ze zemí EU-25 chybí Slovinsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Kypr a Malta; nedostatečně strukturované údaje neumožnily přesný propočet za Polsko, které se uvádí pouze informativně.

Z uvedeného modelu vyplývá, že daňové zvýhodnění osob samostatně výdělečně činných je obvyklou praxí.⁹¹ Jeho intenzita je však v jednotlivých zemích různá.

Úroveň jednotkových daňových nákladů sebezaměstnaných v České republice byla v roce 2005 po Řecku a Slovensku třetí nejnižší v rámci zemí EU, které jsou současně i členy OECD. V roce 2003 nižší úroveň vykazovalo pouze Slovensko.

Relace zdanění sebezaměstnaných a korporací se ve sledovaných letech pohybovala od 0,5 v ČR do 0,9 v Dánsku. Ve srovnání s korporacemi je v ČR nejvyšší daňové zvýhodnění osob samostatně výdělečně činných ze sledovaných zemí EU. Příznivé relace z okolních zemí vykazují i Slovensko a Maďarsko. Zejména Česká republika a Slovenská republika v 90. letech reagovaly na absenci soukromého sektoru v předešlých desetiletích a na problémy trhu spotřebního zboží a služeb.

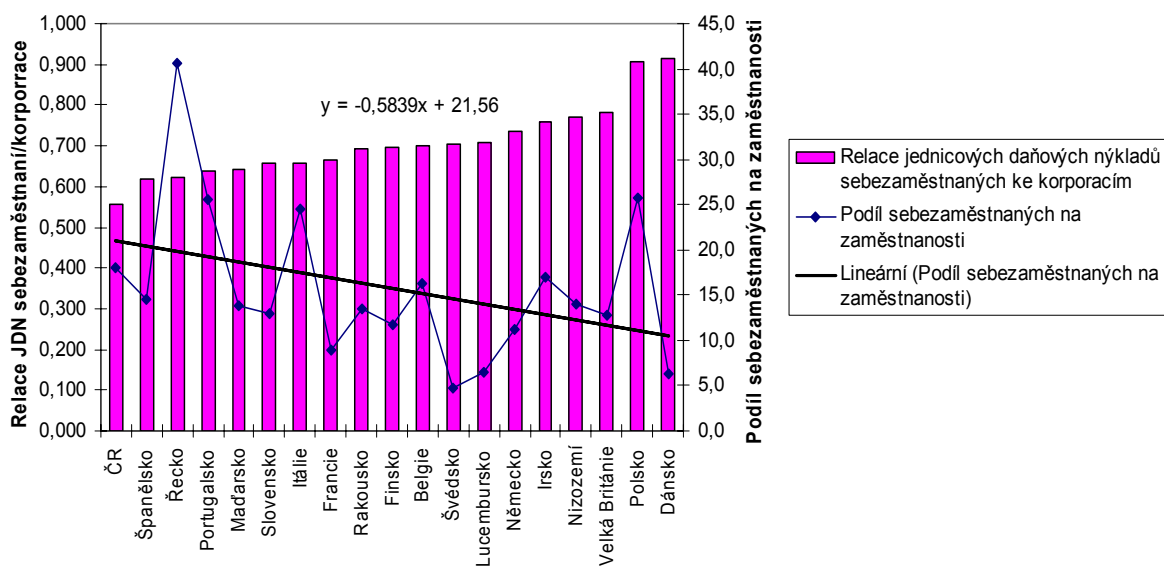
⁹¹ Model nemohl zachytit případy, kdy stát přispívá na sociální pojištění vybraných skupin sebezaměstnaných, např. ve většině zemí EU soukromým zemědělcům nebo řemeslníkům např. v Německu. Řecku, Francii, Španělsku, Rakousku, Itálii, Polsku nebo na Kypru, blíže EC: MISSOC, Social Protection in the Member States, Annex, Social protection of the self-employed, Situation on 1 January 2005, EC 2006. Dostupné na http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/missoc5_en.pdf

6. Vztah sektoru samostatné výdělečné činnosti k veřejným rozpočtům

Specifický okruh zemí představují země jihu Evropy tj. Španělsko, Portugalsko, Řecko a Itálie s tradičně vysokým počtem sebezaměstnaných.⁹² Daňové zvýhodnění v těchto případech řeší spíše sociální stabilitu společnosti.

Analýza údajů za rok 2003 a 2005 prokázala závislost mezi podílem sebezaměstnaných na zaměstnanosti a relací jednotkových daňových nákladů sebezaměstnaných a korporací.

Graf č. 6 **Relace jednicových daňových nákladů mezi sebezaměstnanými a korporacemi a podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti v roce 2005**

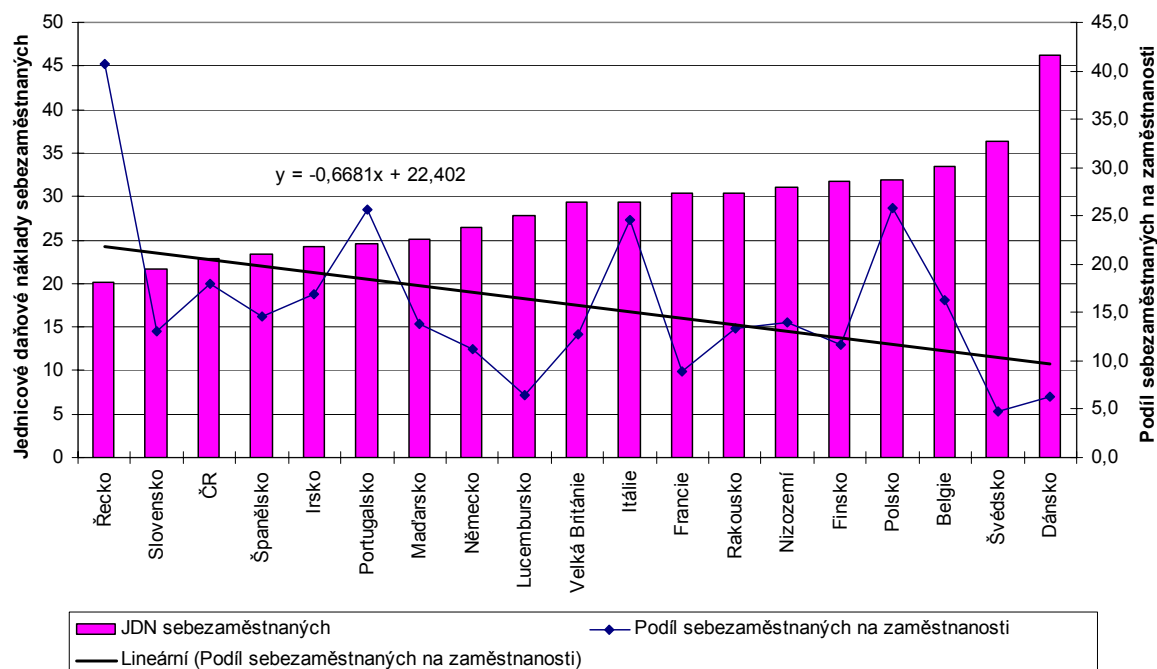
Zdroj: OECD: Revenue statistics 1965 - 2006, OECD PUBLICATIONS 2007, ISBN 978-92-64-03834-9; Eurostat: National Accounts, únor 2008, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, propočít VÚPSV

Poznámka: Číselné údaje v tabulce Relace zdanění jednotky HDP u sebezaměstnaných a u korporací v roce 2005. Pořadí zemí podle relace jednotkových daňových nákladů sebezaměstnaných a korporací. Ze zemí EU-25 chybí Slovinsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Kypr a Malta; nedostatečně strukturované údaje neumožnily přesný propočít za Polsko, které se uvádí pouze informativně.

Na situaci v každé zemi působí celá řada dalších faktorů. Kauzalitu není možné určit. V zemích s tradičně relativně vysokým počtem sebezaměstnaných, dříve v I. sektoru, dnes ve službách souvisejících s cestovním ruchem (země kolem Středozemního moře) je přátelské daňové prostředí reakcí na historicky vzniklou sociální strukturu společnosti. V České republice a na Slovensku mělo fiskální zvýhodnění za cíl podpořit renesanci sektoru sebezaměstnaných a jeho rozvoj. Klíčovým faktorem je však fiskální politika a výše daňové zátěže. Následující graf dokumentuje význam jednicových daňových nákladů sebezaměstnaných pro rozsah sektoru samostatné výdělečné činnosti.

⁹² Analýza struktury sebezaměstnaných v těchto zemích prokázala jejich přesun ze zemědělství do služeb spojených s cestovním ruchem, blíže Kozelský, T., Vlach, J.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In Průša a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie). Praha: VÚPSV 2006, s. 131 - 138. ISBN 80-87007-33-6.

Graf č.7 Jednicové daňové náklady sebezaměstnaných a jejich podíl na zaměstnanosti v roce 2005

Zdroj: OECD: Revenue statistics 1965 - 2006, OECD PUBLICATIONS 2007, ISBN 978-92-64-03834-9; Eurostat: National Accounts, únor 2008, dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>, propočít VÚPSV

Poznámka: Číselné údaje v tabulce Relace zdanění jednotky HDP u sebezaměstnaných a u korporací v roce 2005. Pořadí zemí podle relace jednotkových daňových nákladů sebezaměstnaných a korporací. Ze zemí EU-25 chybí Slovinsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Kypr a Malta; nedostatečně strukturované údaje neumožnily přesný propočít za Polsko, které se uvádí pouze informativně.

Výše jednotkových daňových nákladů neodráží pouze sazby daní a pojištění, projevuje se v nich řada dalších faktorů, počínaje fází ekonomického cyklu přes konstrukci daňového systému a konče daňovou disciplínou, efektivností vymáhání daní a pojistného a prostorem pro daňové úniky.

6.2 Specifika české fiskální politiky a OSVČ

Vedle rozdílného zdanění korporací a sebezaměstnaných v ČR nízké jednotkové daňové náklady odrážejí nízký ekonomický výkon,⁹³ který sektor deklaruje. Uzlovými body jsou vykazování nákladů a zneužití konstrukce dílčího daňového základu zaměstnavateli a zaměstnanci v rámci „švarcsystému“.

Předpokladem spravedlivého zdanění příjmů, které co nejméně zasahuje do tržního prostředí, je jejich úplná evidence a korektní vykazování výdajů. Klíčovým momentem z tohoto pohledu je optimalizace a úplnost základu daně.

Česká daňová praxe dlouhodobě naráží na nedostatečné možnosti evidence příjmů a jejich úplnosti. Tento deficit se netýká zdaleka jen daní z příjmů, ale má velmi

⁹³ Podle Eurostatu v roce 2006 při zhruba 18 % podílu na zaměstnanosti v ČR sektor samostatné výdělečné činnosti vykazoval cca 12 % podíl na HDP.

významné dopady i do výnosu daně z přidané hodnoty. Nově představená reforma veřejných financí v sobě obsahuje i definitivní zrušení povinnosti evidence tržeb prostřednictvím elektronických pokladen, což komplikuje úsilí o efektivní kontrolu úplnosti zdanitelných příjmů.⁹⁴

V rámci různých druhů příjmů má poplatník rozdílnou míru samostatnosti při evidenci příjmů nebo jinak vyjádřeno, rozdílnou možnost příjmy zatajit. Malé možnosti subjektivního ovlivňování základu daně jsou obecně tam, kde položka základu daně jednoho poplatníka má přímou souvislost s položkou základu daně jiného daňového subjektu. Nejčastěji tedy platí, že příjem jednoho poplatníka je současně daňově uznaným výdajem druhého poplatníka, který díky této souvislosti má zájem o řádné vykázání obchodní operace. V rámci reformy veřejných financí 2007-2010 se deklaruje zavedení rovné daně z příjmů. V teoretickém modelu rovné daně může být v základu daně z příjmů uznaným výdajem pouze položka, kterou již jiný poplatník zdanil. Jinak vyjádřeno, každý příjem musí být zdaněn, ale jen jednou. Důsledné zavedení tohoto velmi jednoduchého a účinného pravidla však v současné době naráží na nedostatečné možnosti prokazatelné evidence přístupné v reálném čase více subjektům i správcům daně.

Z teoretického pohledu by to obdobně mělo platit i pro příjmy z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti. Ale křížová kontrola příjmů přes uznaný daňový výdaj jiného poplatníka naráží na celou řadu omezení. Ne u všech prodejů v rámci podnikání platí, že příjemce má zájem na vykázání výdaje, může tomu tak být nejen proto, že se jedná o prodeje konečnému spotřebiteli v rámci jeho osobní spotřeby, ale třeba i z toho důvodu, že nákup z hlediska příjemce nemá charakter uznaného daňového výdaje. Celá konstrukce křížové kontroly selhává dále u příjemců, kteří neprokazují v rámci podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti výdaje, zpravidla proto, že se rozhodli pro výdaje paušální.

Analýza daňové zátěže sebezaměstnaných v Jihočeském kraji⁹⁵ zjistila, že nízké průměrné daňové zatížení vykazují zejména ta odvětví, ve kterých lze předpokládat, že většina odběratelů jejich produkce jsou koneční spotřebitelé, kteří nevyvíjejí tlak na řádné dokladování plateb. Naopak, nejvyšší průměrné daňové zatížení vyazuje odvětví zdravotní a sociální péče, veterinární činnosti, ve kterém více než 4/5 poplatníků připadají na zdravotní činnosti. Pro ty je charakteristické to, co v žádné jiné skupině činností nenajdeme, totiž zcela rozhodujícími odběrateli jejich služeb jsou zdravotní pojišťovny, které svým dohledem garantují řádné vykazování tržeb. Vyšší míry zdanění se vyskytují i v dalších odvětvích, o kterých lze předpokládat, že rozhodujícím odběratelem je podnikatelský sektor, který má zájem na dokladování svých nákladů a tím nutí dodavatele k tomu, aby řádně dokladovali své příjmy.

Z analýzy vyplynulo, že ve většině oborů ekonomické činnosti OSVČ v průměru příznávaly základ daně nižší než průměrná hrubá mzda.⁹⁶ Jejich smíšený důchod byl tedy nižší než výdělek zaměstnance.⁹⁷ Tento vztah však neplatil pro subdodavatele

⁹⁴ Tím rozhodně není míněno, že zákon o registračních pokladnách optimálně zakládal povinnosti poplatníků a degeneroval prostor pro daňové úniky.

⁹⁵ Vančurová A. Boňka V.: Rozbor faktorů daňové zátěže sebezaměstnaných v Jihočeském kraji. In: Průša a kolektiv: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie). Praha: VÚPSV 2006. s. 135-173. ISBN 80-87007-33-6.

⁹⁶ Odvětví výrobků z papíru a lepenky a činnosti v oblasti nemovitostí vykazovala daňový základ v roce 2004 pod 25 % průměrné odvětvové mzdy (cca 2 % OSVČ). Zhruba u 2/5 OSVČ se daňový základ pohyboval v intervalu 40 - 60 % odvětvového výdělku.

⁹⁷ Disponibilní podklady daňové statistiky neumožnily identifikovat případy, kdy samostatná výdělečná činnost byla hlavním a kdy vedlejším příjmem.

jiným podnikům, tj. výrobu chemických, plastových, pryžových a ostatních nekovových minerálních výrobků (OKEČ 240-260), výrobu základních kovů a hutních výrobků (OKEČ 270), recyklaci druhotných surovin (OKEČ 370) a výrobu a opravu strojů, zdravotnických, přesných optických a časoměrných přístrojů (OKEČ 290 a 330). Ve srovnání s průměrnou mzdou více než 2krát vyšší dílčí základ daně vykazovalo odvětví zdravotní a sociální péče, veterinárních činností (OKEČ 850). Uvedená proporce kontrastuje s výsledky terénního šetření VÚPSV⁹⁸ a s výstupy národního modulu šetření EU - SILC,⁹⁹ podle kterých 2/3 domácnosti sebezaměstnaných hospodářů bez problémů.

Omezený rozsah analyzovaných statistických dat pouze za Jihočeský kraj ilustruje vztah přiznaného daňového základu a institucionálním právním rámcem dokladování nákladů. Na druhé straně však nelze předpokládat, že se podmínky v jiných krajích zásadně liší. Jednoznačné doložení zjištěné skutečnosti v chování podnikatelů vyžaduje rozbor daňové statistiky v rámci České republiky. Relevantní údaje v době řešení projektu se však nesledovaly, resp. nebyly k dispozici.

6.3 Náklady práce OSVČ

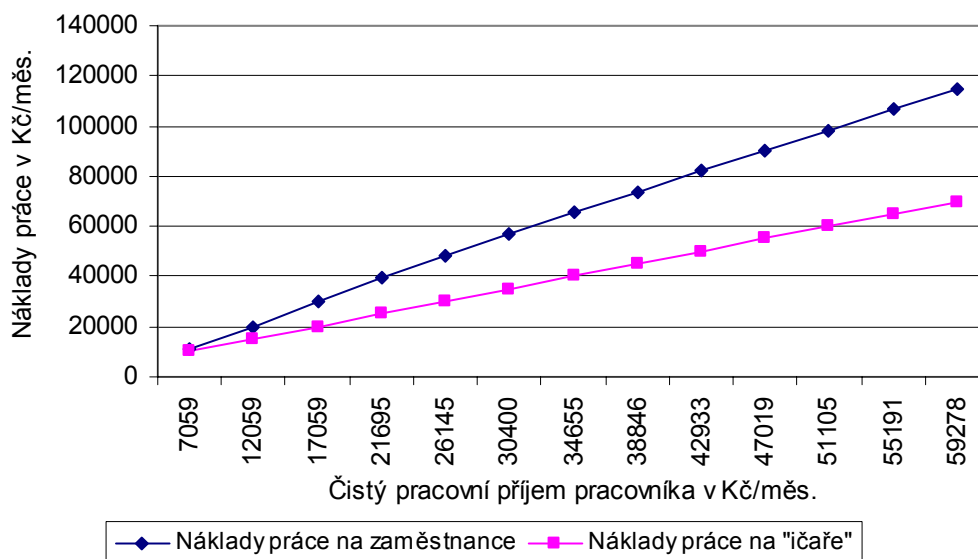
Nevěrohodnost systému prokazování nákladů, která otevírá široký prostor daňové optimalizaci, nachází svůj odraz ve vysokém stupni rozšíření zdánlivě samostatné výdělečné činnosti. Zaměstnavatelé, zejména vlastníci malých podniků, často nutí své zaměstnance k výkonu práce v režimu „švarcsystému“. Únik ze systému pracovně-právních vztahů šetří úplné náklady práce. Zdánlivě samostatně výdělečně činná osoba má nízkou, resp. žádnou potřebu svého rozvoje a minimalizuje svoje osobní zajištění pro změny své životní situace (nemoc, invalidita, starobní důchod), a tím i své rodiny s předpokladem případného inkasa efektů principu solidarity v sociálním a zdravotním zabezpečení. Prostředky, které ostatní podnikatelské subjekty využívají pro vlastní rozvoj¹⁰⁰ a pro zajištění sociálního zabezpečení a které jsou běžně kalkulované ve středních a velkých podnicích, nejsou „ičařům“ propláceny. Nahrazení pracovně-právního vztahu obchodním vztahem znamená ztrátu ochrany zákoníkem práce a umožňuje navíc přenesení podnikatelského rizika na „pseudopodnikatele“.¹⁰¹ Úspory v nákladech práce dokumentuje následující graf.

⁹⁸ Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J.: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3

⁹⁹ ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006. Praha: ČSÚ 2007, Kód: 30n2-06 a Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2005. Praha 2007, kód: 3012-07

¹⁰⁰ Zhruba 1/2 rozdílu mezi příjmy a výdaji

¹⁰¹ Absence zákonné výpovědní lhůty, odstupného, povinnosti zajistit bezpečnost práce, nemocenských dávek atd.

Graf č. 8 **Náklady práce na zaměstnance a na „ičaře“ v roce 2008**

Zdroj: Propočít VÚPSV

Poznámka: Náklady práce = čistý pracovní příjem + pojistné na sociální a zdravotní pojištění + daň z příjmu

Náklady práce na zaměstnance zhruba odpovídají nákladům práce na OSVČ, která z 50 % rozdílu tržeb a nákladů zajišťuje svůj další rozvoj. Spodní hranici intervalu představují náklady práce „ičařů“. Podle odhadů s rozvojem počítá pouhá 1/5 OSVČ (na základě šetření sociálně ekonomických podmínek OSVČ)¹⁰² a zhruba 1/8 představuje zdánlivě samostatná výdělečná činnost.¹⁰³ V rámci prostoru mezi oběma krajními polohami se pohybují 2/3 sebezaměstnaných, kteří si v různé míře na úkor veřejných rozpočtů, zejména důchodového zabezpečení, zvyšují svůj příjem pro osobní spotřebu.

6.4 Sociální a zdravotní pojištění

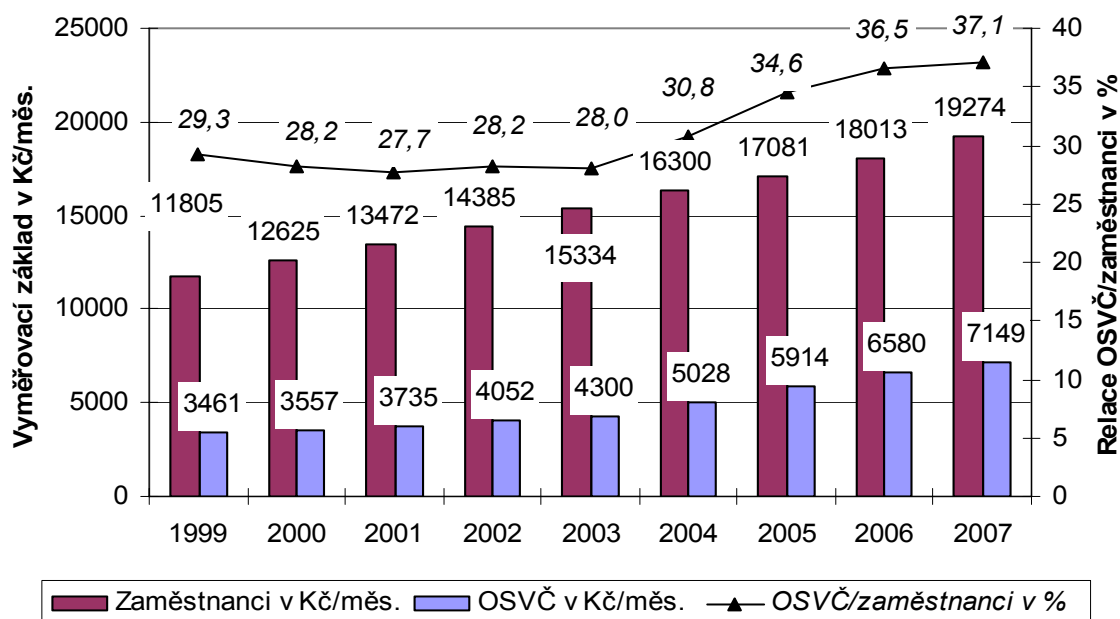
Na výše uvedené závěry v daňové oblasti navazuje vývoj průměrného vyměřovacího základu OSVČ pro sociální a zdravotní pojištění, který až v posledních letech dosáhl 1/3 úrovně zaměstnanců. Tento pohyb odráží normativní úpravy vyměřovacího základu OSVČ, který ještě v roce 2003 činil 35 % z příjmů z podnikání a jiné samostatné výdělečné činnosti a v následujících letech se postupně zvyšoval až na 50 % v roce 2006¹⁰⁴. V letech 1999 až 2007 se vyměřovací základ proto OSVČ zvýšil o 106,6 % při nárůstu o 67 % zaměstnancům.

¹⁰² Baštyř, I. - Brachtl, M. - Vlach, J: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3

¹⁰³ Brachtl, M., Vlach, J: Švarcsystém (případová studie na podmínky stavebnictví). In: Průša a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti). Praha: VÚPSV 2007. ISBN 978-80-87007-88-4

¹⁰⁴ Zákon 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti a zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném za všeobecné zdravotní pojištění ve znění pozdějších předpisů

Graf č. 9 Průměrný vyměřovací základ pro pojistné v Kč/měs.

Zdroj: MPSV: Pojistněmatematická zpráva o sociálním pojištění 2004, Praha 2004, s.33, ISBN 80-86878-05-8, Pojistněmatematická zpráva o sociálním pojištění 2006, Praha 2006, s. 36, ISBN 80-86878-39-2, Samek V.: Mýty a skutečné problémy české důchodové reformy. In: Pokračující české reformy a nastupující světová ekonomická krize. Praha: ČMKOS 2008. ISBN 978-80-86846-25-5, úprava VÚPSV

V podmínkách roku 2003 „...byl objem budoucích důchodových nároků pro OSVČ, která platila pojistné z minimálního vyměřovacího základu 2,5krát vyšší než odvedla na pojistném“.¹⁰⁵ Úpravy po roce 2004 uvedenou disproporcii zmírňují, budoucí nároky OSVČ jsou zhruba o pouhých 50 % vyšší než odvedené pojistné. V tomto případě je však třeba si uvědomit, že sebezaměstnaní si přispívali na důchodové zabezpečení jako zaměstnanci minimálně před rokem 1989. Další pojistkou v ČR je v podmínkách dvoupríjmového modelu rodiny obvyklá kombinace příjmů ze samostatné výdělečné činnosti a ze zaměstnání.

Významnou podporou samostatné výdělečné činnosti je vyjmutí sebezaměstnaných z povinného nemocenského pojištění (4,4 % z vyměřovacího základu, tj. zhruba 3 800 Kč na osobu za rok 2007). Podle údajů ČSSZ k 30.6.2008 tuto výhodu využívalo 72 % OSVČ.¹⁰⁶

Při shodném algoritmu výpočtu vyměřovacího základu se obdobné disproporce projevují i ve zdravotním zabezpečení.¹⁰⁷ Podle modelových propočtů VZP, která ve svém kmeni pojištěnců obsahuje podstatnou část OSVČ, v roce 2005 samostatně výdělečně činný muž, který vykazoval provozní přebytek ve výši 35 000 Kč/měsíc, od 45 let věku nekryl svým pojištěním výdaje na zdravotní péči; při provozním přebytku 19 833 Kč náklady VZP převyšovaly platby OSVČ všech věkových kategorií. U žen bylo

¹⁰⁵ MPSV: Pojistně-matematická zpráva o sociálním pojištění 2006. Praha. MPSV 2006. ISBN 80-86878-39-2. s. 35

¹⁰⁶ ČSSZ: Přehled poplatníků pojistného k 30.6.2008. Dostupné na <http://www.cssz.cz/cz/informace/statistiky/prehled-poplatniku-pojistneho-cssz.htm>, srpen 2008

¹⁰⁷ Zákon 589/1992 Sb., o pojistném na sociální zabezpečení a příspěvku na státní politiku zaměstnanosti a zákon č. 592/1992 Sb., o pojistném za všeobecné zdravotní pojištění, ve znění pozdějších předpisů

záporné saldo všeobecné s výjimkou věkové skupiny 20-25 let s provozním přebytkem 35 000 Kč.¹⁰⁸

6.5 Podpora malých a středních podniků (OSVČ)

V EU platí přísná a jednoznačná pravidla pro poskytování státní pomoci, tedy i pro poskytování veřejné podpory podnikatelským subjektům na základě jasně definovaných výjimek ze všeobecného zákazu státní pomoci, který je považován za adekvátní uplatňování principu svobodného trhu, resp. volné konkurence. Některé z výjimek mají klíčový význam pro formování politiky podpory malých a středních podniků a pro přípravu příslušných programů podpor.

Pravidla pro poskytování státní podpory, tedy i podpory malým a středním podnikům, vymezují konkrétně i přípustnou oblast a konkrétní opatření; uznatelné náklady a maximální intenzitu. Operační programy "komunitární" pravidla beze zbytku respektují.

České operační programy, které vycházejí z Národního strategického referenčního rámce, jsou zaměřeny prioritně na podporu rozvoje ekonomiky s důrazem na budování efektivní infrastruktury. Část z nich se zaměřuje na přímou podporu malých a středních podniků, resp. na jejich cílovou nepřímou podporu s bezprostředním dopadem na jejich rozvoj. Realizační programy tohoto typu jsou především součástí operačního programu Podnikání a inovace 2007-2013 a také součástí některých prioritních os regionálních operačních programů.

Formy a intenzita veřejné podpory se v řadě případů liší v závislosti na velikostní kategorii podniku. Výraznější upřednostnění drobných podnikatelů se týká programů, jejichž cílem je zakládání firem a jejich stabilizace v raném období jejich života. Výzvy, vyhlašované k jednotlivým realizačním programům specifikují podmínky pro čerpání dotací či podmínky pro přístup k úvěrům,

Sebezaměstnaní (85 % pracuje bez zaměstnanců a dalších 13 % má maximálně 5 zaměstnanců¹⁰⁹) se v problematice podpor obtížně orientují. Jedinou cestou je využití poradenských institucí, které se profesionálně a za úplatu touto oblastí zabývají. Z tohoto pohledu jsou malé podniky, tedy 98 % sebezaměstnaných, prakticky z režimu operačních programů vyloučeny. V této souvislosti se negativně projevuje institucionální a ekonomická atomizace sektoru samostatné výdělečné činnosti v ČR a absence efektivně fungující struktury, která chrání jejich zájmy a na základě sdružených prostředků jim poskytuje služby.

¹⁰⁸ Kozelský T., Vlach J.: Sebezaměstnaní v Evropské unii.; In: Průša a kol.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie). Praha: VÚPSV 2006. ISBN 80-87007-33-6. s. 148

¹⁰⁹ Odd. registru ekonomických subjektů, ČSÚ, sestava FORMAF/KATPOF. Počet subjektů podle počtu zaměstnanců a právní formy (data za březen 2006)

7. Zdánlivě samostatná výdělečná činnost (švarcsystém)

Švarcsystém byl nazván podle podnikatele Švarce, který pracovní proces ve svém podniku počátkem devadesátých let zorganizoval tak, že nahradil pracovníky v řádném pracovním poměru živnostníky, kteří vykonávali stejnou pracovní činnost jako zaměstnanci. Tím ušetřil na nákladech práce. Za své „zaměstnance“ nemusel odvádět zdravotní a sociální pojištění a mohl jim nabídnout vyšší příjem v důsledku výhodnějších algoritmů stanovení základu daně a vyměřovacích základů pro sociální a zdravotní pojištění.

Laická veřejnost pojmá švarcsystém jako nejvolnější formu pracovního poměru. Podle nejstřízlivějších odhadů v jeho rámci v ČR v současné době pracuje kolem 100 tisíc osob (odhad Hospodářské komory ČR se pohybuje kolem 200 tis. osob). Na pomyslné úsečce jsou na jedné straně jasná porušení zákona (například pokladní v samoobsluze pracující na živnostenský list), dále následuje rozsáhlá šedá zóna diskutabilních případů a na konci jsou „regulérní podnikatelé“ bez zaměstnanců (např. poradci, konstruktéři nebo architekti).

Tato kapitola má být krátkou sondou do problematiky švarcsystému, konkrétně ve stavebnictví, které je typickým odvětvím, kde zaměstnavatelé s cílem snížení nákladů a přenesení podnikatelských rizik nahrazují pracovní právní vztahy obchodními vztahy bez ohledu na znaky závislé činnosti. Základní problémy ve stavebnictví mají obecnou platnost.

První část kapitoly se snaží vymezit švarcsystém, podmínky jeho rozšíření a možná rizika. Druhá část mapuje přístup veřejnosti (zejména zaměstnavatelů) k tomuto fenoménu.

7.1 Vymezení zdánlivě samostatné výdělečné činnosti (švarcsystému)

Každý podnikatel (fyzická osoba) musí z principu vykonávat tři důležité funkce:

1. vlastnickou - (alokace kapitálu, strategická rozhodnutí o zapojení podniku do aliancí a podobně),
2. manažerskou - řízení podniku,
3. odbornou - výkon vlastní odbornosti.

Podnikatel působící ve švarcsystému vykonává prakticky pouze funkci vlastní odbornosti, vlastní odborné práce. Řízením se nezabývá, protože je přímo řízen a nemá žádné zaměstnance, jež by mohl sám řídit. Vlastnické funkce (např. alokace kapitálu) rovněž nevykonává, protože jeho tržby jsou de facto jeho mzdou.

Podle této širší definice (právně těžko vyjádřitelné nebo postižitelné) působí v zastřeném pracovním poměru každý podnikatel, který vykonává prakticky pouze vlastní odbornou činnost, a to i tehdy, když se mu podařilo příslušné zákony obejít.

Právní rámec zdánlivě samostatné výdělečné činnosti

Evropská legislativa v čl. 87 Směrnice 2006/123/ES, o službách na vnitřním trhu tento způsob organizace práce nazývá zdánlivě samostatnou výdělečnou činností.¹¹⁰ V podnikatelské komunitě v ČR se užívá i termín „ičař“. Dalším všeobecně rozšířeným pojmem je výraz pracovat nebo být zaměstnán na živnostenský list.

Zaměstnávání OSVČ v zastřeném pracovně-právním vztahu bylo poprvé legislativně upraveno v zákoně č. 1/1991 Sb., o zaměstnanosti. V § 1 se konstatovalo, že: „Právnická nebo fyzická osoba je povinna plnění běžných úkolů vyplývajících z její činnosti zajišťovat svými zaměstnanci, které k tomuto účelu zaměstnává v pracovně právních vztazích podle zákoníku práce.... „.

Tato problematika byla naposledy podrobně řešena v § 13 odst. 3 písm. c) zákona č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, který upravoval postoupení podnikové činnosti jiné právnické nebo fyzické osobě.

V § 13 se konstatovalo, že fyzická nebo právnická osoba je povinna plnění běžných úkolů zajišťovat svými zaměstnanci, které k tomuto účelu zaměstná v pracovně-právních vztazích podle zákoníku práce. Tuto povinnost nemusí podnikatel dodržet, pokud činnost zajišťuje:

- sám nebo pomocí rodiny (právnická osoba pomocí společníků nebo členů),
- dočasně přidělenými zaměstnanci agentury,
- jinou právnickou nebo fyzickou osobou, která ji bude provádět svými zaměstnanci nebo v rámci předmětu činnosti fyzické osoby. Výkon svěřené činnosti musí naplňovat znaky podnikání podle obchodního zákoníku, to znamená, že činnost musí být prováděna:
 - na vlastní účet,
 - vlastním jménem,
 - za účelem zisku.

Termín zastřený pracovně-právní vztah je specifikován v § 2 odstavci 7 zákona č. 337/1992 Sb., o správě daní a poplatků, kde se říká: „Při uplatňování daňových zákonů v daňovém řízení se bere v úvahu vždy skutečný obsah právního úkonu nebo jiné skutečnosti rozhodné pro stanovení či vybrání daně, pokud je zastřen stavem formálně právním a liší se od něho“.

Ministerstvo financí vydalo pokyn č. D – 285 k aplikaci § 6 odst. 1 a 2 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, o vymezení tzv. závislé činnosti:

¹¹⁰ Čl. 87 Směrnice 2006/123/ES: „Tato směrnice by se rovněž neměla dotýkat pracovních podmínek a podmínek zaměstnávání v případech, kdy je pracovník zaměstnán za účelem poskytování přeshraniční služby přijat do zaměstnání v členském státě, v němž je služba poskytována. Touto směrnicí by rovněž nemělo být dotčeno právo členských států, v nichž je služba poskytována, rozhodovat o existenci zaměstnaneckého poměru a stanovit rozdíly mezi osobami samostatně výdělečně činnými a zaměstnanci, včetně „zdánlivých samostatně výdělečně činných osob. V této souvislosti by za hlavní rys zaměstnání ve smyslu článku 39 smlouvy měla být považována skutečnost, že osoba po určitou dobu poskytuje služby jiné osobě podle jejích pokynů a za tuto službu obdrží úplatu. Každá činnost, kterou osoba vykonává mimo rámec vztahu podřízenosti, musí být pro účely článku 43 a 49 smlouvy klasifikována jako samostatně výdělečná činnost.“

Všechny výše uvedené legislativní úpravy vycházely principiálně z premisy, že zákon určí, jakým způsobem může podnik plnit běžné pracovní úkoly.

V souvislosti s přijetím novely zákoníku práce k 1.1.2007 došlo v této oblasti k odbornému posunu. Paragraf 13 zákona o zaměstnanosti byl zrušen. Problematiku upravuje § 3 zákona 262/2006 – zákoník práce. Ten se opírá v regulaci o pojem závislá práce. V § 3 se uvádí: „Závislá práce může být vykonávána výlučně v pracovněprávním vztahu podle tohoto zákona, není-li upravena zvláštními právními předpisy.“

Novelizovaný zákoník práce (zákon č. 262/2006 Sb.) v odst. 4 § 2 definuje závislou práci jako práci, která je vykonávána ve vztahu nadřízenosti zaměstnavatele a podřízenosti zaměstnance. Za závislou práci se považuje výlučně osobní výkon práce zaměstnance pro zaměstnavatele, podle pokynů zaměstnavatele, jeho jménem, za mzdu, plat nebo odměnu za práci, v pracovní době nebo jinak stanovené nebo dohodnuté době na pracovišti zaměstnavatele, popřípadě na jiném dohodnutém místě, na náklady zaměstnavatele a na jeho odpovědnost.

Současně § 3 zákoníku práce stanoví, že závislá práce může být vykonávána výlučně v pracovněprávním vztahu podle tohoto zákona, není-li upravena zvláštními právními předpisy (např. zákonem č. 218/2002 Sb., o službě státních zaměstnanců ve správních úřadech a o odměňování těchto zaměstnanců a ostatních zaměstnanců ve správních úřadech - služebním zákonem, ve znění pozdějších předpisů, zákonem č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, ve znění pozdějších předpisů). Základními pracovněprávními vztahy podle tohoto zákona jsou pracovní poměr a právní vztahy založené dohodami o pracích konaných mimo pracovní poměr, tj. dohodou o pracovní činnosti a dohodou o provedení práce.

Protože zákoník práce nově stanoví, že závislou činnost je možné vykonávat jen v pracovněprávním vztahu, byl v zákoně č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, ve znění pozdějších předpisů, zákonem č. 264/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím zákoníku práce s účinností od 1. ledna 2007, zrušen zákaz tzv. švarcsystému v § 13. V návaznosti na to došlo ke změnám znění s tímto paragrafem souvisejícího zákona o zaměstnanosti. Zejména byla upravena v zákoně o zaměstnanosti oblast správních deliktů, a to vypuštěním skutkové podstaty správního deliktu, kterého se právnická osoba dopustila tím, že nezajišťovala plnění běžných úkolů vyplývajících z předmětu její činnosti svými zaměstnanci, které k tomu účelu zaměstnává v pracovněprávních vztazích podle zákoníku práce, pokud nejde o případ uvedený v § 13 odst. 3.

Tím, že zákoník práce výslovně definuje závislou práci a vztahy při výkonu závislé práce, označuje je jako vztahy pracovněprávní a charakterizuje jednotlivé znaky závislé práce, dává jednoznačný návod pro určení, co má být považováno za pracovněprávní vztah a co je obcházením zákona. Proto došlo ke zrušení ustanovení § 13 zákona o zaměstnanosti ke dni nabytí účinnosti zákoníku práce, tj. k 1. lednu 2007. Zrušení § 13 zákona o zaměstnanosti má význam z hlediska zrušení výjimek, které toto ustanovení obsahovalo.

V souvislosti s definicí závislé práce a povinnosti vykonávat závislou práci výlučně v pracovněprávních vztazích, bude zákaz švarcsystému vyplývat přímo ze zákoníku práce. Eventuální obchodněprávní nebo občanskoprávní vztah s fyzickou osobou a podnikatelem, bude-li splňovat znaky závislé práce, bude podle ustanovení § 41a zákona č. 40/1964 Sb., občanský zákoník, posouzen jako pracovněprávní s důsledky z toho plynoucími. Ustanovení § 41a odst. 1 občanského zákoníku stanoví, že má-li neplatný právní úkon náležitosti jiného právního úkonu, který je platný, lze se jej dovolat, je-li z okolností zřejmé, že vyjadřuje vůli jednající osoby. Podle odstavce 2

téhož §, má-li být právním úkonem zastřen právní úkon jiný, platí tento jiný úkon, odpovídá-li to vůli účastníků a jsou-li splněny všechny jeho náležitosti.

Výslovná definice závislé práce přímo v zákoníku práce spolu se zrušením stanovených výjimek v zákoně o zaměstnanosti fakticky znamená další posílení zákazu švarcsystému.

Bude-li se jednat o výkon tzv. závislé práce, pak se na výkon takové práce bude vztahovat nový zákoník práce, což bude mít dopady do oblastí odvodových povinností zaměstnavatele s odpovídajícími daňovými důsledky a důsledky na povinnost odvádět zdravotní a sociální pojištění.

Zaměstnavatelé od 1. ledna 2007 postupují při plnění svých pracovních úkolů a úkonů, které vyplývají z předmětu jejich činnosti podle § 2 odst. 4 a odst. 3 zákoníku práce. Tato ustanovení nevylučují možnost, aby zaměstnavatel uzavíral s občanem, případně se svým zaměstnancem tzv. obchodně-právní smlouvu. Jde o případy, kdy občan může určitou činnost pro zaměstnavatele vykonávat na základě živnostenského listu nebo ji bude vykonávat bez tohoto oprávnění, ale se znaky podnikání (viz níže).

Pokud bude občan vykonávat pracovní činnost k zaměstnavateli (firmě) se znaky závislé činnosti, musí to být podle pracovní smlouvy, dohody o pracovní činnosti nebo dohody o provedení práce. Jestliže by pracovní činnost vykonával občan na základě živnostenského listu, ale přitom by pracoval na pracovišti zaměstnavatele a jeho práce by měla znaky závislé činnosti, jednalo by se o zastřený pracovněprávní vztah. Příjem z této činnosti by mohl být na základě kontroly finančního úřadu dodatečně zdaňován. Přitom vůbec není rozhodující, zda občan bude plnit úkoly, které vyplývají z předmětu činnosti zaměstnavatele, nebo úkoly jiné, které s obsahem tohoto předmětu přímo nesouvisí.

Na první pohled se může zdát, že práce na živnostenský list je neúměrně podrobně regulována. Publikované údaje však ukazují na závažnost problému. Vladimír Novák v článku Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, 2. část - Strukturální pohledy na soubor OSVČ¹¹¹ uvádí, že v letech 1996 - 2005 se zvýšil počet OSVČ bez zaměstnanců z 381 tisíc na 561 tisíc. Podíl OSVČ na celkovém počtu zaměstnaných se zvýšil ze 14,3 % na 17,8 %. Nejvyšší úroveň dosáhl v oblasti nemovitostí a stavebnictví. Současně konstatuje, že zvýšení počtu osob se živnostenským listem se uplatňuje především na místech zaměstnanců.

Podstata zdánlivě samostatné výdělečné činnosti

Existuje řada faktorů, které, když ne umožnily, tak alespoň podpořily rozšíření práce na živnostenský list. Jmenujme ty nejdůležitější:

- přívětivý daňový režim pro sebezaměstnané, který měl v 90. letech stimulovat rozvoj samostatné výdělečné činnosti,
- zeštíhlování provozu, převodu interních činností na subdodavatele (opticky se zvyšuje produktivita práce a rentabilita kapitálu),
- přenášení podnikatelského rizika na subdodavatele,
- podnikatelské koncepty založené na nízké ceně práce.

¹¹¹ Vladimír Novák: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, 2. část - Strukturální pohledy na soubor OSVČ. Statistika č. 4/2007, s. 306

Svůj vliv na rozšíření švarcsystému mají i sami „malí podnikatelé“. Pocit samostatnosti a vyšší seberealizace spolu s nižším daňovým zatížením jsou motivy, které vedou pracovníky k preferenci práce na živnostenský list. Martin Fassmann v knize Stínová ekonomika a práce na černo na straně 207 uvádí, že „u OSVČ se pocit naprosté nezávislosti a schopnosti užít se vlastní silou často projevuje ve zpochybňování kolektivního citění a tudíž i legitimacy daňových odvodů“.¹¹² U některých OSVČ je tento pocit natolik zafixován, že nevnímají své budoucí sociální problémy, kdy budou mít nízké důchody a necítí se ohroženi nemocí nebo úrazem. Podle Zprávy o činnosti České zprávy sociálního zabezpečení za rok 2006 je všech nemocensky pojištěných OSVČ pouze 20 %.

Kontroverznost zdánlivě samostatné výdělečné činnosti má základ v tom, že se stírají rozdíly a mísí role zaměstnance a podnikatele.

U zaměstnance se předpokládá, že bude vykonávat práci podle pokynů zaměstnavatele, na jeho zařízení, s tím, že zaměstnavatel zajistí příslušné materiálové, energetické a informační vstupy. Příslušný podnikatelský zisk nebo ztráta půjde plně na vrub zaměstnavatele. Odměnou zaměstnance za práci pak bude mzda, jež bude využita především pro osobní spotřebu nebo úspory zaměstnance. Zaměstnanec neodpovídá za podnikatelské riziko.

U podnikatele se předpokládá, že bude vykonávat svoji činnost vlastním jménem na vlastní riziko, s využitím vlastního nebo za úplatu najatého zařízení. Přijatou zakázku bude realizovat ze vstupů, které si zajistí za úplatu, v čase a s postupy, které si určil sám nebo dohodl s odběratelem. Odměnou za práci je tzv. smíšený důchod, tj. vlastní odměna za práci a podnikatelský zisk. Podnikatel odpovídá za riziko zpravidla celým svým majetkem.

Podstata problematičnosti zdánlivě samostatné výdělečné činnosti z ekonomického pohledu je pak v tom, že finanční parametry pro výpočet daně z příjmu a odvody na zdravotní a sociální pojištění jsou nastaveny tak, že anticipují podnikatelský charakter činnosti OSVČ.

Základ pro výpočet daně z příjmu OSVČ je dán rozdílem mezi příjmy a výdaji (zřídka výnosy a náklady). Výdaje OSVČ často účtují paušální procentní sazbou. Vyměřovacím základem pro výpočet odvodů na sociální a zdravotní pojištění je poměrná část (v poslední době 50 %) ze zisku. Předpokládá se, že podnikatel bude pro udržení nebo rozvoj svého osobního podniku investovat část svého smíšeného důchodu.

Klasický „ičař“ (zedník, pokladník, soustružník apod.) nemá prakticky žádné materiálové a režijní náklady. Nebuduje a nerozvíjí svůj podnik. Prodává pouze svoji práci. Neplní tedy svoji roli jakožto podnikatel, přestože finanční parametry pro výpočet daní a odvodů jsou nastaveny tak, aby k tomu měl prostředky.

„Ičaře“, osobu podnikající v tzv. „švarcsystému“ můžeme z ekonomického pohledu definovat tak, že je to podnikatel - fyzická osoba, který de facto nemá svůj vlastní osobní podnik jakožto soubor majetku, práv a závazků. Prodává pouze svoji práci. Svůj důchod z „podnikání“ z principu využívá pro svoji osobní spotřebu nikoliv pro udržení a rozvoj podniku. Ze tří oblastí činnosti řádného podnikatele (správa kapitálu, manažerská činnost a výkon vlastní odbornosti) prakticky vykonává pouze vlastní odbornou činnost.

¹¹² Viz Fassmann, M.: Stínová ekonomika a práce na černo. Praha: Briggs & Co., s.r.o., 2007, EAN 978-80-86846-21-7

Hlavní konkrétní pomocné identifikační znaky této činnosti jsou obvykle:

- minimální materiálové a režijní náklady,
- chybějící provozovna,
- žádní zaměstnanci,
- není plátcem DPH,
- nízká nebo nulová hodnota hmotných i nehmotných aktiv,
- využití paušální sazby pro stanovení nákladů.

Kontroverznost postavení takového podnikatele v ekonomickém systému si žádá regulační zásahy, protože společnost se vzdává části svých daňových příjmů a odvodů do sociálních fondů (jež by získala od osob působících na tomto místě v zaměstnanec-kém poměru) v očekávání, že tyto finanční prostředky budou investovány do podnikání. Pokud tak OSVČ nečiní, je přiměřené a možné¹¹³ tyto prostředky dodatečně odvést. M. Fassmann v publikaci Stínová ekonomika a práce na černo¹¹⁴ uvádí příklad belgické praxe, kdy daňový úřad v případě tzv. „nepravých živnostníků“, kteří mají více než 50 % příjmů z jednoho zdroje, může uvalit daň jako by pracovník byl zaměstnancem.

Snaha o snižování nákladů na pracovní sílu

Švarcsystém zneužívá daňových zvýhodnění pro osoby samostatně výdělečně činné:

- možnost zohlednění nákladů paušálem (v případě švarcsystému fiktivních),
- zohlednění investic pro podnikání ve vyměřovacích základech pojištění (v případě švarcsystému fiktivních 50 % rozdílu příjmů a nákladů).

Tabulka č. 18 ve sloupcích 2 a 3 modelově porovnává náklady zaměstnavatele na zaměstnance a pracovníka na živnostenský list, který fakturuje stejnou částku, jako jsou celkové náklady práce na zaměstnance v daňových podmínkách roku 2006. Ve sloupcích 2 a 4 porovnává náklady zaměstnavatele na řádně zaměstnaného pracovníka a pracovníka na živnostenský list (švarcsystém), který fakturuje částku podstatně menší (220 000) při čistém příjmu, který odpovídá demonstrovanému zaměstnanci. Vzhledem k tomu, že pracovník v režimu švarcsystému nemá prakticky žádné náklady (nenakupuje materiál a suroviny, pracuje v prostorách a na zařízení odběratele), můžeme uvažovat, že náklady stanovené paušální sazbou nebo tzv. daňovou optimalizací, kde se vykazují neexistující náklady, jsou víceméně nulové. Ve výpočtu byla zvolena 50 % sazba pro výdaje k dosažení, udržení a zajištění příjmů ze živnosti.¹¹⁵ V případě živností řemeslných se níže uvedené rozdíly zvyšují.

Z porovnání pak vidíme (srov. sloupce 2 a 4), že náklady odběratele (zaměstnavatele) se při najímání pracovníků na živnostenský list snížily cca o jednu třetinu. Při stejných nákladech však najatý živnostník dosáhl (nebo měl prostor

¹¹³ Např. Jouza, L.: Otazníky kolem švarcsystému. Práce a mzda č. 2/2005. Praha, 2005. ISSN 032-6208, s. 10 - 18

¹¹⁴ Fassmann, M.: Stínová ekonomika a práce na černo. Briggs & Co., s.r.o. 2007. EAN 978-80-86846-21-7, s 300

¹¹⁵ § 7 Příjmy z podnikání a z jiné samostatné výdělečné činnosti zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů ve znění pozdější předpisů

7. Zdánlivě samostatná výdělečná činnost (švarcsystém)

dosáhnout) příjem o více než 2/5 vyšší než má zaměstnanec, samozřejmě na úkor daní a odvodů na zdravotní a sociální zabezpečení.

Daňová reforma vytváří pro zdánlivě samostatně výdělečně činného ještě přívětivější prostor, viz tabulka č. 19. Model ukazuje, že jestliže v podmínkách roku 2006 jeho možný čistý příjem byl při stejných nákladech zaměstnavatele, resp. „zákazníka“ o 45 % vyšší než čistá mzda zaměstnance, potom v podmínkách roku 2008 rozdíl dosahuje 52 %.

I v nových daňových podmínkách korporace a zaměstnanci hradí vyšší pojistné, v rámci solidarity podporují činnost osob zdánlivě samostatně výdělečně činných.

Tabulka č. 18 **Porovnání nákladů na řádného zaměstnance s hrubou měsíční mzdou 20 000 Kč (čistou mzdou 15 483 Kč/měs.) a zaměstnaného „podnikatele“ v podmínkách roku 2006**

1	2	3	4
	zaměstnanec tis. Kč/rok	OSVČ tis. Kč/rok (tržba OSVČ = náklad na zaměstnance)	OSVČ tis. Kč/rok (čistý příjem OSVČ ≈ čistá mzda zaměstnance)
hrubý příjem ze zaměstnání	240,0		
příjem z podnikání před zdaněním a odvody (tržby)		324,0	220,0
náklady zaměstnavatele	324,0	324,0	220,0
odvody	odvádí zaměstnanec a zaměstnavatel	odvádí OSVČ	odvádí OSVČ
sociální pojištění	81,6	23,9	16,7
zdravotní pojištění	32,4	15,1 ^x	15,1 ^x
daně z příjmu			
základ daně	210,0	162,0	110,0
daň z příjmu	24,2	15,1	6,0
čistý příjem po odvodech a zdanění	185,8	107,9	72,2
náklady stanovené paušální sazbou 50 %		162,0	110,0
možný čistý příjem při nulové hodnotě skutečných nákladů		269,9	182,2

Zdroj: *Propočet VÚPSV*

Poznámka: Zaměstnanec resp. OSVČ je bezdětný, OSVČ má podnikání jako hlavní činnost, OSVČ neplatí nemocenské pojištění, OSVČ uplatňuje daňový paušál ve výši 50 %; ^x pojištění z minimálního vyměřovacího základu

7. Zdánlivě samostatná výdělečná činnost (švarcsystém)

Tabulka č. 19 **Porovnání nákladů na řádného zaměstnance s hrubou měsíční mzdou 20 000 Kč (čistou mzdou 15 483 Kč/měs.) a zaměstnaného „podnikatele“ v podmínkách roku 2008**

1	2	3	4
	zaměstnanec tis. Kč/rok	OSVČ tis. Kč/rok (tržba OSVČ = náklad na zaměstnance)	OSVČ tis. Kč/rok (čistý příjem OSVČ ≈ čistá mzda zaměstnance)
hrubý příjem ze zaměstnání	240,0		
příjem z podnikání před zdaněním a odvody (tržby)		324,0	220,0
náklady zaměstnavatele	324,0 superhrubá mzda	324,0	220,0
odvody	odvádí zaměstnanec a zaměstnavatel	odvádí OSVČ	odvádí OSVČ
sociální pojištění	81,6	23,9	19,1*
zdravotní pojištění	32,4	17,4*	17,4*
daně z příjmu			
základ daně	324,0	162,0	110,0
daň z příjmu po uplatnění slevy	23,8	0,0	0,0
čistý příjem po odvodech a zdanění	186,2	120,7	73,5
náklady stanovené paušální sazbou 50 %		162,0	110,0
možný čistý příjem při nulové hodnotě paušálně stanovených nákladů		282,7	183,5

Zdroj: propočet VÚPSV

Poznámka: *Zaměstnanec resp. OSVČ je bezdětný, OSVČ má podnikání jako hlavní činnost, OSVČ neplatí nemocenské pojištění, OSVČ uplatňuje daňový paušál ve výši 50 %.

Minimální vyměřovací základ pro výpočet zdravotního pojištění pro rok 2008 se odvozuje od výše průměrné mzdy (12násobek 50 % průměrné mzdy). Pro rok 2008 je průměrná mzda stanovena ve výši 21 560 Kč. Minimální vyměřovací základ je 129 360 Kč.

Pro rok 2008 je minimální výše měsíční zálohy na důchodové pojištění 1 596 Kč tj. 19 152 Kč/rok.

Platí pro hlavní činnost.

** Pro rok 2008 je stanovena sleva na dani pro jednu osobu 24 840 Kč (nevyčerpaná sleva se vrací jen jako bonus u dětí)

Analytici trhu práce se pozastavují nad nízkým rozsahem zkrácených pracovních úvazků v ČR, tradičně se hledal důvod v nízké výdělkové hladině. Nižší zdanění příjmů OSVČ však vyvádí zkrácené pracovní úvazky do „švarcsystému“, zaměstnavatelé a zaměstnanci přistupují na finančně výhodnou záměnu pracovněprávního obchodním vztahem i za cenu ztráty ochrany svých zájmů.

Snaha o snížení personálních nákladů a přenos podnikatelských rizik

Během transformačního procesu velké podniky zeštíhly, zbavily se řady pro ně neefektivních činností (nízká zisková rentabilita, problémy s řízením). Práce dříve prováděné v rámci podniků, resp. jejich specializovaných závodů, zajišťují specializované subjekty (právnícké a fyzické osoby) jako subdodávky.

Kritickým místem je konec subdodavatelských řetězců, kdy přicházejí ke slovu malé firmy. Ty by, podle očekávání, měly provádět práce prakticky jen svými vlastními zaměstnanci. Ve větší či menší míře však využívají práce sebezaměstnaných, často v zastřeném pracovní-právním vztahu. Pracovní-právní vztahy se změny na jednodušší vztahy obchodní, cena pracovní síly se v důsledku daňové optimalizace sníží a spolupráci je možno ukončit prakticky okamžitě. Firma se zbavuje nákladů z titulu podnikatelského rizika, přenáší je na „ičaře“.

Situace dospěla tak daleko, že práce na živnostenský list je de facto pokládána za nejvolnější formu zaměstnávání. Proto malé firmy naléhají, aby byl legalizován tzv. „švarcsystém“. Tak by, mimo jiné, přenesly finanční tlak ze strany odběratelů bez problémů až na sebezaměstnané a dále výrazně zpružnily trh práce. Ve stavebnictví v tzv. nahraditelných profesích by tak prakticky zmizel pracovní poměr. Ten by zůstal jen u profesí, kde je třeba vysoké, nepřenositelné odbornosti a vysoké loajality k podniku.

Přenos rizik a nákladů na pracovníky pracující na živnostenský list může vést k nárůstu jejich sociálních problémů v případě nepříznivých životních situací (např. nemoc, úraz) a ve stáří.

Případná hospodářská deprese dopadne v první řadě na zdánlivě sebezaměstnané (pracující na živnostenský list).

Stávající situaci může nepředvídaně změnit:

- nedostatek odborných manuálních pracovníků (řemeslníků),
- postupné snižování odbornosti (jako celku) u sebezaměstnaných.

Uvedené schéma zřetelně vystupuje ve stavebnictví. Jednotlivé stavební zakázky, jakkoliv velké, mají charakter projektů. Jsou prováděny v rozličném čase, na různých místech, mají definovaný začátek a konec a finanční rámec. Při běžné stavební zakázce je obvyklé, že mezi firmou, jež získala zakázku, a firmou provádějící finální práce je 5 - 7 subdodavatelů. V běžném případě zadává stavební firma, která získala základní kontrakt, celou nebo větší část své dodávky subdodavatelům. Sama se víceméně soustřeďuje na inženýrské a koordinační práce. Za ty získává obvykle okolo 5 - 10 % z ceny dodávky. Na konci subdodavatelského řetězce stojí malé firmy, které svoji flexibilitu a kapitálovou nedostatečnost řeší švarcsystémem. Tento systém organizace prací má pro stavební firmy řadu nesporných výhod, je pružný, není třeba řešit nevyužité podnikové lidské a materiální kapacity při nedostatku zakázek.

7.2 Vnímání „práce na živnostenský list“ veřejností

Přístup zaměstnavatelů i pracovníků¹¹⁶ k „práci na živnostenský list“ dokumentují dílčí šetření na specializovaných internetových serverech a neformální rozhovory s pracovníky a činiteli podnikatelských reprezentací ve stavebnictví.

¹¹⁶ Podle dílčích informací zaměstnavatelů pracovníci sami vyžadují práci na živnostenský list.

Průzkum nabídek práce na specializovaných internetových serverech

V říjnu 2007 jsme sledovali 4 servery nabízející pracovní místa:

www.prace.cz

Rubrika: Smluvní zakázky (práce na IČO)

www.jobs.cz

Rubrika: Pracovní vztah - Smluvní zakázky (práce na IČO)

www.sprace.cz

Rubrika: Volná pracovní místa dle úvazku - práce na živnostenský list

<http://prace-profit-inzerce.cz>

Rubrika: Práce na živnostenský list

Z průzkumu vyplynulo:

Z názvů rubrik je zřetelné, že realizace smluvních zakázek - práce na živnostenský list - práce na IČO je považována za druh pracovního poměru.

Jedna a tatáž nabídka práce (většinou v nemanuálních profesích) na živnostenský list byla často kombinována s nabídkou práce na plný úvazek. Namátkovým výběrem bylo u cca 10 zaměstnavatelů ověřeno, že vyplnili dvě možné alternativy nabízené ve vstupním formuláři. Věcné zdůvodnění kombinované nabídky bylo ve všech případech stejné. Pracovníka dotyčné profese potřebují natolik, že mu dávají možnost výběru formy pracovního zapojení podle jeho volby. Těchto nabídek byly cca 2/3. Asi jedna třetina nabídek požadovala výlučně práci na živnostenský list.

Nabídky práce v rubrice práce na živnostenský list byly určeny převážně nemanuálním profesím nebo profesím, které bychom mohli zařadit mezi svobodná povolání. Například: realitní makléři, finanční poradci, pojišťovací poradci, překladatelé, učitelé jazyků, inženýři, konstruktéři, projektanti apod.

Tabulka č. 20 **Nabídky z jednotlivých serverů**

	počet nabídek práce celkem	počet nabídek práce na plný pracovní poměr nebo na živnostenský list	počet nabídek práce na živnostenský list	podíl nabídky práce na živnostenský list a počtu nabídek celkem %
www.prace.cz	81 354	1 895	813	3,3
www.jobs.cz	18 191	996	664	9,1
www.sprace.cz	47 435	neuveдено	46	0,1
http://prace-profit-inzerce.cz	276 * (práce u zaměstnavatele)	neuveдено	6	cca 2,0

Zdroj: propoččet VÚPSV

Názory podnikatelů ve stavebnictví na švarcsystém

Pro základní orientaci v názorech podnikatelské sféry na švarcsystém sloužily rozhovory s představiteli podnikatelských reprezentací ve stavebnictví, kde je forma pracovního zapojení v režimu „švarcsystému“ rozšířena. Na předem stanovené otázky

v I. čtvrtletí 2007 odpovídali zástupci Svazu podnikatelů ve stavebnictví v ČR, který sdružuje především velké a středně velké stavební firmy, výrobce stavebních hmot a materiálů a projekční a inženýrské kanceláře a zástupci osmi profesních sdružení z oblasti stavebních řemesel, které reprezentují malé firmy, převážně fyzické osoby.

Pro větší a středně velké stavební firmy a výrobce není problematika zaměstnávání individuálních pracovníků na IČO aktuální. Firmy mají stabilizovaný kádr zaměstnanců. Pokud jde o realizaci subdodávek, ty jsou zadávány menším stavebním firmám a specializovaným firmám.

Reprezentanti zájmových sdružení menších subdodavatelských firem při kvalitativním rozhovoru udávali, že stávající systém (rozsáhlé subdodavatelské vztahy až do úrovně OSVČ) má pro ně třikrát více výhod než nevýhod oproti zaměstnávání pracovníků. V odpovědích jednoznačně převažovaly důvody týkající se pružnosti trhu práce a ceny práce. Zástupci zaměstnavatelů se při identifikaci možných problémů při zaměstnávání „ičařů“ soustředili na řešení aktuálních provozních problémů. Identifikovali jen minimum možných ohrožení v dlouhodobém nebo střednědobém výhledu.

Následující tabulka uvádí stanoviska zaznamenaná v diskusi.

7. Zdánlivě samostatná výtěžná činnost (švarcsystém)

Tabulka č. 21 **Zaměstnávání „ičařů“**

výhody	počet stanovisek	šance příležitost pro	počet stanovisek	nevýhody	počet stanovisek	hrozby - problémy	počet stanovisek
jsou rychlejší a produktivnější než zaměstnanci	5	získání větších zakázek	3	nízká loajalita k podniku	1	v budoucnu se může projevit, že jich nebude dostatek	0
jsou levnější než zaměstnanci, lze snížit cenu zakázek	4	rychlé získání zakázek	2	nutnost koordinace mnoha subdodavatelů	4	nízká kvalifikace	0
pracují kvalitněji než zaměstnanci	3			problematické záruky za dílo; problém penalizace při neplnění smlouvy	4	nechtějí se školit (odborně vzdělávat)	1
jsou specializovaní	4			nemají kapitál na investování do vlastního rozvoje	2	zaostávají technicky a technologicky	1
trh práce je pružný, jsou k dispozici, když je potřeba	4						
mají nízké právní znalosti; lze uzavřít výhodnou smlouvu	2						
rychlé ukončení spolupráce při skončení zakázky	3						
po ukončení zakázky není třeba hradit odstupné	3						
nejsou jednotní, mají malou vyjednávací sílu	2						
jednoduché „pracovní právní vztahy“	1						
pracují poctivěji (ve smyslu odvedení kvalitní práce)	1						
dodržují ústní dohody	1						
celkem	33		5		11		2

Zdroj: propočet VÚPSV

Účastníci diskuse důsledně rozlišovali využívání „ičařů“ při časově ohraničených zakázkách (stavebnictví) a využívání při běžném provozu (pokladní v supermarketu, dělník v tovární výrobě). Využívání v běžném provozu identifikovali jako švarcsystém. Využívání při časově ohraničených zakázkách pokládali spíše za nejvolnější a nejpružnější formu pracovního poměru nebo za formu řádných subdodávek.

Využívání služeb jednotlivců se v budoucnu znatelně rozšíří o kvalifikované profese (vysokoškoláky). Důvodem bude potřeba vysoce kvalifikovaných služeb a nemožnost příslušné odborníky zaměstnávat ať z důvodu vysokých nákladů nebo i z důvodu potřeby služeb v omezeném rozsahu (přiměřeně k velikosti podniku).

7.3 Rizika švarcsystému a jejich řešení

Fenomén osob zdánlivě samostatně výdělečně činných není jednoduché specifikovat. Z každého úhlu pohledu může být popsán a specifikován jinak vč. jeho hodnocení v oblasti společenských a ekonomických dopadů na českou společnost.

Rizika švarcsystému

Fenomén švarcsystému má nemalé negativní důsledky, které však nejsou často bezprostředně vnímány. Jedná se především o:

- postupnou ztrátu konkurenceschopnosti některých podniků z důvodu preferování nízkých nákladů práce na úkor rozšiřování inovací,
- zavádění jednoduchých a nenáročných výrob s nízkými náklady práce, které umožňuje faktická finanční výhoda švarcsystému pro zaměstnavatele a možná výhoda vyššího příjmu pro OSVČ,
- postupnou ztrátu konkurenceschopnosti některých podniků, které mohou utrpět ztráty nedostatkem loajality svých „zaměstnanců“ na živnostenský list (osoba pracující na živnostenský list musí preferovat své zájmy jakožto podnikatele, zájmy odběratelského podniku jsou pro něho druhotné),
- živnostníci i zaměstnanci mají stanoveny stejné sazby pro daně z příjmu a odvody na zdravotní a sociální účely, ty se však počítají z různých základů, reálné daně a odvody jsou pro živnostníky podstatně nižší ve srovnání se zaměstnanci; neúměrným rozšířením švarcsystému tak dochází k propadům příjmů v oblasti daňové i zdravotního a sociálního pojištění, které musí vyrovnávat v rámci solidarity zaměstnanci a korporace,
- narušení konkurenčního prostředí, dalo by se i říci nekalá konkurence, kdy podniky, které využívají švarcsystému pro snížení nákladů, získávají oproti těm, které řádně dodržují zákony, neoprávněnou konkurenční výhodu, trh tak dává neobjektivní informace o nákladech,
- ztráta pracovní a sociální ochrany „ičařů“ s následnými dopady na jejich sociální situaci a sociální zabezpečení.

Dá se očekávat, že rozšiřování švarcsystému narazí v podnikatelské sféře na své přirozené hranice. Vznikne dynamická rovnováha, kde na jedné straně bude snaha o snižování nákladů, vyšší pružnost pracovního trhu a přenos podnikatelských rizik a na druhé straně hrozba nízké odbornosti, nedostatek loajality a hrozba technického a technologického zaostání.

Řešení problémů švarcsystému

Z předchozích kapitol vyplývají pozitiva a negativa švarcsystému. Na jedné straně zpříjemňují prostředí pro malé firmy a samotné pracovníky, na druhé směřují k fixaci stávající technologické a ekonomické úrovně české ekonomiky a zesilují nerovné postavení ekonomických subjektů na trhu a prohlubují rizika deficitu veřejných rozpočtů. Období nutné potřeby stimulace samostatné výdělečné činnosti skončilo. Česká republika dnes patří k zemím s rozsáhlým sektorem sebezaměstna-

7. Zdánlivě samostatná výdělečná činnost (švarcsystém)

ných. Rozsah zdánlivé samostatné výdělečné činnosti¹¹⁷ je produktem stimulace drobného podnikání v 90. letech. Daňové zvýhodnění sebezaměstnaných, ze kterého švarcsystém čerpá svoji sílu, je nejvyšší v EU.¹¹⁸

Vzhledem k potřebě řešit deficity veřejných rozpočtů je však třeba brát v úvahu i tento segment zaměstnanosti, který je zdrojem výdajů nekrytých příjmy. Ve své podstatě může být předmětem kritiky českých podniků ze strany účastníků jednotného vnitřního evropského trhu z titulu sociálního dumpingu.

Vzhledem k tomu, že se podnikatelské subjekty chovají podle signálů trhu a nástrojů dlouhodobé hospodářské politiky státu, především fiskálních nástrojů, je třeba hledat řešení v ekonomické oblasti. Kontrolní činnost institucí trhu práce (dříve úřadů práce, dnes inspektorátů práce) se ukázaly jako neefektivní. Tyto orgány mají totiž zájem na vysoké zaměstnanosti ve svém regionu. V případě zjištěného obcházení zákona o zaměstnanosti navíc správní řízení často naráželo na nejednoznačnost výkladu příslušných právních norem.

Disproporce v postavení zaměstnanců a osob zdánlivě samostatně výdělečně činných, malých firem využívajících práce na živnostenský list a ostatních podniků mohou řešit nástroje fiskální politiky, které povedou ke snížení daňového diferenciatu mezi korporacemi, osobami samostatně výdělečně činnými a zaměstnanci:

- selektivní nástroje - úprava a precizace algoritmu pro výpočet základu daně a vyměřovacích základů pro sociální a zdravotní pojištění, zvýšení kontrolní funkce správců daní a pojištění,
- systémová opatření - sjednocení vyměřovacích základů s daňovými, sjednocení výběru daní a pojistného, snížení daňové zátěže přímými daněmi ve prospěch nepřímých.

Uvedené nástroje však mohou působit pouze v komplexu, ne izolovaně. Možné sociální dopady si vynucují jejich postupnou a dlouhodobou realizaci. Na druhé straně však pokračování ve stávajícím stavu vyvolá finanční deficity důchodového a zdravotního systému.

¹¹⁷ Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti dosahuje 1/5, což je vůči okolním ekonomikám nesrovnatelně vysoké, blíže Vlach, J.: Sebezaměstnaní v Evropské unii. In: Průša a kol.: Postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Praha: VÚPSV 2006

¹¹⁸ Daňové náklady (vč. pojištění) na jednotku přidané hodnoty v sektoru osob samostatně výdělečně činných představovaly v roce 2005 zhruba 56 % úrovně korporací. Ve ostatních zemích EU nebyly nižší než 63 % mimo Řecka (62,3 %).

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

Analýza v této kapitole naráží na dílčí a mnohdy vzájemně protichůdné informace o sociálně příjmových podmínkách sektoru samostatné výdělečné činnosti (dále jen „sektor SVC“) v zahraničních a tuzemských zdrojích. Kritériem hodnocení jednotlivých aspektů místa osob samostatně výdělečně činných (dále jen „OSVČ“ nebo „sebezaměstnaní“) ve společnosti z hlediska ekonomického a sociálního postavení tak mohla být pouze komplexně zmapovaná sociální skupina zaměstnanců v České republice. Základním zdrojem informací bylo terénní šetření o sociálně ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v roce 2006 (dále jen „terénní šetření 2006“) v ČR, které v roce 2006 realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí (dále jen „VÚPSV“) ve spolupráci s agenturou Factum Invenio a Hospodářskou komorou ČR. Dílčí informace poskytují i šetření domácností Českého statistického úřadu (dále jen „ČSÚ“) a zprávy Mezinárodní organizace práce (dále jen „ILO“).

8.1 Příjmy osob samostatně výdělečně činných

Příjmy jsou, jako zdroj uspokojování životních potřeb, základním motivem sociální a ekonomické aktivity jednotlivců, domácností, sociálních skupin. Příjmová pozice, tj. úroveň příjmů, jejich dynamika, relace k příjmům ostatních osob a sociálních skupin představují podstatný faktor jejich sociálního statusu.

Statistické prameny¹¹⁹ ukazují, že celkové příjmy OSVČ (jednotlivců, domácností, souhrnu sociální skupiny) mají, jako u ostatních skupin, heterogenní charakter. V různých proporcích tvoří celkové příjmy OSVČ tyto základní složky: příjmy z podnikání a z jiné samostatné výdělečné činnosti (dále jen „příjmy z podnikání“), příjmy ze zaměstnaneckého a obdobného poměru (v terminologii zákona o daních z příjmu - příjmy ze závislé činnosti a funkční požitky), sociální příjmy, tj. všechny typy sociálních dávek ze státních (popř. jiných - nestátních) systémů, ostatní příjmy (např. příjmy - důchody z vlastnictví, výhry ze sázek apod.).

Příjmy z podnikání v ČR v současné době překračují dvě třetiny celkových příjmů domácností OSVČ. U jednotlivých podnikatelů se pohybují zhruba mezi 75 až 90 % podle toho, zda příjmy z podnikání jsou jediným příjmovým zdrojem nebo jsou doplňovány dalšími zdroji.

Základem utváření příjmů z podnikání jsou dosažené tržby. Po odečtení souhrnu nákladů (výdajů¹²⁰), které byly na tržby vynaloženy, tvoří zůstatek tzv. smíšený důchod.

¹¹⁹ a) ČSÚ: Sociální situace domácností v roce 2001 (údaje za hospodařící domácnosti v roce 2001). Praha 2003. Kód: 3006-03; b) ČSÚ: Mikrocensus 2002 (Příjmy hospodařících domácností). Praha 2004. Kód: 3009-04; c) ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006. Praha 2007. Kód: 3012-07.

Definice v těchto pramenech rozumějí pod pojmem „příjem“ peněžní a naturální příjmy. Příjmy jsou uváděny jako hrubé (tj. před odečtením součtové daňové zátěže, kterou je součet daně z příjmů fyzických osob a příspěvků na sociální a zdravotní pojištění placených za vlastní osobu) a/nebo čisté (tj. po odečtení uvedené daňové zátěže); čisté příjmy představují tu část, o jejímž použití rozhoduje suverénně její příjemce (disponibilní příjmy).

¹²⁰ Do nákladů (výdajů) vynaložených na dosažení tržeb jsou v národním účetnictví (viz ESA 95) zahrnuty - hodnota zboží a služeb spotřebovaných při vytváření vlastního zboží a služeb, náhrady zaměstnancům a nepřímé daně hrazené z tržeb.

Smíšený důchod OSVČ je definován (viz ESA 95) jako souhrn důchodu z podnikání a důchodu z pracovní činnosti OSVČ pro vlastní podnik. Důchod z podnikání představuje zisk plynoucí z produktivního využívání kapitálu (vlastního nebo disponibilního z cizích zdrojů). Důchod z pracovní činnosti OSVČ pro vlastní spotřebu lze charakterizovat jako „podnikatelskou mzdu“, plynoucí z pracovního vkladu podnikatele do samostatné výdělečné činnosti. Národní účetnictví tyto důchodové složky neodděluje.

Zdroje smíšeného důchodu - práce a kapitál - odrážejí dvojakost ekonomického a sociálního postavení OSVČ:

- pracovní vklad jako příjmový zdroj je spojuje se sociální skupinou zaměstnanců,
- příjem plynoucí z využívání kapitálu znamená sblížení s kapitálovými vlastníky, jejichž převažujícím příjmovým zdrojem jsou výnosy z držby kapitálu (investoři, rentiéři).¹²¹

Z číselných charakteristik úrovně a dynamiky smíšeného důchodu a jeho relací k dalším příjmovým charakteristikám v letech 1995, 2006 a 2007 (viz níže uvedená tabulka) lze dovodit tyto souvislosti:

- Absolutní hodnoty smíšeného důchodu uvedené v řádku 1 představují podle metodiky národních účtů souhrn těchto důchodů OSVČ plynoucích jak z oficiální (tj. běžně vykazované) části národní ekonomiky, tak z části neformální (skryté, nedeklarované, šedé, resp. černé); obdobně odrážejí souhrn ekonomických procesů i údajů za mzdy a platy, počty SVČ a zaměstnanců;
- Objem hrubého nominálního smíšeného důchodu OSVČ představuje v současné době (2007) necelou pětinu (18,3 %) souhrnu běžných nominálních příjmů sektoru domácností a zhruba 30 % jejich příjmů ze zaměstnání (pracovních příjmů).¹²² V dlouhodobější retrospektivě (1995-2007) byla dynamika hrubého smíšeného důchodu (dále jen „HSD“) z hlavních příjmových agregátů domácností nižší (meziroční přírůstek 4,9 %, objem mezd a platů rostl ročně o 7,0 % a objem sociálních příjmů o 9,4 %; podíl smíšeného důchodu na celkových příjmech domácností poklesl z cca 23 % na 18 %). Faktorem nižší dynamiky smíšeného důchodu je především rostoucí intenzita konkurence na trhu výrobků a služeb, a to jak uvnitř sektoru samostatné výdělečné činnosti (především vliv postupného zaplňování mezery v uspokojování koupěschopné poptávky vzniklé před rokem 1990), tak mezi tímto sektorem a sektorem velkých společností (kooperací).
- Průměrná měsíční úroveň hrubého smíšeného důchodu na jednoho samostatně výdělečně činného dosahovala 43 tis. Kč v roce 2007, při výrazné diferenciaci důchodů mezi jednotlivými podnikateli.

Členění smíšeného důchodu (po odpočtu daňové zátěže) na podnikatelskou a spotřební složku probíhá u každého podnikatele individuálně, na základě subjektivního rozhodování, které přihlíží k postavení jeho firmy na trhu, síle konkurenčních tlaků a dalším vnějším faktorům. Nízký podíl podnikatelského užití může ohrozit konkurenceschopnost subjektů, nízký podíl spotřební složky (v důsledku nízkých tržeb, vysokých nákladů, nutnosti vysokých vkladů do racionalizace ekonomiky firmy aj.) může vést k „podnikatelskému pauperismu“, tj. ke stlačování osobní spotřeby OSVČ a jejich domácností na prosté minimum reprodukce života. Faktické hranice mezi podnikatelským a spotřebním užitím smíšeného důchodu jsou značně neurčitě. Existují

¹²¹ ESA 95 charakterizuje tento subsektor domácností jako „příjemce důchodů z vlastnictví“; (odst. 2.81, symbol S.1441).

¹²² Součet smíšeného důchodu a mezd a platů.

oblasti, v nichž oba okruhy využití důchodů splývají a probíhají souběžně (např. využívání nemovitostí, dopravních prostředků aj. souběžně a neoddělitelně k produktivním a spotřebním účelům¹²³).

- d) Průměrná úroveň (podíl) hrubého smíšeného důchodu připadající na jednoho samostatně výdělečně činného přesahuje v současné době (2007) průměrnou výši hrubých mezd a platů na zaměstnance zhruba dvakrát. HSD na OSVČ činí 43 378 Kč měsíčně, průměr mezd a platů na zaměstnance 21 692 Kč měsíčně.

¹²³ Souběžné produktivní a spotřební užití smíšeného důchodu se realizuje zejména u drobných živností provozovaných v relativně jednoduchých podmínkách (s malým kapitálovým vybavením, výrobou jednoduchých produktů nebo poskytováním jednoduchých služeb).

Tabulka č. 22 Úroveň a dynamika smíšeného důchodu v relaci s dalšími příjmovými charakteristikami a údaji o zaměstnanosti ve vybraných letech období 1995 až 2007^{1,2}

ř.	ukazatele			absolutně			relativně (%)			
	02	03	04	absolutně						
				1995	2000	2007				
01	02	03	04	1995	2000	2007	2000/1995	2007/2000	2007/1995	
1	smíšený důchod	a	mld. Kč	281,4	374,0	487,9	b	132,9	130,5	173,4
2							c	5,9	3,9	4,7
3	mzdy a platy	a	mld. Kč	486,0	688,0	1 097,9	b	141,6	159,6	225,9
4							c	7,2	6,9	7,0
5	sociální dávky	a	mld. Kč	159,4	276,8	466,3	b	173,7	168,5	292,5
6							c	11,7	7,7	9,4
7	běžné příjmy sektoru domácnosti celkem ³	a	mld. Kč	1 204,3	1 748,5	2 661,8	b	145,2	152,2	221,0
8							c	7,7	6,2	6,8
9	OSVČ ²	a	tis. os.	712,6	857,3	937,3	b	120,3	109,3	131,5
10							c	3,8	1,3	2,3
11	zaměstnanci	a	tis. os.	4 435,6	4 083,0	4 224,4	b	92,1	103,5	95,2
12							c	-1,6	0,5	-0,4
13	zaměstnaní celkem	a	tis. os.	5 148,2	4 940,3	5 161,7	b	96,0	104,5	100,3
14							c	-0,8	0,6	0,0
15	smíšený důchod na OSVČ	a	Kč/měs.	32 908	36 354	43 378	b	110,5	119,3	131,8
16							c	2,0	2,6	2,3
17	mzdy a platy zaměstnanců	a	Kč/měs.	9 131	14 042	21 658	b	153,8	154,2	237,2
18							c	9,0	6,4	7,5

Zdroj: A) MPSV: Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993 - 2007; B) ČSÚ: HDP a národní účty, <http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenka.presmsocas>

Poznámky a vysvětlivky: 1) Údaje v řádcích 1, 3, 5, 7 sloupce 05 až 07 převzaty z pramene A; údaje v řádcích 9, 11, 13 dle pramene B; 2) Obsah řádků: a) absolutní údaje o peněžních příjmech a počtu osob v tisících, b) procentní změna v obdobích; c) průměrný roční přírůstek nebo úbytek (-) v procentech; 3) Další příjmy domácností tvoří nemzdové náhrady zaměstnancům, důchody z vlastnictví a náhrady výdajů.

Průměrný podíl HSD na OSVČ se přitom vyvíjel pomaleji než průměrná hodnota mezd a platů na zaměstnance, odstup průměrných hodnot HSD od průměrných mezd a platů v roce 1995 činil 3,6násobek; v roce 2000 2,6násobek, přesto zůstává příjmová výhodnost samostatné výdělečné činnosti nadále výrazná. Na úroveň a dynamiku veličin působí řada faktorů, např. vzrůstající konkurence zpomaluje dynamiku smíšeného důchodu, u mezd a platů působí na jejich vyšší růst v sektoru velkých společností, vliv má i růst počtu OSVČ a pokles zaměstnanecké zaměstnanosti v období do roku 2006.

Šetření ČSÚ o příjmech domácností jednotlivých sociálních skupin obyvatelstva¹²⁴ obsahuje rovněž údaje o příjmech domácností z podnikatelské činnosti. Z údajů těchto šetření lze odvodit rozsah příjmů z podnikání připadající na jednu osobu samostatně výdělečně činnou.¹²⁵ Z metodických vysvětlivek k jednotlivým šetřením ČSÚ vznikají určité nejasnosti o obsahu v nich uváděných příjmů. Šetření „Sociální situace domácností v roce 2001“ je charakterizuje jako „částky, které byly z výsledků podnikání vyčleněny pro uspokojení potřeb domácnosti a jejích členů“; v šetření Mikrocensus 2002 se zjišťoval hrubý hospodářský výsledek, tj. rozdíl mezi celkovými příjmy (tržbami) a vynaloženými náklady snížený o pojistné na sociální a zdravotní pojištění a v šetření Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006 metodika stanovila, že „Osoby zabývající se podnikáním měly několik možností pro vyjádření výsledku svého hospodaření. Mohly uvést výši hrubého zisku/ztráty podle daňového přiznání, roční vyměřovací základ pro zdravotní a sociální pojištění, hospodářský výsledek podle účetní závěrky či vlastní odhad podle hrubého nebo čistého zisku, příp. ztráty“.

Z rozdílu metodických přístupů plyne, že novější šetření (2002, 2006) vycházejí z toho, že příjmy z podnikání v šetřeních sociálního charakteru se svým obsahem blíží smíšenému důchodu a starší metodika tyto příjmy chápe jako spotřební složku vyčleněnou z celkových příjmů z podnikání, tzn. že se svým charakterem blíží obsahu „podnikatelské mzdy“.

Údaje o smíšeném důchodu a částce příjmů z podnikání na jednoho OSVČ za roky 2002 a 2006 uvádí následující tabulka:

¹²⁴ Šetření ČSÚ Sociální situace domácností v roce 2001 (údaje za hospodařící domácnosti v roce 2001). Praha 2003. Kód: 3006-03; Mikrocensus 2002 (Příjmy hospodařících domácností). Praha 2004. Kód: 3009-04; Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006. Praha 2007. Kód: 3012-07. O příjmech sociálních skupin obyvatelstva poskytuje také informace šetření o příjmech a výdajích domácností na základě zjišťování rodinných účtů; vzhledem k malé četnosti a stabilitě základního souboru respondentů (zpravodajové ekonomizují své výdaje na základě jejich průběžně vedené evidence) nejsou podle názoru analytiků hodnoty tohoto šetření vhodné pro analýzu příjmů podle sociálních skupin.

¹²⁵ Podrobněji o postupu převedení údajů šetření na údaje o rozsahu příjmů z podnikání na OSVČ viz: Baštýř, I.: Příjmy osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. In: Průša, L., Baštýř, I., Bruthansová, D., Brachtl, M., Kotýnková, M., Kozelský, T., Novák, J., Vlach, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie. Praha: VÚPSV 2006. ISBN 80-87007-33-6, s. 100 - 129I.

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

Tabulka č. 23 **Smíšený důchod a příjmy z podnikání na jednoho OSVČ za roky 2002 a 2006**

	2002	2006
A) údaje národních účtů		
smíšený důchod (mld. Kč)	390,6	470,6
OSVČ (tis. osob)	905,4	924,9
smíšený důchod na OSVČ (Kč/měsíc)	35 951	42 401
B) údaje šetření o soc. situaci domácností		
příjmy z podnikání (mld. Kč)	139,3	171,9
OSVČ (tis. osob)	612,4	611,8
příjmy z podnikání na OSVČ	18 949	23 415

Zdroj: A) MPSV: Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993 až 2007, tab. č. 6; o počtu OSVČ: ČSÚ: HDP a národní účty, tabulka M000130 Obyvatelstvo a zaměstnanost, <http://dw.czso.cz/rocenka/rocenka.presmsocas>; přístup 15.7.2008; B) ČSÚ: Mikrocensus (Příjmy hospodářských domácností) 2002; za rok 2006: ČSÚ: příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006

Při pojetí charakteru příjmů novějších metodik uvedených v části B uvedené tabulky se ukazuje značný rozdíl příjmů na osobu SVČ mezi makroekonomickými charakteristikami smíšeného důchodu a hodnotami příjmů z podnikání udávanými respondenty v sociálních šetřeních. Diference (vedle technických rozdílů obou informačních zdrojů) mají podstatné odůvodnění:

- rozsah zahrnovaných příjmů (důchodů),
- rozsah osob (národní účty - osoby i důchody včetně neformální, skryté ekonomiky; sociální statistika - příjmy z podnikání uváděné v domácnostech v čele s OSVČ).

Autoři studie se přiklánějí k interpretaci příjmů z podnikání uváděných ve starších metodikách sociálních statistik, tj. k jejich pojetí jako částek, které byly z výsledků podnikání vyčleněny ke spotřebě. Důvodem k tomuto pojetí je zejména srovnávání příjmů domácností OSVČ s příjmy domácností zaměstnanců a ostatních sociálních skupin, u nichž zjištěné příjmy (mzdy, platy, sociální příjmy) mají nesporně charakter zdrojů na krytí osobních potřeb.¹²⁶

¹²⁶ Při tomto pojetí lze ve výše uvedeném přehledu orientačně interpretovat „příjem z podnikání na OSVČ“ jako přiblížení se rozsahu „podnikatelské mzdy“. Její podíl se pak zcela orientačně pohybuje okolo poloviny smíšeného důchodu na jednu OSVČ (v roce 2002: 35 951/18 949, v roce 2006 42 401/23 415).

Tabulka č. 24 Charakteristiky diverzifikace osob a hrubých příjmů v domácnostech základních sociálních skupin (OSVČ, zaměstnanci, ostatní) a jejich souhrnu v letech 2002 a 2006

ř.	charakteristiky	sociální skupiny domácností ¹											
		OSVČ			zaměstnanci			ostatní ⁷			souhrnně		
		2002	2006	2002	2006	2002	2006	2002	2006	2002	2006	2006/02	
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k			
	A. osoby (tis.)												
1	OSVČ abs.	612,4	611,8	80,8	80,3	35,2	33,3	728,4	725,4	0,996			
2	%	38,1	38,5	1,4	1,4	1,2	1,2	7,2	7,1	.			
3	zaměstnanci abs.	279,7	285,8	3 269,5	3 310,5	214,2	234,1	3 763,4	3 830,4	1,018			
4	%	17,4	18,0	57,5	58,1	7,6	8,1	37,2	37,7	.			
5	ostatní abs. ²	715,3	692,0	2 337,8	2 307,4	2 571,8	2 605,3	5 624,9	5 604,7	0,996			
6	%	44,5	43,5	41,1	40,5	91,2	90,7	55,6	55,2	.			
7	celkem abs. ³	1 607,4	1 589,6	5 688,1	5 698,2	2 821,2	2 872,7	10 116,7	10 160,5	1,004			
8	%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	.			
	B. hrubé příjmy (mld. Kč)												
9	z podnikání	139,3	171,9	18,9	21,7	4,4	3,7	162,6	197,3	1,313			
10	ze závislé činnosti	44,4	51,6	590,5	708,5	36,0	42,8	670,9	802,9	1,197			
11	sociální	17,2	18,9	68,1	77,2	175,5	209,5	260,8	305,6	1,172			
12	ostatní ⁴	4,6	5,0	12,9	13,3	9,2	15,2	26,7	33,5	1,255			
13	celkem	205,5	247,4	690,4	820,7	225,1	271,2	1 121,0	1 339,3	1,195			
	podíl příjmů v %:												
14	z podnikání	67,8	69,5	2,7	2,6	2,0	1,6	14,5	14,7	.			
15	ze zaměstnání	21,6	20,9	85,5	86,3	16,0	15,8	59,8	59,9	.			
16	sociální a ostatní	10,6	9,6	11,8	11,1	82,0	82,6	25,7	25,4	.			
	C. příjmy na osobu (Kč/měs.)												
17	OSVČ z podnikání ⁵	18 949	23 415	19 501	22 520	10 417	9 259	18 606	22 654	1,218			
18	zaměstnanci ze záv. činnosti ⁶	13 218	15 045	15 050	17 835	14 006	15 236	14 855	17 468	1,176			

Zdroji: A: ČSÚ: Mikrocensus (Příjmy hospodařících domácností) 2002; B: ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácnosti ČR za rok 2006; výpočty VÚPSV
Poznámky a vysvětlivky: 1) Sociální skupina domácností se stanoví podle osoby stojící v jejím čele („přednost domácnosti“); 2) Nezaopatřené děti, důchodci, nezaměstnaní a další osoby nezařazené jako OSVČ a zaměstnanci; 3) Celkový počet osob žijících v domácnostech jednotlivých sociálních skupin; 4) Sociální příjmy, výnosy z kapitálu, výhry z loterií apod.; 5) Řádek 9:12: Rádek 9:12: Rádek 1; 6) Rádek 10:12: Rádek 3; 7) Domácnosti důchodců, nezaměstnaných a dalších osob nezařazených do OSVČ a zaměstnanců.

Příjmy ze závislé výdělečné činnosti činí v domácnostech, v jejichž čele stojí osoba SVČ, zhruba 20 % jejich celkových příjmů (viz řádky 10 a 15, sl. c a d tabulky). Tento poměrně vysoký podíl je dán především značným rozsahem osob - zaměstnanců žijících v domácnostech OSVČ; jejich podíl na celkovém počtu osob žijících v těchto domácnostech se pohybuje okolo 17 až 18 % (viz řádky 3 a 4, sl. c a d tabulky).

Část příjmů ze závislé činnosti plyne těm OSVČ, které vedle podnikatelské činnosti jako hlavního zdroje příjmů vykonávají zaměstnaneckou činnost jako vedlejší příjmový zdroj. Velmi orientačně lze z pramene uvedeného v publikaci ČSÚ Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006¹²⁷ odvodit, že tyto příjmy mohou činit v relaci k příjmům z podnikatelské činnosti zhruba 4 až 5 %;¹²⁸ významnější rozsah je přitom u OSVČ žijících v domácnostech v čele se zaměstnancem nebo jiné osoby mimo OSVČ.

Souhrnně lze situaci domácností OSVČ a jejich srovnání s domácnostmi zaměstnanců a souhrnu ostatních sociálních skupin shrnout, pokud jde o spotřební příjmy, takto:

- a) Sociální skladba osob a příjmů v domácnostech OSVČ je výrazně heterogennější, než je tomu u domácností zaměstnanců a souhrnu ostatních sociálních skupin. V domácnostech OSVČ činí podíl OSVČ jen necelých 40 % a podíl v nich žijících zaměstnanců dosahuje téměř jedné pětiny; naproti tomu v domácnostech zaměstnanců dosahuje podíl zaměstnanců téměř 60 % a podíl OSVČ činí jen něco přes 1 %.

Ve struktuře příjmů činí hlavní příjmový zdroj:

- domácnosti OSVČ zhruba 70 % příjmy z podnikání,
- domácnosti zaměstnanců přes 85 % příjmy za závislé činnosti,
- souhrn ostatních sociálních skupin cca 83 % příjmů má sociální charakter.

Rozdíly ve struktuře osob a příjmových zdrojů mezi domácnostmi OSVČ, zaměstnanců a ostatních sociálních skupin plynou z komplexu faktorů, z nichž nejvýznamnější jsou:

- Vývojové souvislosti - proces konstituování domácností OSVČ jako samostatné sociální struktury (utváření jejich specifických vnitřních vazeb a způsobu života) neprobíhá v ČR vzhledem k přerušení samostatné výdělečné činnosti v období 2. světové války a komunistického režimu ani celou generaci; dosažení homogennější struktury domácností zřejmě vyžaduje delší období.
 - Sociálně-ekonomické souvislosti - rizika samostatné výdělečné činnosti (odpovědnost, konkurenční tržní vztahy atd.) mohou vytvářet uvnitř domácností OSVČ zájem o kombinaci příjmů z podnikání se zaměstnaneckými a sociálními (tj. stabilnějšími) příjmovými zdroji části výdělečně činných osob v nich žijících. Část příjmů ze zaměstnaneckých vztahů je zřejmě dána činností osob se statutem OSVČ, které kombinují samostatnou činnost s pracovním vztahem; jde pravděpodobně o druhé OSVČ v domácnostech (k podrobnější analýze nejsou dostupné informace).
- b) Úroveň hrubé měsíční „podnikatelské mzdy“, tj. podílu příjmu z podnikání na jednu OSVČ je jak v domácnosti, v jejímž čele je OSVČ, tak v souhrnu všech domácností

¹²⁷ ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006. Praha: 2007. Kód: 3012-07

¹²⁸ Objem příjmů ze závislé činnosti odvozený z rozsahu příjmů z vedlejší závislé činnosti; podle uvedeného pramene v roce 2007 příjmy v rozsahu 8 až 9 mld. Kč ročně.

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

v roce 2002 i 2006 vyšší než „zaměstnanecká mzda“ (příjem ze závislé činnosti na zaměstnanci).

Tabulka č. 25 „Podnikatelská mzda“ a zaměstnanecký výdělek

	homogenní domácnosti ¹		souhrn domácností	
	2002	2006	2002	2006
a) „podnikatelská mzda“ ²	18 949	23 415	18 606	22 654
b) zaměstnanecká mzda ³	15 050	17 835	14 855	17 648
poměr a : b	1,259	1,313	1,253	1,297

Zdroj: ČSÚ: Mikrocensus (Příjmy hospodářských domácností) 2002; ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006; výpočty VÚPSV- tabulka Charakteristiky diverzifikace osob a příjmů v domácnostech základních sociálních skupin (OSVČ, zaměstnanci, ostatní) a jejich souhrnu v letech 2002 a 2006

Poznámky: 1) Domácnosti v čele s OSVČ nebo zaměstnancem;

Rozložení podle čistých peněžních příjmů zřetelně prokazuje větší rozptýlení příjmů na osobu u domácností OSVČ, než je tomu u domácností zaměstnanců. Projevují se základní rozdíly v mechanismech utváření příjmů mezi OSVČ a zaměstnanci.

Tabulka č. 26 Charakteristiky rozložení a diferenciacie čistých peněžních příjmů¹ na osobu v domácnostech OSVČ a zaměstnanců v letech 2002 a 2006

A. 2002²

ř.	výše čistého měsíčního příjmu na osobu v Kč	% domácností	
		OSVČ	zaměstnanci
a	b	c	d
1	do 3 000	3,8	0,8
2	3 001 - 4 000	5,9	4,8
3	4 001 - 5 000	9,1	10,5
4	5 001 - 6 000	10,2	11,5
5	6 001 - 7 000	13,0	11,7
6	7 001 - 8 000	10,1	11,4
7	8 001 - 9 000	5,0	10,3
8	9 001 - 10 000	9,0	8,2
9	10 001 - 12 000	9,5	11,9
10	12 001 - 14 000	6,4	7,7
11	14 001 - 16 000	3,0	4,3
12	16 001 a více	15,1	6,9
13	počet domácností celkem (tis.)	519,1	2 017,3
14	první decil (d_1)	4 053	4 396
15	medián (m_e)	7 707	7 928
16	devátý decil (d_9)	17 889	14 385
17	d_9 / d_1	4,41	3,27

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

B. 2006³

ř.	výše čistého měsíčního příjmu na osobu v Kč	% domácností	
		OSVČ	zaměstnanci
a	b	c	d
18	do 4 000	4,3	3,5
19	4 001 - 6 000	12,0	14,2
20	6 001 - 8 000	20,0	19,8
21	8 001 - 10 000	19,5	18,4
22	10 001 - 15 000	26,5	28,2
23	15 001 - 20 000	7,6	10,1
24	20 001 a více	10,2	5,8
25	počet domácností celkem (tis.)	502,1	2 006,9
26	první decil (d_1)	4 951	4 915
27	medián (me)	8 596	8 641
28	devátý decil (d_9)	20 099	17 080
29	d_9 / d_1	4,05	3,48

Zdroje: **A:** ČSÚ: Mikrocensus 2002, **B:** ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006.

Poznámky a vysvětlivky: 1) Souhrn všech příjmů (pracovní, sociální, ostatní); 2) Pramen A, 3) Pramen B.

Přes skutečnost, že téměř třetina celkových příjmů v domácnostech OSVČ se utváří z jiných zdrojů a jinými mechanismy, než jsou příjmy z podnikání, prosazují se v celkovém příjmu na osobu výrazné rozdíly dané pozicí jednotlivých OSVČ na trhu (rozsah podnikatelské činnosti, vybavenost kapitálem, konjunkturální situace apod.). Vliv mají i subjektivní dispozice a schopnosti jednotlivých samostatně výdělečně činných osob. Tyto souvislosti vyúsťují v relativně značný diferenciál příjmů v domácnostech OSVČ (poměr devátého a prvního decilu přesahuje hodnotu 4) a rovněž v polarizaci příjmů projevující se ve vysoké četnosti jejich podílu v nejvyšších příjmových pásmech. Od diferenciace příjmů OSVČ se odstupňování příjmů domácností zaměstnanců liší podstatně, je sevřenější (decilový poměr se pohybuje pod úrovní 4). Mzdy a platy jsou jen zprostředkovaně závislé na tržně konjunkturální situaci konkrétního zaměstnavatele, podléhají řadě regulací (pracovní a mzdově právní předpisy), dolní úroveň je regulována minimální mzdou, regulační úlohu plní kolektivní smlouvy a, zejména v nepodnikatelské sféře, zákonné předpisy.

Test souvislostí mezi úrovní příjmů na osobu v domácnostech OSVČ a jejich základními sociálně ekonomickými charakteristikami včetně srovnání s domácnostmi zaměstnanců autoři provedli na výstupech Mikrocensu 2002. Lze odůvodněně předpokládat, že základní charakter korelací mezi příjmy na osobu a sociálně ekonomickými znaky je trvalejší.

K metodice a obsahu informací v následující tabulce je nezbytné uvést:

- v každé sociální skupině byly domácnosti rozděleny do deseti pásem podle vzestupné úrovně čistých příjmů na osobu,
- v každém decilovém pásmu byla vypočtena průměrná hodnota hrubého a čistého příjmu a rovněž průměrné hodnoty sociálně ekonomických charakteristik.

Tabulka č. 27 Rozdělení domácností OSVČ a zaměstnanců podle výše ročního hrubého a čistého peněžního příjmu na osobu do decilových příjmových pásem a základní sociálně ekonomické charakteristiky domácností a osob v jejich čele v příjmových pásmech; údaje Mikrocensu 2002

decilové pásmo příjmů	úroveň příjmů										sociálně ekonomické charakteristiky domácností										OSVČ					
	hrubé peněžní příjmy na osobu					čisté peněžní příjmy na osobu					průměrný počet osob					osoba v čele					obec bydliště					se za-měst.
	OSVČ	zaměst-nanci	c/d	e	f	OSVČ	zaměst-nanci	f/g	h	celkem	výděl. činní	nezaop. děti	vzdělání	charakter zaměstnání ⁽¹⁾	věk	počet obyv.	nad 100 tis.	bez za-měst.								
a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v					
1	první	39 043	51 588	75,7	37 534	45 400	82,7	OSVČ	1,34	1,88	63,6	2,4	16,3	58,0	34,0	4,3	21,3	9,1	92,1	7,9						
2								zam.	3,93	1,29	73,6	2,9	12,0	67,2	40,4	1,8	21,6	11,8								
3	druhé	60 144	69 812	86,2	55 172	58 671	94,0	OSVČ	3,63	1,49	54,9	6,5	25,0	58,7	38,9	2,1	14,2	22,2	85,6	14,4						
4								zam.	3,63	1,56	62,3	6,9	24,0	58,8	34,6	2,9	16,0	11,9								
5	třetí	73 680	83 484	88,3	66 858	69 350	96,4	OSVČ	3,50	1,62	44,8	6,3	25,6	54,4	21,9	2,0	11,6	16,6	84,0	16,0						
6								zam.	3,37	1,70	56,7	6,3	25,7	56,5	30,7	7,8	17,1	13,6								
7	čtvrté	86 782	97 110	89,4	76 313	79 760	95,7	OSVČ	3,65	1,77	59,5	6,8	27,1	50,6	28,6	4,3	24,0	12,9	76,9	23,1						
8								zam.	3,17	1,71	55,7	10,5	32,2	49,2	25,4	11,1	14,2	14,1								
9	páté	100 359	111 054	90,8	87 295	89 648	97,4	OSVČ	3,36	1,86	62,0	13,1	18,5	60,9	24,3	5,7	14,2	29,6	76,9	23,1						
10								zam.	2,81	1,78	60,0	10,0	28,7	51,8	20,0	14,9	18,8	18,9								
11	šesté	117 988	124 955	94,4	102 717	100 908	101,8	OSVČ	3,01	1,80	47,7	16,4	34,1	43,1	21,3	24,0	15,8	26,8	78,8	21,2						
12								zam.	2,60	1,72	55,5	11,4	28,1	55,9	20,4	21,2	13,5	17,5								
13	sedmé	139 711	142 209	98,2	119 806	113 756	105,3	OSVČ	2,80	1,87	46,1	25,2	43,2	38,8	22,1	30,1	15,8	26,2	75,5	24,5						
14								zam.	2,44	1,77	46,8	15,6	39,4	42,4	21,6	23,7	11,3	25,3								
15	osmé	173 707	165 282	105,1	143 953	130 175	110,6	OSVČ	2,72	2,03	48,3	23,0	47,2	44,8	20,9	21,2	6,9	35,3	65,6	34,4						
16								zam.	2,28	1,72	45,7	19,0	41,9	43,0	23,4	25,6	9,4	24,0								
17	deváté	227 661	201 590	113,0	186 468	155 257	120,1	OSVČ	2,35	1,78	42,5	22,2	40,0	36,4	19,9	17,3	4,9	36,8	76,5	23,5						
18								zam.	2,09	1,74	35,1	22,1	50,6	30,0	23,6	26,0	7,3	30,8								
19	desáté	448 877	320 018	140,3	344 113	237 699	144,8	OSVČ	2,06	1,61	20,9	27,2	59,5	22,7	23,8	20,4	6,8	51,1	72,6	27,4						
20								zam.	1,86	1,62	18,2	35,1	64,9	19,0	33,4	23,7	4,8	43,1								
21	průměr	127 776	121 364	105,3	107 623	96 961	111,0	OSVČ	3,10	1,72	47,4	14,9	33,6	46,8	25,5	13,0	13,6	26,6	79,2	20,8						
22								zam.	2,82	1,66	50,9	14,0	34,8	47,9	27,4	15,8	13,4	21,1								

Zdroj: ČSÚ: Mikrocensus 2002, výpočty VÚPSV

Poznámky a vysvětlivky: 1) třída KZAM (kategorie zaměstnání); 1) zákonodárci a vedoucí prac.; 2) věd. a odbor. pracovníci; 3) techn., zdravot. pedagog. pracovníci; 7) řemeslníci, kvalifikovaní výrobci; 8) obsluha strojů a zařízení; 9) pomoci a nekvalifikovaní pracovníci

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

Uvedené údaje vedou k následujícím závěrům:

a) Rozdíly mezi hodnotami příjmu na osobu prvního a desátého decilového pásma domácností jsou násobkové:

decilové pásmo domácností	domácnosti					
	OSVČ			zaměstnanci		
	H	Č	Č/H	H	Č	Č/H
první	39 043	37 534	0,96	51 588	45 400	0,88
desáté	448 877	344 113	0,77	320 018	237 699	0,74
10/1	11,5	9,2		6,2	5,2	

H: hrubé peněžní příjmy, Č: čisté příjmy na osobu v domácnosti

Potvrzuje se, že příjmy domácností OSVČ podstatně a bezprostředně závisí na postavení na trhu a nepodléhají žádným ochranným mechanismům; jejich rozmezí je výrazně širší a dolní příjmová větev nižší než u příjmů zaměstnaneckých domácností, v horních příjmových pásmech jsou naopak výrazně vyšší. Zřetelná je rovněž jejich nižší souhrnná daňová zátěž.

b) Prosazuje se opakovaně potvrzovaná tendence k tím vyšší příjmové úrovni, čím je na jedné straně nižší celkový počet osob v domácnosti, a na druhé straně, čím vyšší je podíl výdělečně činných osob na jejich celkovém počtu:

decilové pásmo domácností	OSVČ			zaměstnanci		
	C	Z	Z/C	C	Z	Z/C
první	3,88	1,34	0,35	3,93	1,29	0,33
desáté	2,06	1,61	0,78	1,86	1,62	0,87
průměr	3,10	1,72	0,55	2,82	1,66	0,59

C: celkový průměrný počet osob žijících v domácnostech příslušného decilového pásma, Z: počet zaměstnaných (výdělečně činných osob v domácnostech)

Tyto interakce mezi příjmovou úrovní a demografickými faktory jsou významným impulzem nepříznivého populačního vývoje stojícího na počátku dalších strukturovaných sociálně ekonomických souvislostí (napětí ve financování rodinné politiky, důchodového systému aj.);

c) Velikost příjmů na osobu v domácnosti je výrazně závislá:

- na velikosti obce; čím je, co do počtu obyvatelstva, větší obec, v níž OSVČ (v čele domácnosti) působí, tím vyšší je příjmová úroveň domácnosti OSVČ,
- na vzdělání OSVČ; vysokoškolsky vzdělané OSVČ dosahují vyšších příjmů svých domácností; nízkých příjmů s daleko vyšší pravděpodobností dosahují OSVČ se základním vzděláním nebo vyučením; s úrovní vzdělání těsně koreluje charakter zaměstnání; vysokých výdělků dosahují OSVČ vykonávající činnost v prvních třech třídách KZAM.

Nižší intenzita úrovně příjmu na osobu v domácnosti OSVČ se prokazuje v závislosti na věku a rovněž na tom, zda OSVČ pracují samostatně nebo se zaměstnanci. S rostoucím věkem OSVČ v čele domácnosti příjem mírně roste, i mladší OSVČ však často zajišťují vysokou úroveň příjmu na osobu v domácnosti. Podnikání OSVČ se zaměstnanci umožňuje OSVČ vyhnout se nízkým příjmům, nemusí však jednoznačně vést k vysokým příjmům na osobu v domácnosti.

Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení OSVČ, které bylo realizováno VÚPSV v roce 2006, umožňuje v oblasti příjmů OSVČ získat poznatky o postojích k životní (hmotné) situaci OSVČ a jejich domácností. Stručně lze poznatky o postojích respondentů k příjmové pozici OSVČ shrnout takto:

- a) Výroky respondentů především potvrzují značnou různorodost příjmových zdrojů domácností OSVČ zjišťovanou i analýzou informací ČSÚ. Jen příjmy z podnikání udává méně než polovina OSVČ (46 %) a kombinaci s příjmy ze závislé činnosti 35 % (významný podíl této kombinace udávají svobodná povolání) a se sociálními popř. kapitálovými příjmovými zdroji 19 % (významné u věkově starších soukromých zemědělců).
- b) Respondenti z převážné většiny oceňují příjmově-finanční situaci svých domácností (v roce 2006) jako velmi dobrou až vynikající; nouzi nepociťují. Téměř pětina domácností (jak OSVČ, u nichž příjem z podnikání je hlavním, tak těch, u nichž jde o vedlejší příjem) se nemusí ve svých spotřebních výdajích nijak omezovat a dalším přibližně 60 % domácností příjmy stačí při rozumném hospodaření na všechno. Žádný sebezaměstnaný neuvedl, že by se jeho domácnost dostávala příjmově do situací, kdy jsou na krytí běžných spotřebních výdajů nutné občasně půjčky nebo soustavná vnější pomoc od známých nebo z veřejných zdrojů.

Positivní hodnocení podmínek krytí spotřebních výdajů domácností disponibilními příjmy převažuje u všech skupin drobných podnikatelů, rozdíly existují jen v proporcích mezi pozicemi bezproblémovými (součet odpovědí „nijak se neomezují“ a „příjem stačí na všechno, ale musíme hospodařit“) a problémovými (součet všech ostatních odpovědí, přičemž pozice „občasně půjčky“ a „vnější pomoc“ nejsou zaznamenány u žádného respondenta):

Tabulka č. 28 **Krytí spotřebních výdajů disponibilními příjmy v %**

	bezproblémové	s problémy
OSVČ s hlavním příjmem	80	20
s vedlejším příjmem	77	23
soukromí zemědělci	65	35
živnostníci	80	20
svobodná povolání	90	10

Zdroj: Baštýř I., Brachtl M. Vlach J.: *Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006*. Praha: VÚPSV 2007. ISBN 978-80-87007-85-3, s. 66 – 71, propočten VÚPSV

Zjištěné proporce, přes metodické rozdíly, v podstatě korespondují s výstupy šetření ČSÚ v roce 2006,¹²⁹ které potvrzují poznatek o vysoké četnosti OSVČ, jejichž domácnosti nemají problémy s upokojováním svých potřeb včetně zbytných.

¹²⁹ ČSÚ: Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2006, Praha: ČSÚ, 2007. Kód: 30n2-06

8.2 Pracovní a životní podmínky osob samostatně výdělečně činných - základní souvislosti

Pracovní podmínky (doba práce a odpočinku, práce o volných dnech atd.) a do značné míry i - na nich podstatně závislé - celkové životní podmínky jsou u sebezaměstnaných osob utvářeny na základě bezprostředního osobního rozhodování jednotlivých podnikatelů. Silný vliv přitom mají základní motivace k podnikatelské činnosti - samostatnost rozhodování, tvůrčí charakter, vysoká míra uspokojení. OSVČ nepociťují odcizení práce, časté u zaměstnanců, podnikatelské aktivity se prolínají s osobním životem. Naznačuje to např. skutečnost, že většina respondentů terénního šetření OSVČ 2006 vyjadřovala postoj, že využívají osobní prostředky a majetek ve svém podnikání.¹³⁰

V subjektivním hodnocení¹³¹ celkových pracovních a životních podmínek OSVČ ve srovnání se zaměstnanci byly silně akcentovány vlivy konkrétní vysoké zátěže podnikatelské činnosti z hlediska časového i negativních vlivů na osobní a rodinný život. U značné části respondentů to vyústilo v lepší hodnocení celkových podmínek zaměstnanců proti podnikatelům, jen cca 35 % z nich pokládá za lepší pozici podnikatele a zhruba 40 % pozici zaměstnanců.¹³²

Zvláště negativně hodnotili své postavení soukromí zemědělci (necelá pětina lépe hodnotí postavení podnikatelů a téměř polovina preferuje pozici zaměstnanců), naproti tomu kladně hodnotí souhrnné podmínky práce a života podnikatelů sebezaměstnaní - svobodná povolání (poměr 46 : 20) a jim blízká skupina podnikatelů vykonávajících převážně nemanuální činnosti (poměr 53 : 22).¹³³

Souhrnně lze konstatovat, že značně negativní hodnocení celkových pracovních a životních podmínek podnikatelů v komparaci se zaměstnanci se výrazně odklání od jednoznačně pozitivních ideových motivací k samostatné výdělečné činnosti. Tento rozpor je účelné soustavně analyzovat.

Pracovní doba osob samostatně výdělečně činných

Pracovní doba, její délka a rozvržení během dne, týdne, roku je podstatnou složkou pracovních podmínek sebezaměstnaných i zaměstnanců; spojuje produktivní využívání času (jak extenzivní, tak intenzivní) s životními podmínkami (rozsah volného času, souvislé volno - dovolená atd.).

Starší prameny¹³⁴ uvádějí, že určení rozsahu pracovní doby sebezaměstnaných je velmi obtížné a pro velkou diferenciaci a časovou měnivost mají zjišťované hodnoty jen značně orientační charakter.

¹³⁰ Jde o zásadní rozdíl oproti utváření pracovních podmínek v pracovněprávních vztazích zaměstnanců. Ty jsou dány ustanoveními pracovněprávních předpisů, dohodou mezi zaměstnavatelem a zaměstnanci (odbory), popř. jsou jednostranně stanoveny rozhodnutím zaměstnavatele (při akceptaci těchto rozhodnutí pracovníkem).

¹³¹ Baštýř, I., Brachtl, M., Vlach, J.: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3

¹³² Ze zbývajících 25 % dotázaných zhruba polovina pokládá pracovní a životní podmínky obou skupin za přibližně shodné a zbývajících neměla vyhraněný názor.

¹³³ Uvedená hodnocení se opírají o postoje OSVČ, u nichž jsou hlavním příjmovým zdrojem příjmy z podnikání. Postoje OSVČ, které si podnikáním jen přivydělávají, se však od nich významně neliší.

¹³⁴ ILO: Promotion of self-employment, ILO, Ženeva, 1990

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

Všechny dostupné informační zdroje charakterizující situaci v ČR zaznamenávají, že rozsah pracovního času věnovaného OSVČ podnikatelské činnosti je v průměru vyšší, než je počet pracovních hodin odpracovaných zaměstnanci.

Z bilance pracovníci sil (zaměstnanosti) v národním účetnictví¹³⁵ lze odvodit národohospodářské průměry počtu odpracovaných hodin na jednoho sebezaměstnaného a zaměstnance ve vybraných letech období 1995 až 2006. Po celé období přesahoval rozsah odpracovaných hodin udávaných pro OSVČ o zhruba 20 až 30 % (tj. cca 30 až 50 hodin měsíčně) rozsah hodin odpracovaných zaměstnanci. V průběhu období rozsah odpracovaných hodin OSVČ mírně klesal (211 hodin měsíčně v roce 1995, 193 hodin v roce 2006).

Tabulka č. 29 **Počty osob a odpracované hodiny sebezaměstnaných (OSVČ) a zaměstnanců v letech 1995, 2000 a 2006**

ukazatele	OSVČ			zaměstnanec		
	1995	2000	2003	1995	2000	2003
počet osob (tis.)	712,7	857,4	924,9	4 435,5	4 083,0	4 147,3
odprac. hodiny (mil.)	1 803,9	2 062,6	2 138,2	8 581,5	8 094,8	7 817,2
počet odpr. hodin/osoba						
ročně	2 531	2 406	2 312	1 926	2 008	1 885
měsíčně ¹	211	200	193	161	167	157
relace OSVČ : zaměst.	1,31	1,20	1,23	-	-	-

Zdroj: ČSÚ: HDP a národní účty, dostupné na (<http://dw.dzso.cz/pls/rocenka/rocenka.presmsocas>), tabulky: M000132a Zaměstnanci (osoby), M000132c Zaměstnanci (odpracované hodiny), M000133a Sebezaměstnaní (osoby), M000133c Sebezaměstnaní (odpracované hodiny); přístup 15. 7. 2008; výpočty VÚPSV

Poznámky a vysvětlivky: 1) Zaokrouhleno na celé hodiny

Obdobné informace uvádí ČSÚ ve výběrových šetřeních pracovních sil (VŠPS). Podle šetření^{136,137} činí průměrný týdenní počet odpracovaných hodin podnikateli v roce 2006 50,4 a v roce 2007 50,2 a převyšoval o cca 18 % rozsah hodin odpracovaných zaměstnanci (v obou letech 42,7¹³⁸).

V analýze Národního vzdělávacího fondu z roku 2003¹³⁹ se uvádí: „Osoby, které se věnují podnikání, tráví v práci podstatně více času než zaměstnanci. Souvisí to především s tím, že pro podnikatele v daleko větší míře představuje práce způsob jejich seberealizace, že jim práce přináší větší uspokojení, ale i s tím, že u podnikatelů je daleko těsnější vazba mezi jejich pracovním nasazením a výdělkem než u zaměstnanců.“

¹³⁵ ČSÚ: HDP a národní účty, dostupné na <http://dw.czso.pls/rocenka/rocenka.presmsocas>, tabulka M000130 Obyvatelstvo a zaměstnanost (Zaměstnanost celkem, domácí koncept)

¹³⁶ ČSÚ: Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2006. Praha 2007. Kód: 3115-07

¹³⁷ ČSÚ: Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2007. Praha 2008. Kód: 3115-08

¹³⁸ Tabulky č. 307 pramenů ČSÚ: Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2006. Praha 2007, kód: 3115-07 a ČSÚ: Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2007. Praha 2008. Kód: 3115-08

¹³⁹ Národní laboratoř zaměstnanosti a vzdělávání: Lidské zdroje v České republice, část III.2, Podnikání, s. 134 až 147. Praha 2003

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

Rovněž výroky respondentů terénního šetření OSVČ 2006 signalizují vyšší časovou náročnost výkonu práce OSVČ ve srovnání se zaměstnanci. Z podnikatelů, u nichž podnikání představuje hlavní příjmový zdroj, téměř 85 % uvádí, že pracuje nad 40 hodin týdně a jedna třetina více než 60 hodin; o volných dnech se plně nebo převážně pracovním zabývají podnikáním zhruba 3/5 OSVČ. Nejvyšší časovou zátěž vykazují soukromí zemědělci; přes 60 % udává týdenní dobu práce přes 60 hodin, o volných dnech jich pracuje přes 75 %. Podnikatelé - svobodná povolání pracují s menší časovou zátěží, cca 85 % uvádí, že pracuje v rozmezí do 60 hodin a o volných dnech pracuje jen cca 40 %.

Tabulka č. 30 **Rozsah týdenní pracovní doby a práce ve volné dny; podíly odpovědí v % (ve sloupcích)**

charakteristiky otázek	podnikání je příjmem					souhrn odpovědí respondentů
	hlavním				vedlejším	
	soukr. zemědělci	živnostníci	svobodná povolání	celkem		
A. týdenní prac. doba						
do 10 hodin	-	2	1	2	29	6
od 10 do 40 hodin	12	14	22	14	46	20
od 40 do 60 hodin	27	50	61	50	15	44
více než 60 hodin	61	34	16	34	10	30
B. práce ve volné dny						
nutnost	35	22	12	22	35	24
většinou ano	23	33	20	31	15	29
baví ho to	19	6	8	7	6	6
nepracuje	23	39	60	40	44	41

Zdroj: Baštyř I., Bračtl M. Vlach J.: *Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006*, Praha: VÚPSV, 2007, ISBN 978-80-87007-85-3, s. 45, propočít VÚPSV

Poznámka: počet adresných odpovědí respondentů: A: 1 122, B: 1 124 (z 1 137)

Jiný přístup k vymezení rozsahu pracovního zatížení OSVČ přináší J. Novák v časopise Statistika v roce 2006.¹⁴⁰ Autor uvádí: „...vyjdeme-li z poznatků o počtu odpracovaných hodin zjištěných některými průzkumy, popř. doplněných vlastními odhady, tj. zhruba průměrně 11 hodin denně v případě zaměstnavatelů - fyzických osob, 10 hodin denně v případě OSVČ pracujících na vlastní účet, 1 hod. denně v případě OSVČ ve druhém zaměstnání, 12 hodin v případě cizinců se živnostenským oprávněním a konečně 11 hodin denně v případě jednatelů (či odpovědných vedoucích) produkčních družstev, lze propočítat „přepočtený“ počet OSVČ na zákonnou osmihodinovou pracovní dobu. Fyzický počet aktivních OSVČ v roce 2004 ve výši 910,7 tis. osob by v takto přepočteném stavu představoval zhruba 1 099 tis. osob, což je téměř o 21 % více. V přepočtu na osmihodinovou pracovní dobu tak dosahoval podíl SVČ na rozsahu celkové výdělečné činnosti zhruba 22 %. Tento údaj zřejmě věrohodněji vyjadřuje stupeň ekonomického zapojení a váhu postavení OSVČ - zvláště v porovnání se zaměstnanci než pouhý fyzický počet.“

¹⁴⁰ Novák, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, 1. část - Rozsah samostatné výdělečné činnosti a počet jejích nositelů. CSÚ. Statistika č. 5/2006. ISSN 0322-788x, s. 386 - 397

Souhrn uvedených informací vyústí v poznání, že rozsah pracovní doby, jak v průběhu pracovního týdne, tak o sobotách a nedělích, je u OSVČ vysoký; přesahuje limity stanovené pracovními normami pro zaměstnance i faktický rozsah pracovních hodin zaměstnanců. Je nutno respektovat skutečnost, že u podnikání se mnohostranně prolíná pracovní a osobní (nepracovní) čas. Výše uvedená kombinace informací současně vymezuje subjektivní výroky zvyšující rozsah pracovní zátěže; lze oprávněně očekávat, že v současné době přesahuje u OSVČ extenzita pracovního času zátěž u zaměstnanců zhruba o 20 %.

S pracovní dobou značně souvisí doba dojížděky (resp. docházky) na pracoviště.

Z terénního šetření plyne, že OSVČ preferují co nejkratší dobu dostupnosti místa podnikání; sledují tak časové a peněžní náklady podnikání.

Ze sebezaměstnaných, u nichž je podnikání hlavním zdrojem příjmů, pracuje 1/4 doma a další 2/3 dojíždějí (docházejí) do místa podnikání do 30 minut, těžiště je vzdálenost do 15 minut. V případě OSVČ, které si podnikáním jen přivydělávají, splývá místo práce s domovem u více než třetiny, dostupnost místa podnikání přes 30 minut se vyskytuje pouze u 8 %. Podmínky dostupnosti pracoviště (firmy, provozovny) jsou u OSVČ příznivější než u zaměstnanců (průměrná doba dojížděky, docházky na pracoviště v ČR je 33 minut¹⁴¹).

Rozsah a struktura využití volného času

Podrobnější informace o „podnikatelské dovolené“, tj. o souvislém přerušení výkonu podnikatelské činnosti pro osobní volno (odpočinek, regeneraci) jsou k dispozici na základě výsledků terénního šetření OSVČ 2006. Starší studie MOP¹⁴² o dovolené sebezaměstnaných nepojednává, statistická šetření ČSÚ se na tuto problematiku speciálně dosud nezaměřila.

Rozsah (doba, četnost, rozmístění v průběhu roku) „podnikatelské dovolené“ zcela závisí na osobním rozhodnutí jednotlivých sebezaměstnaných osob; není, oproti zaměstnancům, ani právně ani institucionálně regulována.¹⁴³ Rozhodnutí OSVČ o jejich dovolené je optimalizací mezi ztrátou jejich tržně konkurenční pozice, tržeb (příjmů) a potřebou odpočinku a regenerace.¹⁴⁴

Souhrn výpovědí respondentů terénního šetření o rozsahu jejich dovolené je uveden v následující tabulce. Z údajů vyplývá, že dovolenou blízkou minimálnímu právu (nároku) zaměstnanců (4 týdny ročně) měly (v roce 2006) zhruba dvě pětiny všech respondentů, u dalších dvou pětin to bylo 1 až 2 týdny ročně, zhruba desetina si mohla dopřát dovolenou jednou za dva nebo více let a zbývající desetina si nemohla souvislé volno dovolit vůbec.

¹⁴¹ ČSÚ: Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001; ČSÚ, Praha, 2005 dostupné na <http://www.czso.cz/sldb/sldb2001.nsf/index>

¹⁴² ILO: Promotion of self-employment, ILO, Ženeva, 1990.

¹⁴³ Dovolená zaměstnanců je podrobně upravena § 211 - 223 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce. Výměra dovolené zaměstnanců činí minimálně 4 týdny v kalendářním roce.

¹⁴⁴ Obavy ze ztráty zákazníků (klientely) jsou často důvodem omezování rozsahu souvislého nepracovního volna (dovolené) zejména drobných podnikatelů působících na místních trzích (poznatek z osobních rozhovorů zpracovatelů studie).

8. Sociální situace osob samostatně výdělečně činných v ČR

Tabulka č. 31 **Rozsah doby souvislého odpočinku („podnikatelská dovolená“)**
OSVČ v %

rozsah podnikatelské dovolené	podnikání je příjmem							OSVČ celkem ¹
	hlavním						vedlejším	
	soukr. zemědělcí	živnostníci	svobodná povolání	manuální OSVČ	nemanuální OSVČ	hlavním		
3 - 4 týdny ročně	10	35	57	29	63	36	52	39
1 - 2 týdny ročně	31	43	27	44	30	41	32	40
jednou za 2 a více let	25	11	6	12	4	11	7	10
nemá dovolenou	34	11	10	14	3	12	9	11

Zdroj: Baštýř I., Brachtl M. Vlach J.: *Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006*, Praha: VÚPSV 2007, ISBN 978-80-87007-85-3, s. 44, propočít VÚPSV

Poznámka: 1) počet odpovědí: 1 109 (z 1 137)

Mezi testovanými skupinami OSVČ existují velké rozdíly v rozsahu „podnikatelské dovolené“. Jen desetina soukromých zemědělců měla dovolenou 3 až 4 týdny a naopak třetina z nich si nemůže žádné souvislé volno dovolit. Nadpoloviční podíl OSVČ s volnem v rozsahu 3 až 4 týdny je zaznamenán u svobodných povolání (57 %), souhrnu OSVČ vykonávajících nemanuální činnosti (63 %) a rovněž u OSVČ, u nichž je podnikání vedlejším zdrojem příjmů (52 %, zde ovšem se podmínky prolínají se zaměstnaneckou pozicí většiny těchto osob).

Zjištění o relativně malém rozsahu souvislého volna u značného podílu OSVČ navazuje na zjištění o značné zátěži výkonem podnikatelské práce; je součástí nepříznivého souhrnného hodnocení pracovních a životních podmínek (viz text v subkapitole Pracovní a životní podmínky osob samostatně výdělečně činných - základní souvislosti).

Na rozsah pracovní doby OSVČ a „podnikatelské dovolené“ rovněž navazuje rozsah a struktura využití volného - nepracovního času, jde o „reciproční hodnoty“.

Ze souhrnných údajů terénního šetření OSVČ 2006 plyne, že **téměř třetina** respondentů (s podnikáním jako hlavním příjmovým zdrojem) vyjádřila postoj, že kromě pracovních aktivit nemají na nic jiného čas (u OSVČ, které si podnikáním jen přivydělávají, je takových zhruba čtvrtina). Nižší podíl „totálně“ zaměstnaných udávají nemanuálně pracující OSVČ a ženy podnikatelky, vyšší podíl muži a manuálně pracující OSVČ.

Všichni respondenti preferují při využívání disponibilního volného času rodinu a přátele (manuální činnosti: 67 %, muži: 68 %, ženy: 73 %, nemanuální činnosti: 82 %). Nižší frekvenci využití volného času má kultura, rekreace (nejvyšší u OSVČ s nemanuální činností: 60 %, nejnižší u OSVČ s manuální činností: 39 %) a péče o zdravotní stav, kterou preferují ženy (53 %, muži 41 %).

8.3 Zajištění OSVČ a jejich domácností proti důsledkům nepříznivých životních událostí

V terénním šetření OSVČ 2006 byl rovněž sondován rozsah a formy zajištění OSVČ proti vlivům nepříznivých životních událostí. Jde o závažnou otázku sociálního postavení OSVČ, která souvisí jak s možnými riziky (neúspěchy) podnikání, tak se

skutečnosti, že z veřejného povinného (zákonného) pojištění je míra zajištění OSVČ nízká (relativně v relaci k zaměstnancům, absolutně úrovní předpokladatelných sociálních příjmů - dávek). To plyne z nízké úrovně pojistného placeného OSVČ, jeho úroveň je blízká minimálním limitům pojistného stanovených zákonem.

Významnou úlohu v zajištění OSVČ proti životním rizikům by proto měly mít systémy nabízené komerčně finančními institucemi, popř. další formy jištění.

Ze stanovisek respondentů terénního šetření vyplývá, že proti životním rizikům se cítí být zajištěno necelých 60 % OSVČ; celé dvě pětiny na otázku buď neodpověděly nebo daly odpověď negativní. Rozsah pojištění neodpovídá příznivému hodnocení příjmově-výdajové pozice domácností OSVČ; to naznačuje nízkou orientaci na dlouhodobější perspektivu životního zajištění. Lze usuzovat, že významná část OSVČ a jejich domácností nadále spoléhá na zajištění státem („státní paternalismus“); pravděpodobně se v tom odrážejí i zkušenosti s nespolehlivostí komerčních systémů z hlediska dlouhodobých a celoživotních záruk; postoje respondentů ukazují, že životní kapitálové pojištění využívají jen zhruba dvě pětiny dotázaných. Penzijní připojištění, které je výhodné pro střednědobé zhodnocení úložek (s ohledem na státní podporu), nemůže však svou úrovní umožnit dlouhodobé zajištění, je využíváno zhruba třemi pětinami respondentů.¹⁴⁵

Lze dovodit potřebu hlubších analýz všech forem zabezpečení OSVČ a jejich domácností proti životním rizikům, jako jsou spoření, investice do nemovitostí, do produktů kapitálového trhu, do trvalých hodnot (umělecké artefakty, drahé kovy apod.), prodej firmy, resp. její části nebo obchodních kontaktů (klientely), předání firmy mladším členům rodiny.¹⁴⁶ Jako pojistka může v rámci domácností OSVČ působit i kombinace příjmů ze samostatné výdělečné činnosti a ze zaměstnání.

¹⁴⁵ Uvedená zjištění však nekorrespondují s výstupy šetření pro Zavedení pravidelného výzkumu veřejného mínění o českém důchodovém systému, které provedla agentura Factum Invenio v březnu 2006 pro MPSV (Factum Invenio, Zavedení pravidelného výzkumu veřejného mínění o českém důchodovém systému, Závěrečná zpráva pro Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR - projekt HR140/05, červen 2006, dostupné na http://www.mpsv.cz/files/clanky/3065/verejne_mineni.pdf/). Z odpovědí cca 1 060 respondentů, z toho 498 OSVČ, vyplynula vysoká uvědomělost OSVČ ohledně zajištění na stáří. Zhruba 3/4 OSVČ deklarovala daňové odpisy z titulu vyššího penzijního připojištění a 4/5 z titulu kapitálového životního pojištění. Vzhledem k rozsáhlejšímu a stratifikovanému základnímu souboru terénního šetření OSVČ (1 137 respondentů) se autoři přiklánějí k jeho výstupům. Závěry obou šetření a jejich interpretaci je třeba ověřit v následujících letech.

¹⁴⁶ Vzhledem k již dříve zmíněným oslabeným vazbám na tradici rodinného podnikání a svobodě volby profesní kariéry nelze předpokládat výrazné finanční plnění nebo sociální zajištění z titulu předání firmy v rámci rodiny. Rostoucí konkurence na trhu snižuje i potencionální výnos z prodeje firmy.

9. Shrnutí, závěry

Studie shrnuje výstupy z projektu Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, č. 1J 047/05-DP1, který v letech 2005 - 2008 realizoval Výzkumný ústav práce a sociálních věcí v rámci programu Moderní společnost a její proměny vyhlášeného Ministerstvem práce a sociálních věcí. Výstupy sledovaly vývojové souvislosti a systémové zhodnocení ekonomické situace osob samostatně výdělečně činných, jejich postavení na trhu v segmentech zboží, služeb a práce, jejich pracovní a životní podmínky a místo v sociální struktuře společnosti po roce 1989. Podkladem byly analýzy statistických dat a sociologických šetření.

Po roce 1948 Československo přistoupilo k likvidaci soukromého sektoru. K uvolnění, alespoň částečnému, jaké existovalo v jiných státech „lidové demokracie“ nedošlo ani po roce 1953 a prakticky plnou kontrolu výrobních prostředků si stát udržel až do roku 1990. Reakce obyvatelstva v nových podmínkách transformačního procesu vynesla Českou republiku rozsahem a aktivitou sebezaměstnaných na přední místo v rámci EU. Vývoj podporovala hospodářská politika státu, která drobné formy podnikání podporovala (restituce, malá privatizace, přátelské zdanění, úvěrová politika), i poptávka na trhu. Drobní živnostníci a obchodníci zaplnili svými výrobky a službami mezery na trhu, které se obnažily po likvidaci direktivní ekonomiky.

Sebezaměstnaní - osoby samostatně výdělečně činné tvoří v každé národní ekonomice založené na tržních vztazích podstatný segment aktérů hospodářské činnosti a významnou sociální skupinu.

Charakteristickými ekonomickými a pracovními rysy sebezaměstnaných je osobní, samostatný a komplexní výkon podnikatelské činnosti ve vlastním podniku, pod vlastním jménem a na vlastní odpovědnost. Sektor samostatné výdělečné činnosti (dále jen „sektor“) se vzhledem ke zcela převažující omezenosti kapitálových zdrojů jednotlivců orientuje na obory s nižší investiční náročností, s rychlou obrátkou. Podstatné charakteristiky sektoru spočívají na jedné straně v jeho obvykle slabší konkurenční pozici vůči sektoru velkých společností a na druhé straně v jeho vysoké flexibilitě, nahrazování zaniklých subjektů novými a pronikání do dalších oblastí hospodářského života. Hlavním tržním segmentem působení OSVČ se v rozvinutých ekonomikách staly služby, které nahrazují tradiční klíčové postavení odvětví prvního národohospodářského sektoru.

V ČR v sektoru působí podle různých propočtů zhruba 800 - 900 tisíc ekonomicky aktivních podnikatelů, z toho cca 700-800 tis. osob v živnostenském podnikání, cca 40 tis. osob v zemědělství a cca 60-70 tis. osob v tzv. svobodných povoláních. Zhruba 85 % z nich podniká bez zaměstnanců. Zbýlých 15 % zaměstnává, většinou v mikropo-dnicích, zhruba 1/10 všech zaměstnanců české ekonomiky (jejich výdělek se však pohybuje kolem 2/3 celostátního průměru, analytici trhu práce předpokládají výplaty mezd na černo). Jestliže se samotné OSVČ na celkové zaměstnanosti ČR podílejí zhruba 1/5, potom sektor vč. svých zaměstnanců představuje zhruba 1/4.

Sektor sice vykazuje zhruba poloviční produktivitu ve srovnání s celostátním průměrem, avšak zajišťuje výrobu a služby, jež jsou pro větší podniky málo lukrativní nebo neekonomické a významně doplňuje a individualizuje uspokojování koupěschopné poptávky. Podíl sektoru na HDP se pohybuje okolo 12 %.

Podíl sebezaměstnaných na zaměstnanosti v zemích EU v období let 1995 - 2007 vykazoval tendenci mírného poklesu. S výjimkou České republiky a Slovenska do

tohoto schématu patřily i „nové“ státy EU. Daňové výhody osob samostatně výdělečně činných v ČR snižují jejich cenu práce a chrání je před konkurenčními tlaky trhu. V 90. letech stimulovaly rozvoj soukromého podnikání. Jejich projevem je vysoký rozdíl mezi daňovým zatížením korporací a OSVČ, jehož zdrojem je nízké zdanění práce sebezaměstnaných. Česká republika spolu se Slovenskem a Řeckem vykazuje nejnižší jednicové daňové náklady sebezaměstnaných v rámci EU a nejnižší relaci k daňovým nákladům korporací (relace se blíží k 50 %, v ostatních zemích se pohybuje v intervalu od 62 % ve Španělsku, do 92 % v Dánsku).

Od standardní struktury v zemích EU-15 se ČR odlišuje pronikavě nízkou aktivitou OSVČ v zemědělství a vysokým podílem průmyslu a stavebnictví. Vysoký podíl osob samostatně výdělečně činných na zaměstnanosti v ČR (zhruba 1/5 v letech 2005 - 2007) a disproporce v jejich struktuře ve srovnání s ostatními členskými zeměmi signalizují neukončenost restrukturalizace české ekonomiky a zaměstnanosti. Stagnace počtu sebezaměstnaných v posledních letech v budoucnosti patrně připojí Českou republiku k zemím, ve kterých strukturální změny sektoru samostatné výdělečné činnosti budou probíhat při klesajícím podílu sebezaměstnaných na zaměstnanosti.

V prvních letech transformace po roce 1990 se dynamicky rozvíjející sektor samostatné výdělečné činnosti vyrovnával s důsledky rychlých strukturálních změn v ekonomice. Absorboval značnou část uvolněných pracovních sil ze zemědělství a z průmyslu. Výrazně tak přispěl ke tlumení sociálních dopadů vznikající tržní ekonomiky a k pružnosti trhu práce. Ekonomické důvody přechodu na samostatnou výdělečnou činnost nebyly rozhodující. Vedle příznivých ekonomických podmínek rychlý rozvoj sektoru motivovaly ideové faktory jako seberealizace, svoboda rozhodování a tvůrčí charakter podnikatelské činnosti..

Po roce 2000 se kvantitativní rozvoj samostatné výdělečné činnosti zpomaluje. Ani finanční pomoc ze strany veřejných rozpočtů nestačí vyrovnávat nízkou kapitálovou vybavenost obyvatelstva potřebnou pro zahájení samostatného podnikání. Od zahájení samostatné výdělečné činnosti odrazují i horší pracovní podmínky ve srovnání se středními a velkými firmami. Počet podniků OSVČ je stabilizovaný, situaci na trhu práce výrazně neovlivňuje. Subjektivní a objektivní předpoklady a finanční rezervy pracovního potenciálu ochotného přejít na samostatnou výdělečnou činnost se v průběhu 90. let vyčerpaly. Jestliže v 90. letech sektor z významné části eliminoval sociální dopady transformace, potom se po roce 2000 podílel na rigiditě trhu práce vzhledem k potřebě technických profesí (manuálních i nemanuálních) na straně korporací s vyšší produktivitou práce.

Sebezaměstnaní ve všech zemích EU podléhají ve vztahu k veřejným rozpočtům zvláštnímu režimu. Jeho rozměr se pohybuje od fiskální politiky přes plošné dotace do sociálního zabezpečení jednotlivých odvětví (zpravidla I. sektor) po cílenou podporu sektoru malých a středních podniků. Fiskální politika v EU osvobozuje sebezaměstnané od daně z příjmů korporací. Daňový systém ČR vytváří široký prostor pro daňovou optimalizaci, pro přiznání nízkých příjmů a vysokých nákladů sebezaměstnanými.

Činnost osob samostatně výdělečně činných je v převážné většině případů ambivalentní (podnikatel - pracovní síla). Jejich chování není v těchto dvou polohách vyrovnané. V mnoha případech se silně kloní k poloze pracovní síly působící pod rouškou podnikání, ke zdánlivé samostatné výdělečné činnosti (též práce na živnostenský list, práce „ičařů“, práce v režimu „švarcsystému“). Tento jev není typicky českým. Problém se týká manuálních i nemanuálních profesí. Nejvíce je tento

fenomén rozšířen ve stavebnictví a ve službách. Počet těchto „kvazipodnikatelů“ se v ČR odhaduje až na 100 000 osob.

Analýza sociální situace OSVČ se opírá o smíšený důchod udávaný národním účetnictvím jako statisticky neoddělitelný souhrn důchodu z podnikání (zisku) a „podnikatelské mzdy“ (tj. důchodu z práce určeného pro osobní spotřebu vlastní a rodiny) samozaměstnaných. Dynamiku smíšeného důchodu vztaženého na jednu OSVČ byla v ČR v období 1995 - 2007 výrazně nižší než dynamika průměrného výdělku. Nadále však jeho průměrná úroveň zůstává více jak dvojnásobná oproti výdělkovému průměru zaměstnance.

Členění smíšeného důchodu na podnikatelskou a spotřební složku probíhá u každého podnikatele individuálně, na základě subjektivního rozhodování. Faktické hranice mezi podnikatelským a spotřebním užitím smíšeného důchodu jsou značně neurčité. Existují oblasti, v nichž oba okruhy využití důchodů splývají (např. využívání nemovitostí, dopravních prostředků aj.). Podle údajů ČSÚ (Mikrocensus 2002, Příjmy a životní podmínky domácností ČR, Rodinné účty) úroveň hrubé „podnikatelské mzdy“ převyšují průměrné zaměstnanecké výdělky o zhruba 1/4.

Významná část domácností i samotných OSVČ má příjmy ze zaměstnaneckého vztahu (tj. kombinuje v různých proporcích podnikání a závislou výdělečnou činnost). Charakteristiky domácností OSVČ naznačují, ve srovnání se zaměstnaneckými, vyšší diferenciaci příjmů. Podle výstupů ČSÚ (modul EU-SILC - Příjmy a životní podmínky domácností ČR) a terénního šetření v roce 2006, provedeného VUPSV, Factum Invenio a HK ČR (dále jen „terénní šetření 2006“) domácnosti OSVČ nemají problémy s krytím svých výdajů. Úroveň příjmů převážné většiny OSVČ umožňuje krýt i zbytnější potřeby bez problémů.

Ve srovnání se zaměstnanci příznivé příjmové charakteristiky dosahují OSVČ za cenu horších pracovních podmínek. Jejich týdenní pracovní doba je zhruba o 1/4 vyšší než u zaměstnanců. Práce o sobotách, nedělích a svátcích není nic mimořádného. Problém vyšších pracovních časových nároků se koncentruje v manuálních činnostech, které v profesní struktuře představují cca 4/5. Nemanuální činnosti inklinují ke standardnímu zaměstnaneckému rozvrhu. Obdobné proporce lze sledovat i v čerpání dovolené. Interpretace uvedených časových nároků je však obtížná vzhledem ke vzájemnému prolínání pracovního a osobního (rodinného) života.

Ze stanovisek respondentů terénního šetření 2006 vyplývá, že proti životním rizikům se cítí být zajištěny necelé 2/3 OSVČ. Tato proporce neodpovídá subjektivně příznivému hodnocení příjmově-výdajové pozice jejich domácností (terénní šetření 2006 a modul Příjmy výdaje domácností v ČR, které nesignalizují problémy s financováním zbytných potřeb). Významná část OSVČ a jejich domácností nadále spoléhá na zajištění státem („státní paternalismus“).

Překotný rozvoj samostatné výdělečné činnosti v uplynulých 20 letech, kdy se podíl samozaměstnaných zvýšil z téměř 0 na 1/5 národní zaměstnanosti s sebou nese řadu disproporcí a problémových míst a otevřených problémů.

Široký prostor daňové optimalizace, který vyplývá z vysoké míry volnosti v dokladování a vykazování příjmů a nákladů představuje významnou pomoc sektoru osob samostatně výdělečně činných. Nižší daňové a vyměřovací základy pro sociální a zdravotní pojištění, které OSVČ vykazují, kontrastují s údaji národních účtů o smíšeném důchodu a příjmovým statistikami. Podle těchto zdrojů by se průměrný daňový a vyměřovací základ měl pohybovat na úrovni zaměstnanců. Nižší odvod daně z příjmů a pojistného ve srovnání se zaměstnanci ročně však dosahuje desítky miliard Kč, podle odhadu např. 70 mld. v roce 2007. V rámci solidarity sociálního a

zdravotního pojištění tak na sebezaměstnané přispívají zaměstnanci a střední a velké podniky. Rychlé narovnání uvedené disproporce naráží na od druhé poloviny 90. let relativně stabilizovanou sociální strukturu společnosti. Jednorázové zvýšení nízké daňové zátěže převážné většiny OSVČ nese riziko zániku mnoha jejich firem s následným zvýšením výdajů sociálního zabezpečení.

Přátelské daňové prostředí neohrožuje samostatnou výdělečnou činnost (široký prostor pro daňovou optimalizaci podnikům sebezaměstnaných umožňuje eliminovat negativní vlivy konkurence). Z terénního šetření 2006 vyplynulo, že pouhá 1/20 sebezaměstnaných plánovala útlum činnosti. Z hlediska konjunktury a pohybu trhu se rizikovými jeví zhruba 1/10 osob, které nevěděly, jak budou dále postupovat. Alarmujícím se však jeví 2/3 OSVČ, které uvažovaly pouze se zachováním aktivit ve stávajícím rozsahu, tj. neuvažovaly o expanzi. Tato skupina se jeví v budoucnosti v souvislosti s růstem produktivity práce v korporacích jako ohrožená. Další rozšíření podnikatelských aktivit předpokládala pouhá 1/4 sebezaměstnaných.

Uvedené proporce platí pro zemědělce, živnostníky a svobodná zaměstnání bez ohledu na velikost firmy a tržní orientaci. V této souvislosti vystupuje otázka důvodů uvedeného nekoncepčního postoje sebezaměstnaných. Možnými příčinami mohou být nedostatečné služby pro OSVČ (např. bankovní, poradenské) a individualismus. Čeští sebezaměstnaní nejeví ochotu sdružovat se ve stavovských, profesních, obchodních nebo kooperačních organizacích a institucích, které by jim měly pomoci v orientaci na trhu a při rozvíjení jejich aktivit. Takto organizována je pouhá 1/3 z nich. Jiná je situace u svobodných povolání, pro která je často členství v profesních komorách povinné. Za tohoto stavu chybí sektoru jednotné reprezentativní struktury, které na jedné straně zastupují jeho zájmy min. podle oborů činnosti a na druhé straně zájmy státu. Atomizace sektoru neumožňuje státu efektivně ovlivňovat a podporovat efektivní rozvoj samostatné výdělečné činnosti (např. bismarckovský model uplatňovaný v Německu, v Rakousko-Uhersku a v I. republice).

Další rozvoj podnikání sebezaměstnaných limituje i jejich nezájem o další vzdělávání, resp. zapojení do procesu průběžného sebevzdělávání. OSVČ a jejich případní zaměstnanci se tak s ohledem na potřeby, které trh signalizuje, postupně dequalifikují. Problém se týká manuálních profesí, které se na struktuře sektoru podílejí zhruba 4/5. Nemanuálně činné OSVČ, zejména svobodná povolání, si svoji kvalifikaci udržují a prohlubují.

Nízký stupeň orientace na rozvoj podnikání, individualismus (neochota sdružování kapitálu), podceňování sebevzdělání a nerozvinutá (neefektivní) síť služeb pro mikro-podniky vyúsťuje v malém rozsahu využití inovací (v případě sektoru drobné inovace nejnižšího řádu). Při vysokém podílu činností zařazovaných do průmyslu a stavebnictví se tento moment jeví jako rizikový.

Uvedené kritické momenty koncentrovaně vystupují ve zdánlivě samostatné výdělečné činnosti (švarcsystém, práce na živnostenský list, „ičaři“ atd.). Její vysoké využití lze sledovat v segmentu malých a středních podniků, zejména v činnostech projektového, časově ohraničeného charakteru (např. stavebnictví).

Sektor OSVČ jako celek, by mohl být ekonomicky efektivnější. Musí se však vypořádat s řadou brzdících faktorů:

- individualismus, který brání vzájemné spolupráci sebezaměstnaných (rozšíření ekonomických aliancí, např. klastery, sítě, nákupní a prodejní organizace apod.),
- nízké využití inovací,
- orientace na levnou práci,

9. Shrnutí, závěry

- postupná dequalifikace drobných podnikatelů a jejich zaměstnanců v důsledku nízkého rozsahu systémového celoživotního odborného vzdělávání, tento problém se však netýká „duševních“ činností, které disponují systémy celoživotního vzdělávání, ve většině případů vnučených právními předpisy.

Přes široký záběr výzkumu v ekonomické a sociální oblasti zůstala řada otevřených problémů. Uzlovým bodem je změna orientace státní podpory sektoru z ekonomické podpory rozvoje na pomoc při jeho stabilizaci. Při respektování motivu seberealizace osob samostatně výdělečně činných lze v tomto procesu mezi nejdůležitější směry podpory zařadit:

- objektivní zdanění činnosti OSVČ v ČR (daň z příjmů, sociální a zdravotní pojištění), které by plnilo motivační, alokační a sociální funkce, bez nároků na dofinancování veřejných rozpočtů ze strany korporací a zaměstnanců, popř. zvážit vydělení sociálního a zdravotního pojištění OSVČ ze stávajících systémů zabezpečení,
- síť služeb pro sektor samostatné výdělečné činnosti (mikropodniků) s ohledem na jejich nízkou kapitálovou vybavenost,
- systém celoživotního vzdělávání osob samostatně výdělečně činných a jejich zaměstnanců,
- efektivní podpora samoregulačních funkcí sektoru samostatné výdělečné činnosti,
- režim eliminace zdánlivě výdělečné činnosti.

Na sektor OSVČ budou působit probíhající technické a technologické změny projevující se v růstu produktivity práce a poklesem cen. Otevřené jsou změny životního stylu. Jaké budou mít předpokládané změny vliv, lze jen těžko předvídat. Odhadujeme, že zemědělců bude nadále ubývat (skupina farmářů vykazuje vyšší věk bez tendence obměny). U řemeslnických povolání bude patrně pokračovat konsolidace s tendencí k mírnému poklesu. V oblasti služeb lze očekávat další expanzi. U svobodných povolání je pravděpodobný další rozvoj.

Literatura

BAŠTÝŘ, I., BRACHTL, M., VLACH, J.: Terénní šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných v ČR 2006. Analýza výsledků. Praha: VÚPSV, v.v.i. 2007. ISBN 978-80-87007-85-3

BAŠTÝŘ, I., PRUŠVIC, D., VLACH, J.: Náklady práce v ČR. Praha: VÚPSV 2004

BRUTHANSOVÁ, D., KOTÝNKOVÁ, M.: Osoby samostatně výdělečně činné - významná součást ekonomického života společnosti. In: Právo a společnost, 2006

Pokračující české reformy a nastupující světová ekonomická krize. Praha: ČMKOS 2008. ISBN 978-80-86846-25-5

Výroční zpráva za rok 2006. Praha: ČSSZ 2007

Analýza počtu samostatně výdělečně činných. Praha: ČSÚ 2005

Evropský systém účtů ESA 95. Dostupné na <http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenka.indexnu>

HDP a národní účty, tabulka M000130 Obyvatelstvo a zaměstnanost (Zaměstnanost celkem, domácí koncept). Dostupné na <http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenka.presmsocas>

Mikrocensus (Příjmy hospodařících domácností) 2002. Praha: ČSÚ 2004. Kód 3009-04

ČSÚ: Národní účty. Dostupné na http://dw.czso.cz/pls/rocenka/rocenkavyber.makroek_sektor

Příjmy a životní podmínky domácností ČR za rok 2006. Praha: ČSÚ 2007. Kód: 30n2-06

Příjmy a životní podmínky domácností ČR v roce 2005. Praha: ČSÚ 2007. Kód: 3012-07

Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001. Praha: ČSÚ 2005. Dostupné na <http://www.czso.cz/sldb/sldb2001.nsf/index/>

Sociální situace domácností v roce 2001 (údaje za hospodařící domácnosti v roce 2001). Praha: ČSÚ 2003. Kód: 3006-03

Vybrané ekonomické výsledky malých a středních subjektů ČR v letech 2002 až 2005. Praha: ČSÚ 2007. Kód: 8007 - 07

Vybrané údaje o sociálním zabezpečení v České republice za rok 2004. Praha: ČSÚ 2004. Kód 3202-04

Zaměstnanost a nezaměstnanost v ČR podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry za rok 2005. Praha: ČSÚ 2006 Kód: 3115-06

Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2006. Praha: ČSÚ 2007. Kód: 3115-07

Zaměstnanost a nezaměstnanost podle výsledků výběrového šetření pracovních sil - roční průměry 2007. Praha: ČSÚ 2008. Kód: 3115-08

Život cizinců v ČR. Praha: ČSÚ 2007. Kód 1118-07

DRUCKER, P.F.: Řízení v době velkých změn. Management Press. Praha 1998. ISBN 80-85943-78-6

EC: MISSOC. Social Protection in the Member States, Annex, Social protection of the self-employed. Situation on 1 January 2005. EC 2006. Dostupné na http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/missoc5_en.pdf/

Evropská data pro malé a střední podniky, Evropská společenství, Luxembourg, 2004. Dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page2/pageid=1996,45323734>

Akční plán rozvoje podnikání. Evropská společenství. Luxembourg 2003

Evropská charta pro malé a střední podniky. Evropská společenství. Luxembourg 2004

Evropský parlament a Rada: Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/123/ES ze dne 12. prosince 2006 o službách na vnitřním trhu. Úřední věstník L 376, 27/12/2006, S. 0036 - 0068

Factum Invenio: Zavedení pravidelného výzkumu veřejného mínění o českém důchodovém systému, Závěrečná zpráva pro Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR - projekt HR140/05, červen 2006, dostupné na http://www.mpsv.cz/files/clanky/3065/verejne_mineni.pdf.

National Accounts. Dostupné na <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>,

Labour Force Survey. Dostupné na <http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/>

FASSMANN, M.: Stínová ekonomika a práce na černo. Briggs & Co., s.r.o. 2007. EAN 978-80-86846-21-7

GOČEV, P.: Švarcsystém: spor o flexibilitu práce. Britské listy 12.4.2005 <http://www.blisty.cz/art/22882.html>

Seminář k výsledkům šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných. Praha: VÚPSV 2006. Dostupné v rubrice Příspěvky - analýzy. Dostupné na <http://www.vupsv.cz/>

Promotion of self-employment. ILO. Ženeva 1990

Third European survey on working conditions 2000. ILO. Ženeva 2001

JOUZA, L.: Otazníky kolem švarcsystému. Práce a mzda č. 2/2005. Praha 2005. ISSN 032-6208

JOUZA, L.: Problémové oblasti zákoníku práce a jejich řešení. Právní rádce č. 5/2008. Praha 2008. ISSN 1210-4817

KOTÝNKOVÁ, M., BAŠTÝŘ, I., BRUTHANSOVÁ, D., NOVÁK, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti (průběžná zpráva za rok 2005). Praha: VÚPSV 2006. ISBN 80-87007-23-9

KROUPA, A., MÁCHA, M. a kolektiv: Zpráva o lidském rozvoji 1999. Praha: VÚPSV 1999

KŘÍŽKOVÁ, A.: Životní strategie žen a mužů v řízení (a) podnikání. Praha: Sociologický ústav AV ČR v.v.i. 2008

MF: Pokyn č. D - 285 k aplikaci § 6 odst. 1 a 2 zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, ve znění pozdějších předpisů, a vymezení tzv. závislé činnosti. Finanční zpravodaj č. 9/1/2005, s. 819, č.j. 53/ 79 983 /2005 - 532

MPO: Koncepce podpory MSP na období 2007 - 2013 - duben 2006. Dostupné na <http://www.mpo.cz/cz/podpora-podnikani/msp>

Pojistně-matematická zpráva o sociálním pojištění 2004. Praha: MPSV 2004. ISBN 80-86878-05-8

Pojistně-matematická zpráva o sociálním pojištění 2006. Praha: MPSV 2006. ISBN 80-86878-39-2

Vývoj vybraných ukazatelů životní úrovně v České republice v letech 1993-2007. Praha: MPSV 2008. ISBN 978-80-86878-03-4

NĚMEČEK, J.: Švarcsystém stále nezákonný. In Hospodářské noviny, 4. května 2005

Národní laboratoř zaměstnanosti a vzdělávání: Lidské zdroje v České republice, část III.2., Podnikání. Praha 2003

NOVÁK, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti 1. část - Rozsah samostatné výdělečné činnosti a počet jejich nositelů. ČSÚ. Statistika č. 5/2006. ISSN 0322-788x

NOVÁK, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti, 2. část - Strukturální pohledy na soubor OSVČ. ČSÚ. Statistika č. 4/2007. Praha 2007. ISSN 0322-788x

Revenue statistics 1965-2006. OECD PUBLICATIONS 2007. ISBN 978-92-64-03834-9

Taxing Wages 2003-2004. OECD PUBLISHING 2004. ISBN 92-64-01788-7

PRŮCHA, V. a kolektiv: Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. Praha: Svoboda 1974

PRŮŠA, L., BAŠTÝŘ, I., BRUTHANSOVÁ, D., BRACHTL, M., KOTÝNKOVÁ, M., KOZELSKÝ, T., NOVÁK, J., VLACH, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti. Sborník analýz sociálně ekonomického

postavení osob samostatně výdělečně činných v české společnosti a v zemích Evropské unie. Praha: VÚPSV 2006. ISBN 80-87007-33-6

PRŮŠA, L., BIČÁKOVÁ, O., BOŇKA, V., BRACHTL, M., BRUTHANSOVÁ, D., KOTRUSOVÁ, M., KRÍŽKOVÁ, A., PŘIB, J., VANČUROVÁ, A., VLACH, J.: Sociálně ekonomické postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti II (sborník analýz sociálně ekonomického postavení osob samostatně výdělečně činných ve společnosti). Praha: VÚPSV v.v.i. 2008. ISBN 978-80-87007-88-4

PRUŠVIC, D., VLACH, J.: Jednotkové náklady práce - analýza vývoje a úrovně. Praha: VÚPSV 2005

VÚPSV: Seminář k výsledkům terénního šetření o sociálním a ekonomickém postavení osob samostatně výdělečně činných. Praha: VÚPSV 2008. Dostupné v rubrice Příspěvky - analýzy, na <http://www.vupsv.cz/>

Zákon č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání

Zákon č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník

Zákon č. 337/1992 Sb., o správě daní a poplatků

Zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů

Zákon č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 252/1997 Sb., o zemědělství

Zákon č. 47/2002 Sb., o podpoře malého a středního podnikání

Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti